

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Загальнодержавне
періодичне видання**

Виходить шість разів на рік

Засноване

19 лютого 1997 року

Свідоцтво

про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:

Конституційний Суд України

Адреса: 01220, м. Київ – 220
вул. Банкова, 5–7

Видавець:

Юридична інформаційна
компанія – “Юрінком Інтер”
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 04209, м. Київ – 209
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко – голова

М. Козюбра

М. Костицький

П. Мартиненко

О. Мироненко

В. Тихий

Л. Чубар

В. Шаповал

С. Яценко

Відповідальний секретар –

Г. Сурначова

Тел. 220-72-17

227-27-49

6/2000

© Конституційний Суд України, 2000

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Висновок Конституційного Суду України

у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 80 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 80 Конституції України) 4

Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаповала В.М.

стосовно Висновку Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 80 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 80 Конституції України) 7

Висновок Конституційного Суду України

у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 98 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про зміни до статті 98 Конституції України) 9

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням товариства покупців
членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина”
(м. Київ) щодо офіційного тлумачення окремих положень статті 7
Закону України “Про приватизацію невеликих державних
підприємств (малу приватизацію)”
(справа про визначення способу малої приватизації) 12

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням Президента України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України
“Про Рахункову палату”, офіційного тлумачення положень
частини другої статті 150 Конституції України,
а також частини другої статті 70 Закону України
“Про Конституційний Суд України” стосовно порядку
виконання рішень Конституційного Суду України
(справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) 16

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційними зверненнями Центральної спілки споживчих товариств України та державного підприємства Міністерства оборони України “Управління військової торгівлі Прикарпатського військового округу” щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” (справа про патентування підприємницької діяльності) 22

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 27

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

П.Мартиненко. Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні 38

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

В.Тихий, М.Панов. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) 57

О.Мироненко. Внесок української юридичної науки і практики у концептуальне підґрунтя Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року 62

Л.Малинникова. Проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в процесі здійснення державно-правової реформи в Україні 69

Л.Чубар. Гармонізація законодавства України в галузі правосуддя з вимогами Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 72

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

О.Мироненко. Народження української юридичної науки і перші вітчизняні доктрини судової конституційної юстиції (друга половина ХІХ століття) 78

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ 93

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Висновки та Рішення Конституційного Суду України, опубліковані у “Віснику Конституційного Суду України” у 2000 році 94

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

ВИСНОВОК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 80 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 80 Конституції України)

м. Київ
5 грудня 2000 року
№ 3-в/2000

Справа № 1-35/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича – суддя-доповідач,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за зверненням Верховної Ради України про надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 159 Конституції України стало звернення Верховної Ради України до Конституційного Суду України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Підставою для розгляду справи є необхідність висновку Конституційного Суду України щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України для розгляду цього законопроекту Верховною Радою України.

Заслухавши суддю-доповідача Козюбру М.І. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Верховна Рада України звернулась до Конституційного Суду України за висновком щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України проекту Закону України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України” від 21 січня 2000 року, згідно з яким пропонується:

“1. Внести до Конституції України такі зміни:

Частину третю статті 80 викласти в такій редакції:

“Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України затримані чи заарештовані до набрання законної сили обвинувальним вироком суду”.

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування”.

Народні депутати України, які подали законопроект до Верховної Ради України, обгрунтовують внесення змін до частини третьої статті 80 Конституції України необхідністю подальшого вдосконалення конституційного регулювання статусу народних депутатів України, зокрема, обмеження депутатської недоторканності “до виправданих станом нашого суспільства меж”.

2. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить “внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції”. Вимоги щодо внесення таких змін визначають, зокрема, статті 157 і 158 Конституції України. Так, згідно з частиною першою статті 157 заборонено вносити будь-які зміни до Конституції України, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. А стаття 158 Конституції України забороняє протягом року подавати до Верховної Ради України один і той же законопроект про внесення змін до Конституції України, який вже розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий. Верховній Раді України заборонено також протягом строку своїх повноважень двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Проект Закону України “Про внесення змін до статті 80 Конституції України” Верховною Радою України нинішнього скликання не розглядався, не змінювала вона протягом строку своїх повноважень і положення частини третьої статті 80 Конституції України. Отже, вимог статті 158 Конституції України Верховною Радою України дотримано.

3. Частиною третьою статті 80 Конституції України встановлено, що “народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані”. Зміна до статті 80 Конституції України полягає в тому, що з частини третьої цієї статті вилучається словосполучення “притягнені до кримінальної відповідальності”, а в кінці речення додається словосполучення “до набрання законної сили обвинувальним вироком суду”. Така редакція порівняно з чинною обмежує депутатську недоторканність народних депутатів України. Згідно з пропонованою зміною відповідні державні органи за наявності передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України приводів і підстав можуть порушувати щодо народного депутата України кримінальну справу, проводити інші процесуальні дії (у тому числі пред’являти народному депутату України обвинувачення) і передавати справу на розгляд суду без

попередньої згоди на це Верховної Ради України. Згода Верховної Ради України потрібна лише для затримання або арешту народного депутата України до набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Обмеження депутатської недоторканності не може розглядатись як обмеження прав і свобод людини і громадянина, оскільки недоторканність народних депутатів України (як і недоторканність Президента України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції) пов'язана не з їх статусом як людини і громадянина, а з характером повноважень, покладених на них у зв'язку з виконанням державних функцій. Депутатська недоторканність обумовлена необхідністю конституційного забезпечення безперешкодної діяльності депутатів та парламенту в цілому.

Гарантії депутатської недоторканності є певними винятками із загального конституційного принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом. Тому на відміну від гарантій особистої недоторканності людини, які визначаються Конституцією України (стаття 29) і законами України (пункт 1 частини першої статті 92 Конституції України), гарантії недоторканності народних депутатів України, як і інших посадових осіб, мають визначатися виключно Конституцією України (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 23 грудня 1997 року № 7-зп).

Таким чином, проект Закону України "Про внесення змін до статті 80 Конституції України" не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, не спрямований на ліквідацію незалежності та порушення територіальної цілісності України і відповідає вимогам статті 157 Конституції України.

На основі викладеного та керуючись статтями 147, 156, 159 Конституції України, статтями 51, 63, 66, 70 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

дійшов висновку:

1. Визнати таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України проект Закону України "Про внесення змін до статті 80 Конституції України" :

"1. Внести до Конституції України такі зміни:

Частину третю статті 80 викласти в такій редакції:

"Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України затримані чи заарештовані до набрання законної сили обвинувальним вироком суду".

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування" .

2. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України "Про внесення змін до статті 80 Конституції України" вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язковим до виконання, остаточним і не може бути оскарженим.

Висновок Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ОКРЕМА ДУМКА**судді Конституційного Суду України Шаповала В.М.
стосовно Висновку Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 80 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статті 80 Конституції України)**

1. У мотивувальній частині Висновку Конституційного Суду України (далі – Висновок) слушно зазначено, що “недоторканність народних депутатів України (як і недоторканність Президента України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції) пов’язана не з їх статусом як людини і громадянина, а з характером повноважень, покладених на них у зв’язку з виконанням державних функцій” (абзац другий пункту 3).

Тим самим констатується різна юридична природа інституту депутатської недоторканності (недоторканності народного депутата України) та інституту прав людини і громадянина.

Задля послідовності у цьому питанні можна було б вказати, що зазначені інститути безпосередньо не пов’язані один з одним. Тому відсутність інституту депутатської недоторканності або його скасування не означає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

2. На мою думку, положення мотивувальної частини Висновку про те, що “гарантії депутатської недоторканності є певними винятками із загального конституційного принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом” (абзац третій пункту 3) є хибним.

При такому підході помилково розглядаються як один два різні за змістом принципи: принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та принцип рівності громадян перед законом.

Рівність конституційних прав і свобод громадян є насамперед принципом правотворчості. Він означає, що передбачені у розділі II Конституції України права, свободи та обов’язки людини і громадянина однаково належать усім громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. А тому не допускається використання відповідних ознак у будь-яких правових актах з метою запровадження на їх підставі привілеїв чи обмежень.

Таких ознак, як посада чи службове становище, встановлений частиною другою статті 24 Конституції України перелік ознак не містить. Тому **депутатська недоторканність не може розглядатись як виняток з принципу рівності конституційних прав і свобод громадян.**

Використання у правових актах ознаки посади чи службового становища як підстави для запровадження певних додаткових умов, що забезпечують безперешкодну діяльність відповідних посадових осіб, не є порушенням принципу рівності конституційних прав і свобод громадян. До того ж такі додаткові умови не є складовими статусу людини і громадянина, а фактично виконують роль характеристик певної посади і поширюються рівною мірою на будь-яку особу, обрану чи призначену на відповідну посаду.

Принцип рівності перед законом є за своєю сутністю принципом правозастосування. Він означає, що при застосуванні правових норм щодо всіх осіб (індивідів) можуть братися до уваги лише такі їх відмінності (крім зазначених у частині другій статті 24 Конституції України), які прямо передбачені нормативно-правовими актами.

Тому цілком правомірними є відмінності у відповідальності за об'єктивно однакові дії неповнолітніх і дорослих, вагітних жінок тощо. Отож **встановлення певних відмінностей у відповідальності стосовно народних депутатів України, Президента України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції не є порушенням принципу рівності перед законом.**

До того ж, оскільки відповідальність, зокрема кримінальна, встановлена законом, то і певні відмінності у відповідальності також мають бути визначені законом, що і передбачено у пункті 22 частини першої статті 92 Конституції України та реалізовано у Кримінальному кодексі України.

3. Виходячи з наведених вище засад має вирішуватись і питання щодо обсягу депутатської недоторканності. Депутатська недоторканність є важливою складовою статусу члена парламенту. Відповідно до пункту 21 частини першої статті 92 Конституції України статус народних депутатів України визначається виключно законами України. При цьому треба зазначити, що **законом не можна обмежити визначений у Конституції України зміст депутатської недоторканності, але конкретизація (деталізація) в законі конституційних положень щодо неї, встановлення певних додаткових гарантій відповідного характеру не можуть розглядатись як порушення Конституції України.**

До викладеного необхідно додати, що **факт відсутності регламентації на рівні Конституції України "гарантій недоторканності", наприклад, для посадових осіб Рахункової палати аж ніяк не заперечує можливості її здійснення на законодавчому рівні.**

За будь-яких умов, інших аргументів для спростування такої позиції, аніж декларування того, що нібито "недоторканність посадових осіб є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторканністю, яка встановлюється для всіх осіб", і що "оскільки вони (так звані "гарантії вищого рівня" – *В.Ш.*) допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом, мають, за логікою, визначатися виключно Конституцією" (абзаци п'ятнадцятий і шістнадцятий пункту 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про Рахункову палату від 23 грудня 1997 року), жодне рішення або висновок єдиного органу конституційної юрисдикції не містить.

4. З викладеного також випливає, що положення мотивувальної частини Висновку (абзаци другий і третій пункту 3) суперечать одне одному. Більше того, відсутній логічний зв'язок між цитованими вище положеннями мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про Рахункову палату і аналізованими положеннями Висновку Конституційного Суду України у справі про внесення змін до статті 80 Конституції України.

Суддя Конституційного Суду України

В. Шаповал

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

ВИСНОВОК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України
“Про внесення змін до статті 98 Конституції України”
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про зміни до статті 98 Конституції України)

м. Київ
21 грудня 2000 року
№ 4-в/2000

Справа № 1-45/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича – суддя-доповідач,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за зверненням Верховної Ради України про надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 159 Конституції України стало звернення Верховної Ради України до Конституційного Суду України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Підставою для розгляду справи є необхідність висновку Конституційного Суду України щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України для розгляду цього законопроекту Верховною Радою України.

Заслухавши суддю-доповідача Мартиненка П.Ф. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Верховна Рада України звернулась до Конституційного Суду України за висновком щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” від 21 вересня

2000 року в такій редакції: “Стаття 98. Парламентський контроль за формуванням та виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата України.

Повноваження, порядок організації і діяльності Рахункової палати України визначаються законом”.

2. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить “внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції”. Вимоги щодо внесення таких змін визначають, зокрема, статті 157 і 158 Конституції України. Згідно з частиною першою статті 157 Конституції України заборонено вносити будь-які зміни до Конституції України, якщо вони передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Стаття ж 158 Конституції України забороняє подавати до Верховної Ради України протягом року законопроект про внесення змін до Конституції України, який вже розглядався Верховною Радою України, але закон не був прийнятий. Верховній Раді України заборонено також двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України впродовж строку своїх повноважень.

Проект Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” Верховною Радою України розглядається вперше. Положення статті 98 Конституції України Верховна Рада України до цього не змінювала. Отже, вимог статті 158 Конституції України Верховною Радою України дотримано.

3. Відповідно до Конституції України Рахункова палата здійснює “контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України” (стаття 98). У законопроекті, що розглядається, запропоновано, зокрема, покласти на Рахункову палату конституційні повноваження щодо здійснення “парламентського контролю за формуванням та виконанням Державного бюджету України”.

Це питання було предметом розгляду Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 98 Конституції України) від 25 березня 1999 року № 1-в/99. Відповідно до Висновку Конституційного Суду України у цій справі покладання на Рахункову палату здійснення парламентського контролю за формуванням та виконанням Державного бюджету України не суперечить вимогам статті 157 Конституції України.

4. Згідно із законопроектом сфера застосування конституційних повноважень Рахункової палати поширюється також на формування та виконання місцевих бюджетів “у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках”.

У раніше прийнятому Рішенні у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 року № 7-зп Конституційним Судом України не було визнано неконституційними повноваження Рахункової палати стосовно використання усіх

коштів Державного бюджету України. Відповідно до пункту 4 цього Рішення сфера застосування повноважень Рахункової палати не поширюється на органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, банки, кредитні установи, господарські товариства, страхові компанії тощо лише в тій частині їх діяльності, яка перебуває поза межами використання коштів Державного бюджету України.

З матеріалів справи вбачається, що законопроект і в цій частині не суперечить вимогам статті 157 Конституції України. Парламентський контроль з боку Рахункової палати у цій сфері не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

5. Конституційний Суд України враховує, що відповідно до законопроекту “повноваження, порядок організації діяльності Рахункової палати України визначаються законом”, проте звертає увагу на текстуальну розбіжність законопроекту з чинними положеннями Конституції України, зокрема з пунктом 16 частини першої статті 85 Конституції України щодо найменування Рахункової палати, а також з частиною третьою статті 143 Конституції України щодо фінансування державою “здійснення” повноважень (органів місцевого самоврядування).

Отже, проект Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” не передбачає скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина, не спрямований на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України і відповідає вимогам статті 157 Конституції України.

На основі викладеного та керуючись статтями 147, 150, 159 Конституції України, статтями 51, 63, 66, 70 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України

дійшов висновку:

1. Визнати проект Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України у такій редакції:

“Парламентський контроль за формуванням та виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата України.

Повноваження, порядок організації і діяльності Рахункової палати України визначаються законом”.

2. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Конституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов’язковим до виконання, остаточним і не може бути оскарженим.

Висновок Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у “Віснику Конституційного Суду України” та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним зверненням
товариства покупців членів трудового колективу
перукарні № 163 “Черемшина” (м. Київ)
щодо офіційного тлумачення окремих положень
статті 7 Закону України
“Про приватизацію невеликих державних підприємств
(малу приватизацію)”
(справа про визначення способу малої приватизації)

м. Київ
13 грудня 2000 року
№ 14-рп/2000

Справа № 1-16/2000

Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуючий,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича – суддя-доповідач,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення окремих положень статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 42 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне звернення товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина” (м. Київ) щодо офіційного тлумачення окремих положень статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” від 6 березня 1992 року № 2171-XII в редакції від 15 травня 1996 року (далі – Закон) (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 34 ст. 160).

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 94 Закону України “Про Конституційний Суд України” є неоднозначність застосування арбітражними судами України відповідних положень статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”.

Заслухавши на засіданні суддю-доповідача Савенка М.Д. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Товариство покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина” звернулось з клопотанням дати офіційне тлумачення окремих положень статті 7 Закону щодо права покупців у визначенні способу приватизації майна підприємств державної і комунальної власності.

На думку авторів конституційного звернення, частина третя статті 7 Закону передбачає можливість з ініціативи покупців визначати способи приватизації об’єктів, а частина п’ята цієї статті визначає вичерпний перелік підстав для відмови у їх приватизації, терміни розгляду заяви і передбачає, що в разі відсутності підстав для відмови у приватизації орган приватизації включає підприємство до відповідного переліку об’єктів згідно із заявою покупця.

Товариство покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина” подало до органу приватизації Старокиївського району м. Києва заяву про приватизацію майна перукарні № 163 “Черемшина” шляхом викупу. Однак у встановлений Законом місячний термін заява розглянута не була, а згодом це підприємство було включено до переліку об’єктів, що підлягали приватизації в інший спосіб, ніж було запропоновано.

Суб’єкт права на конституційне звернення вважає, що арбітражні суди, до яких він звертався, неоднозначно застосовують положення статті 7 Закону і тому порушує питання щодо офіційного тлумачення даної норми.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) у зв’язку із зазначеними обставинами було відкрито провадження у справі.

2. У листі Вищого арбітражного суду України зазначається, що правові позиції щодо порушених у зверненні питань викладено у відповідних постановках Вищого арбітражного суду України з урахуванням різних фактичних обставин справ.

За повідомленням Фонду державного майна України, орган приватизації і відповідна рада не мали повноважень задовольнити заяву товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина”, оскільки указами Президента України “Про заходи щодо прискорення процесу малої приватизації в Україні” від 30 грудня 1994 року та “Про завдання та особливості приватизації державного майна у 1996 році” від 19 березня 1996 року встановлено певні обмеження вибору способу приватизації.

3. Конституція України встановлює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша статті 41), а також рівність суб’єктів права власності перед законом (частина четверта статті 13).

Правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами. Одним із способів зміни форми власності є приватизація, в процесі якої відбувається відчуження на користь фізичних або юридичних осіб майна, що є державною чи комунальною власністю, та майна, що належить Автономній Республіці Крим. Порядок відчуження такого майна визначається законами, зокрема, Законом України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”.

4. Стаття 3 Закону передбачає три способи малої приватизації – викуп, продаж на аукціоні, за конкурсом. Норми, які регламентують ці відносини, містяться в нормативно-правових актах з питань приватизації – законах, указах Президента України, наказах Фонду державного майна України тощо. Аналіз цих актів свідчить про наявність конкурентних та неконкурентних способів приватизації, а також особливого режиму приватизації, що здійснюється членами трудового колективу підприємства – об'єкта приватизації.

Частиною першою статті 7 Закону передбачено, що Фонд державного майна України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради затверджують за поданням органів приватизації переліки об'єктів, які підлягають: продажу на аукціоні, за конкурсом, а також викупу. Зі змісту цієї норми випливає, що саме Фонд державного майна України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради є органами, які здійснюють функції, відповідно, щодо розпорядження державною власністю, майном Автономної Республіки Крим і комунальною власністю. Способи приватизації визначаються шляхом прийняття цими органами рішень про затвердження конкретних переліків об'єктів приватизації.

Продавцями об'єктів приватизації згідно зі статтею 4 Закону є Фонд державного майна України, його органи на місцях, органи приватизації, що створюються місцевими радами, та органи по управлінню майном, створювані Верховною Радою Автономної Республіки Крим, які в Законі мають узагальнену назву – “органи приватизації”.

5. З положень частини п'ятої статті 7 Закону випливає, що орган приватизації зобов'язаний розглянути заяву покупця і не пізніше як через місяць повідомити його про результати її розгляду. Відмова у приватизації можлива лише за наявності підстав, вичерпний перелік яких передбачений у цій статті Закону. Якщо підстав для відмови немає, орган приватизації включає конкретні підприємства до переліку об'єктів приватизації і направляє цей перелік до органу, який його затверджує. Доцільність застосування того чи іншого способу приватизації визначається цим органом самостійно, окрім випадків, визначених законами. Зокрема, викуп застосовується у випадках, передбачених статтею 11 Закону та іншими законами, і є в такому разі обов'язковим для органів приватизації та органів, які затверджують переліки об'єктів малої приватизації.

Виходячи з того, що спосіб приватизації визначає орган, який затверджує переліки об'єктів малої приватизації, положення частини п'ятої статті 7 Закону слід розуміти таким чином, що орган приватизації, який отримав заяву від покупця, зобов'язаний розглянути її та в разі відсутності підстав для відмови включити конкретне підприємство до переліку об'єктів, що підлягають приватизації у встановлений спосіб, або відмовити у приватизації.

Недодержання органом приватизації строків розгляду заяви покупця, а також включення підприємства до іншого, ніж запропоновано покупцем, переліку об'єктів приватизації, не може розглядатися як відмова у приватизації.

Таким чином, положення статті 7 Закону зобов'язують органи приватизації та органи, що за їх поданням затверджують переліки об'єктів малої приватизації, розглянути заяву покупця, проте не зобов'язують задовольнити її щодо конкретного способу приватизації об'єкта, якщо інше не передбачено законом.

Положення частин другої, четвертої, шостої статті 7 Закону викладені чітко, дані про їх неоднозначне застосування судами відсутні, а тому вони не підлягають офіційному тлумаченню.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України

вирішив:

1. Положення частин першої, третьої статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” щодо ініціативи покупців про включення відповідного майна до переліку об’єктів, що підлягають приватизації, в аспекті конституційного звернення товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина” (м. Київ) треба розуміти як право покупця пропонувати проведення приватизації конкретного об’єкта малої приватизації у вказаний ним спосіб, зокрема, шляхом викупу.

Пропозиція покупця щодо способу приватизації підлягає розгляду у визначений законом строк, але вона не є обов’язковою для органів, які визначають або затверджують переліки об’єктів малої приватизації, за винятком випадків, передбачених статтею 11 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” та іншими законами.

2. Положення частини п’ятої статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” слід розуміти так, що органи приватизації зобов’язані розглянути подані покупцями заяви та, у разі відсутності встановлених цим Законом підстав для відмови у приватизації, включити конкретне підприємство до переліку об’єктів, що підлягають приватизації у встановлений спосіб, або прийняти рішення про відмову в приватизації.

Включення підприємства до іншого, ніж пропонує покупець, переліку об’єктів приватизації не може розглядатися як відмова у приватизації.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов’язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у “Віснику Конституційного Суду України” та інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням Президента України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України
“Про Рахункову палату”, офіційного тлумачення положень
частини другої статті 150 Конституції України,
а також частини другої статті 70 Закону України
“Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання
рішень Конституційного Суду України
(справа про порядок виконання рішень
Конституційного Суду України)**

м. Київ
14 грудня 2000 року
№ 15-рп/2000

Справа № 1-31/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича – суддя-доповідач,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату” від 14 січня 1998 року № 18/98 – ВР та тексту Закону України “Про Рахункову палату”, опублікованого в газеті “Голос України” 23 січня 1998 року, а також щодо офіційного тлумачення положень частини другої (у конституційному поданні – третьої) статті 150 Конституції України та частини другої статті 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України у разі, якщо в цих рішеннях не визначено порядку їх виконання.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40, 41 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне подання Президента України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 39, 71, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України” є наявність спірних питань щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату” від 14 січня 1998 року та тексту Закону України “Про Рахункову палату”, опублікованого в газеті “Голос України” 23 січня 1998 року, а також практична необхідність в офіційному тлумаченні положень частини другої статті 150 Конституції України та частини другої статті 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України у разі, якщо в цих рішеннях не визначено порядку їх виконання.

Заслухавши суддю-доповідача Мартиненка П.Ф. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Суб’єкт права на конституційне подання – Президент України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), Постанову Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату” від 14 січня 1998 року та текст Закону України “Про Рахункову палату”, опублікованого в газеті “Голос України” 23 січня 1998 року.

Рішенням Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп Закон України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” від 11 липня 1996 року визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), у частині його окремих положень, які втрачають чинність з дня ухвалення цього Рішення, а обов’язки щодо забезпечення виконання Рішення Конституційного Суду України покладено на Верховну Раду України і Президента України.

У конституційному поданні констатується, що 14 січня 1998 року Верховна Рада України прийняла Постанову “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату” № 18/98 – ВР. Відповідно до пункту 1 цієї Постанови Закон України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 43, ст. 212), який набрав чинності 22 жовтня 1996 року, продовжує діяти з 23 грудня 1997 року як Закон України “Про Рахункову палату”. Згідно з пунктом 2 цієї Постанови Голові Верховної Ради України було доручено забезпечити опублікування в 10-денний строк в офіційних виданнях Верховної Ради України тексту Закону України “Про Рахункову палату”, попередньо вилучивши з нього положення, що втратили чинність з 23 грудня 1997 року, та уточнивши його редакцію.

Президент України вважає, що зміною назви Закону України та його окремих положень на підставі Постанови Верховної Ради України порушено конституційну процедуру прийняття законів (стаття 94 Конституції України) та Регламент Верховної Ради України, де, зокрема, визначено, що внесення будь-яких змін до законів здійснюється шляхом прийняття у встановленому порядку відповідних законів (стаття 6.8.1). Не було дотримано і тих положень Конституції України, які встановлюють повноваження Президента України щодо підписання та офіційного оприлюднення законів України (частина друга статті 94, пункт 29 частини першої статті 106), що унеможливило виконання Президентом України Рішення Конституційного Суду України. Крім того, зазначає Президент України, доручення Верховної Ради

України Голові Верховної Ради України відповідно до пункту 2 цієї Постанови виходить за межі визначених для нього Конституцією України повноважень, оскільки на Голову Верховної Ради України покладено виконання дій, які згідно з Конституцією України віднесено до виключної компетенції парламенту і мають відбуватися за встановленою Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України процедурою внесення змін до законів України.

Тому, на думку суб'єкта права на конституційне подання, Верховна Рада України і її Голова діяли з перевищенням повноважень та у спосіб, не передбачений Конституцією та законами України, чим порушили вимоги частини другої статті 19 Конституції України.

Як стверджується у поясненні Голови Верховної Ради України, ні Конституція України, ні Закон України "Про Конституційний Суд України" не визначають, як має виконуватися рішення Конституційного Суду України у тих випадках, коли в самому рішенні не визначено порядку його виконання, а прямої вимоги прийняття будь-якого правового акта на виконання рішень Конституційного Суду України Основний Закон не передбачає.

Конституційну процедуру розгляду проекту постанови Верховної Ради України про чинність Закону України "Про Рахункову палату", ухвалення та набрання нею чинності було дотримано. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, діючи в межах конституційних повноважень, попередньо розглянув і запропонував прийняти єдиний проект постанови, спрямований на врегулювання питань, зазначених у Рішенні Конституційного Суду України. Цей проект внесено на розгляд парламенту належним суб'єктом законодавчої ініціативи.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи цей спір, виходить з того, що відповідно до Конституції України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені (частина друга статті 150). Отже, виконання Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 23 грудня 1997 року № 7-зп є обов'язковим.

Втрата чинності окремих положень Закону в цьому разі безпосередньо пов'язана з ухваленням Рішення Конституційного Суду України, а не з прийняттям правового акта на його підтвердження чи виконання. Таким чином, з дня ухвалення Рішення Конституційним Судом України – 23 грудня 1997 року – положення Закону України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 11 липня 1996 року, що визнані неконституційними, втрачають чинність, а сам Закон є чинним, за винятком положень, визнаних неконституційними. Визнання неконституційними значної кількості положень Закону України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 11 липня 1996 року призвело до порушення його логіки і структури, зумовило появу прогалин у ньому, що стало підставою для порушення питання про необхідність вжиття додаткових заходів щодо забезпечення виконання прийнятого Рішення.

У пункті 6 резолютивної частини зазначеного Рішення обов'язки щодо забезпечення його виконання покладено на Верховну Раду України і Президента України. Орган державної влади, на який відповідно до Закону України "Про Конституційний Суд України" покладено обов'язок щодо виконання рішення, висновку Конституційного Суду України (частина друга статті 70), повинен здійснювати цей обов'язок на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Кон-

ституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України). Відповідно до пункту 3 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів, у тому числі тих, якими вносяться зміни до чинних законів. Прийняття законів здійснюється згідно з процедурою, визначеною Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

Як впливає з викладеного, обов'язок Верховної Ради України щодо виконання Рішення Конституційного Суду України у справі про Рахункову палату від 23 грудня 1997 року полягає в тому, щоб згідно з конституційно встановленою законодавчою процедурою для забезпечення належної реалізації Закону внести відповідні зміни до нього у зв'язку з визнанням неконституційними його окремих положень.

3. З матеріалів справи вбачається, що Верховна Рада України, прийнявши Постанову Верховної Ради України "Про чинність Закону України "Про Рахункову палату" від 14 січня 1998 року з метою виконання Рішення Конституційного Суду України у справі про Рахункову палату від 23 грудня 1997 року, не дотримала вимог Конституції України.

Виходячи з Конституції України Закон України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 11 липня 1996 року, як і будь-який інший закон України, – це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили. Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України). Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) і не може передаватись іншим органам чи посадовим особам. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Конституції України). З наведеного випливає, що Верховна Рада України може змінити закон виключно законом, а не шляхом прийняття підзаконного правового акта.

Як свідчать матеріали справи, Постановою Верховної Ради України "Про чинність Закону України "Про Рахункову палату" від 14 січня 1998 року підтверджено, що цей Закон продовжує діяти з 23 грудня 1997 року як Закон України "Про Рахункову палату", за винятком окремих положень, що втратили чинність відповідно до Рішення Конституційного Суду України (пункт 1). Цією ж Постановою Верховна Рада України доручила Голові Верховної Ради України забезпечити опублікування в 10-денний строк в офіційних виданнях Верховної Ради України тексту Закону України "Про Рахункову палату" з урахуванням вилучення з нього положень, які втратили чинність з 23 грудня 1997 року, та "його редакційного уточнення" (пункт 2).

Внесення змін до тексту Закону України "Про Рахункову палату Верховної Ради України" від 11 липня 1996 року на підставі Постанови Верховної Ради України та відповідних дій Голови Верховної Ради України щодо редакційних уточнень і опублікування Закону вступило в суперечність з базовими положеннями Конституції України про статус закону України як акта вищої юридичної сили в системі нормативно-правових актів держави, а також з тими її положеннями, які вимагають, щоб прийняття законів, зокрема шляхом внесення до них змін, здійснювалося в порядку, визначеному Конституцією України (статті 8, 19, 94 та ін.). Крім того, в тексті Закону України "Про Рахункову палату", опубліко-

ваного в газеті “Голос України” 23 січня 1998 року (в пунктах 1, 9 статті 6, пункті 6 статті 7, у частині другій статті 16, частині першій статті 26), застосовано нові слова, словосполучення та фрази, яких не було в Законі України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” від 11 липня 1996 року. Фактично в газеті “Голос України” 23 січня 1998 року надруковано нову редакцію окремих положень цього Закону.

До того ж аналіз тексту зазначеного Закону свідчить, що в ньому не в повному обсязі враховано Рішення Конституційного Суду України у справі про Рахункову палату від 23 грудня 1997 року. Так, у тексті Закону відтворюються положення абзацу п'ятого статті 2 Закону України “Про Рахункову палату Верховної Ради України” від 11 липня 1996 року, визнані неконституційними (підпункт 3.8 резолютивної частини Рішення), а в частині другій статті 16 Закону лише частково враховується положення пункту 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України щодо застосування повноважень Рахункової палати тощо.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що Постанова Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату” від 14 січня 1998 року є такою, що не відповідає Конституції України.

4. Суб'єкт права на конституційне подання звертається до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення положення частини другої статті 150 Конституції України та частини другої статті 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання тих рішень Конституційного Суду України, в яких не визначено порядку їх виконання.

Системне тлумачення зазначених вище нормативних положень у контексті Конституції України свідчить, що рішення Конституційного Суду України незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні, є обов'язковими до виконання на всій території України. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства повинні утримуватись від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними.

Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (частина друга статті 150), яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів (частина друга статті 8).

Закони, інші правові акти, їх окремі положення, визнані рішенням Конституційного Суду України такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), втрачають чинність з дня ухвалення відповідного рішення (частина друга статті 152 Конституції України). При цьому згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 рішення і висновки Конституційного Суду України є однаково обов'язковими до виконання.

Відповідно до змісту частини другої статті 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” у разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку додаткові заходи, пов'язані з порядком їх виконання, звернувши увагу на терміновість чи обов'язки щодо його забезпечення. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного

Суду України, зокрема, порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Проте додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підмінює загальної обов'язковості їх виконання. Незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 70 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), Постанову Верховної Ради України "Про чинність Закону України "Про Рахункову палату" від 14 січня 1998 року № 18/98 – ВР.

Зазначена Постанова Верховної Ради України втрачає чинність з дня ухвалення цього Рішення.

2. Положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

3. Положення частини другої статті 70 Закону України "Про Конституційний Суд України" щодо порядку виконання рішень, висновків Конституційного Суду України треба розуміти як право Конституційного Суду України у разі необхідності визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти обов'язок на відповідні державні органи забезпечити це виконання. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційними зверненнями
Центральної спілки споживчих товариств України
та державного підприємства Міністерства оборони України
“Управління військової торгівлі
Прикарпатського військового округу”
щодо офіційного тлумачення положення пункту 1
частини третьої статті 1 Закону України
“Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”
(справа про патентування підприємницької діяльності)**

м. Київ
21 грудня 2000 року
№ 16-рп/2000

Справа № 1-20/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича – суддя-доповідач,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 23 березня 1996 року в редакції Закону України від 10 лютого 1998 року (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 20, ст.82; 1998, № 30-31, ст.193).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 42, 43 Закону України “Про Конституційний Суд України” стали конституційні звернення Центральної спілки споживчих товариств України (далі – Укоопспілка) та державного підприємства Міністерства оборони України “Управління військової торгівлі Прикарпатського військового округу” (далі – підприємство “Управління військової торгівлі

Прикарпатського військового округу”) щодо офіційного тлумачення зазначеної норми Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 94 Закону України “Про Конституційний Суд України” є наявність неоднозначного застосування положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” судами та іншими органами державної влади.

Заслухавши суддю-доповідача Селівона М.Ф. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Суб’єкти права на конституційне звернення – Укоопспілка та підприємство “Управління військової торгівлі Прикарпатського військового округу” – звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” (в редакції Закону України від 10 лютого 1998 року), яким встановлено, що дія цього Закону не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі, аптек, які перебувають у державній власності, та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання у селах, селищах та містах районного підпорядкування.

У зв’язку з неоднозначним розумінням і застосуванням зазначеного положення Закону судами та іншими органами державної влади заявники просять роз’яснити, чи стосується територіальна ознака діяльності – у селах, селищах та містах районного підпорядкування – лише торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання, чи також і підприємств, організацій Укоопспілки, військової торгівлі й аптек, які перебувають у державній власності.

Суб’єкти права на конституційне звернення, посилаючись на листи Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин і Юридичного управління Секретаріату Верховної Ради України, вважають, що пільги щодо придбання торгового патенту, передбачені статтею 1 названого Закону, поширюються на всі підприємства і організації Укоопспілки, військової торгівлі незалежно від місця їх розташування та сфери діяльності.

Натомість згідно з роз’ясненнями Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій зазначена норма Закону стосується торговельної діяльності та діяльності з надання побутових послуг, які здійснюються у селах, селищах та містах районного підпорядкування всіма підприємствами і організаціями, переліченими у пункті 1 частини третьої статті 1 Закону, а тому при проведенні торгівлі та побутовому обслуговуванні населення на території міст Києва, Севастополя та міст обласного підпорядкування вони повинні придбавати торговий патент.

Як вбачається з матеріалів справи, на підставі такого роз’яснення Державна податкова адміністрація України та її органи вимагають від підприємств і організацій Укоопспілки та військової торгівлі придбання торгових патентів на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг, що здійснюються ними на території міст Києва, Севастополя та міст обласного підпорядкування, а в разі відсутності таких патентів застосовують фінансові санкції, чим, на думку суб’єктів права на конституційне звернення, порушуються їхні права.

Окремі арбітражні суди задовольнили позови підприємств Укоопспілки та підприємства “Управління військової торгівлі Прикарпатського військового округу” про визнання неправомірними таких рішень місцевих податкових органів.

Заступник Голови Верховної Ради України у листі до Конституційного Суду України поділяє зазначену вище позицію Комітету Верховної Ради України з питань економічної політики, управління народним господарством, власності та інвестицій.

2. Визначаючи зміст положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”, слід виходити з цілей прийняття Закону, його соціально-економічного змісту, порівняльного аналізу як усіх редакцій положень Закону, що потребують тлумачення, так і внесених інших змін до Закону, з урахуванням проведення державної податкової та соціальної політики.

Як свідчить аналіз матеріалів справи, метою прийняття зазначеного Закону було залучення до оподаткування доходів суб’єктів підприємництва від тих видів діяльності, щодо яких існували труднощі з визначенням достовірної суми доходів і тим самим створювались умови для уникнення сплати податків. Первинною редакцією Закону від 23 березня 1996 року в Україні вводилось патентування діяльності з роздрібною торгівлю у пунктах продажу (лотках, кіосках, магазинах з торговельним залом для покупців площею не більше 20 квадратних метрів тощо), торгівлі іноземною валютою, а також діяльності у сфері грального бізнесу. Тобто суб’єкти підприємницької діяльності мали придбавати за плату торговий патент – державне свідоцтво, яке засвідчувало їх право займатися цими видами діяльності. Законом встановлювались вартість торгового патенту та порядок його придбання і використання. Разом з введенням плати за діяльність у зазначених сферах законодавець передбачив пільги для окремих суб’єктів підприємницької діяльності та пільги щодо торгівлі товарами першої необхідності національного виробництва. Зокрема, дія цього Закону не поширювалась на торговельну діяльність підприємств та організацій системи Укоопспілки та на торгівлю товарами власного виробництва (фірмову торгівлю) вітчизняними товаровиробниками (частина третя статті 1).

Подальші зміни і доповнення до зазначеного Закону (12 липня 1996 року та 10 лютого 1998 року) стосовно порушених у конституційних зверненнях питань вносились законодавцем у двох основних напрямках:

- розширення податкової бази шляхом поширення дії Закону на всю роздрібну та оптову торгівлю за готівкові кошти та на побутові послуги населення;
- зменшення податкового навантаження на суб’єктів підприємницької діяльності з огляду на важливе соціально-економічне значення цього Закону для розвитку малого бізнесу, особливо для підприємців-громадян, та спеціалізованих видів торгівлі. Так, знижено (залежно від території) вартість торгового патенту, встановлено, а згодом і розширено перелік товарів першої необхідності вітчизняного виробництва, торгівля якими здійснюється без придбання торгового патенту або з придбанням пільгового.

Розширено перелік суб’єктів підприємницької діяльності (зокрема певних категорій громадян, підприємств, створених громадськими організаціями інвалідів), на яких не поширюється дія цього Закону. Відповідно до Закону від 12 липня 1996 року не патентувалась також і роздрібна торговельна діяльність підприємств, організацій Укоопспілки та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання незалежно від сфери їх діяльності.

3. Чинна редакція пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” була прийнята Верховною Радою України 10 лютого 1998 року. Відповідно до внесеного Кабінетом Міністрів України законопроекту дію цього Закону пропонувалося поширити на всі підприємства Укоопспілки та торгово-виробничі підприємства робітничого постачання. Проектом передбачалося, що ті із зазначених підприємств, які займаються торговельною діяльністю та наданням побутових послуг у сільській місцевості, одержують пільговий торговий патент.

Однак цю пропозицію, підтриману Комітетом Верховної Ради України з питань економічної політики та управління народним господарством (профільним щодо підготовки матеріалів до розгляду), не було схвалено Верховною Радою України, і законопроект направлено на доопрацювання.

Під час обговорення і прийняття змін до Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” Верховною Радою України 10 лютого 1998 року фактично було прийнято, за деякими винятками, редакцію положення зазначеної статті альтернативного законопроекту, підготовленого народними депутатами України, яка передбачає пільги щодо патентування торговельної діяльності та діяльності з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі та аптек державної форми власності незалежно від того, де ця діяльність здійснюється. Обмеження пільг сферою такої діяльності в селах, селищах та містах районного підпорядкування визначено лише для торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання.

Надання пільг щодо придбання торгового патенту для підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі та державних аптек незалежно від сфери їх діяльності, на думку народних депутатів України, сприятиме цим суб’єктам підприємництва у здійсненні на певному рівні, в тому числі шляхом перерозподілу прибутку, функцій стосовно забезпечення відповідних категорій населення, зокрема сільського, військовослужбовців і членів їх сімей, пенсіонерів, інвалідів, необхідними товарами споживання, ліками тощо. Це відповідатиме виконанню завдань соціальної держави, якою проголошено Україну (стаття 1 Конституції України), щодо створення гідних умов для життя людини, забезпечення захисту її соціально-економічних прав, функціонування ефективної системи соціальних послуг (статті 13, 46, 48, 49 Конституції України).

Зазначене розуміння змісту пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” впливає також з лінгвістичних висновків фахівців, зокрема Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України, згідно з якими означення “у селах, селищах та містах районного підпорядкування” стосується лише останнього однорідного члена речення – “торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання”.

Отже, Конституційний Суд України, застосувавши історичний, цільовий, системний та граматичний способи тлумачення Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності”, дійшов висновку, що його дія не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі та аптек, які перебувають у державній власності, незалежно від сфери здійснення такої діяльності.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 62, 63, 95 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України

вирішив:

1. Положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” (в редакції Закону України від 10 лютого 1998 року) про те, що дія цього Закону не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі, аптек, які перебувають у державній власності, та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання у селах, селищах та містах районного підпорядкування, треба розуміти так, що територіальна ознака діяльності – у селах, селищах та містах районного підпорядкування – стосується лише торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання. Тобто дія зазначеного Закону не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі, аптек, які перебувають у державній власності, незалежно від сфери їх діяльності та місця розташування.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов’язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у “Віснику Конституційного Суду України” та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” (суддя-доповідач Селівон М.Ф.).

Народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” від 23 березня 1996 року (в редакції від 10 лютого 1998 року), яким встановлено, що дія цього Закону України не поширюється на торговельну діяльність та діяльність з надання побутових послуг підприємств і організацій Укоопспілки, військової торгівлі, аптек, які перебувають у державній власності, та торгово-виробничих державних підприємств робітничого постачання у селах, селищах та містах районного підпорядкування.

На думку народних депутатів України, зазначене положення має поширюватися на всі підприємства і організації споживчої кооперації незалежно від того, чи входять вони до складу Укоопспілки, в тому числі й на підприємства та організації Української спілки споживчих товариств “Відродження”, яка об’єднує споживчі товариства кількох областей України і не входить до Укоопспілки.

Згідно з пунктом 1 статті 8 Закону України “Про споживчу кооперацію” споживчі товариства можуть об’єднуватися на добровільних засадах у місцеві спілки, Центральну спілку споживчих товариств України і мають право вільного виходу з них. Як видно з матеріалів конституційного подання, спілки споживчих товариств Київської, Донецької і Запорізької областей утворили Українську спілку споживчих товариств “Відродження”.

Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка) та Українська спілка споживчих товариств “Відродження” – два самостійних, незалежних об’єднання, які діють на підставі власних статутів і є юридичними особами.

У пункті 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” поряд з іншими суб’єктами підприємницької діяльності, на які не поширюється дія цього Закону, зазначені підприємства і організації конкретної, юридично визначеної спілки споживчих товариств – Укоопспілки. Тому, звертаючись до Конституційного Суду України з питанням щодо поширення норми статті 1 на підприємства і організації іншої спілки – Української спілки споживчих товариств “Відродження”, суб’єкт права на конституційне подання фактично просить шляхом офіційного тлумачення доповнити перелік суб’єктів підприємництва, які мають пільги щодо непридбання торгового патенту.

Вирішення порушеного суб’єктом права на конституційне подання питання можливе шляхом внесення відповідної зміни до Закону, що не належить до повноважень Конституційного Суду України і згідно з пунктом 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 3 статті 45, статтями 50, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів

України щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” на підставі пункту 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю Фірма “Будпроект” щодо офіційного тлумачення положень частини п’ятої статті 27 та частини першої статті 91 Арбітражного процесуального кодексу України стосовно обмежень процесуальних прав третьої особи без самостійних вимог на предмет спору як учасника арбітражного процесу, зокрема права на оскарження рішення в порядку нагляду (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Приводом для звернення стало скасування в порядку нагляду рішення про задоволення позову заявника, яке мало місце за результатами розгляду заяви третьої особи без самостійних вимог на предмет спору. На думку суб’єкта права на конституційне звернення, положення статей 27, 91 Арбітражного процесуального кодексу України не дають третій особі, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, права на оскарження рішення суду в порядку нагляду. Така особа перебуває у правовідносинах лише з тією стороною, на боці якої вступає у справу, тобто вона не є учасником спірних правовідносин і стосовно неї рішення судом не приймаються. На підставі цього заявником зроблено висновок, що обмеження процесуальних прав третьої особи без самостійних вимог, встановлених частиною п’ятою статті 27 Арбітражного процесуального кодексу України щодо розпорядження матеріальними правами у спірних правовідносинах, зокрема права на визначення чи відмову від позову, виключає можливість оскарження цієї особою прийнятого рішення в порядку нагляду.

З доданих до конституційного звернення матеріалів вбачається, що арбітражними судами було однозначно застосовано положення частини п’ятої статті 27 та частини першої статті 91 Арбітражного процесуального кодексу України.

Враховуючи, що товариством з обмеженою відповідальністю Фірмою “Будпроект” не було надано відомостей про неоднозначне застосування зазначених положень Арбітражного процесуального кодексу України, що відповідно до статті 94 Закону України “Про Конституційний Суд України” є підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 45, 49, 94 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю Фірма “Будпроект” щодо офіційного тлумачення положень частини п’ятої статті 27 та частини першої статті 91 Арбітражного процесуального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – невідповідність звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови

Запорізького міського товариства захисту прав споживачів щодо офіційного тлумачення положення статті 162 Цивільного кодексу Української РСР (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

До Конституційного Суду України звернулася голова Запорізького міського товариства захисту прав споживачів Попова Л.М. з клопотанням щодо офіційного тлумачення положення статті 162 Цивільного кодексу Української РСР, згідно з яким не допускається одностороння відмова від виконання зобов'язання і одностороння зміна умов договору, за винятком випадків, передбачених законом. У процесі підготовки справи встановлено, що Запорізьке міське товариство захисту прав споживачів рішенням виконкому Запорізької міської ради від 27 січня 1994 року № 19/2 перереєстровано в громадське об'єднання "Центр споживацьких досліджень". Проте у листопаді 1998 року до Конституційного Суду України надійшло конституційне звернення голови Запорізького міського товариства захисту прав споживачів, яке вже припинило своє існування після перереєстрації в інше громадське об'єднання. Тобто конституційне звернення подано від імені організації, якої на час подання письмового клопотання не існувало, а, отже, вона не може бути суб'єктом права на конституційне звернення згідно зі статтею 43 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 43, 45, 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням голови Запорізького міського товариства захисту прав споживачів щодо офіційного тлумачення положення статті 162 Цивільного кодексу Української РСР на підставі пункту 1 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – відсутність встановленого цим Законом права на конституційне звернення.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням виробничо-комерційного спільного підприємства "РЕУТ" щодо офіційного тлумачення положень статей 197, 198 Цивільного кодексу Української РСР, зокрема, щодо можливості визнання договорів уступки вимоги недійсними, якщо вони містять пункти, які встановлюють зобов'язання нового кредитора повернути первісному кредитору повністю або частково витребувані від боржника кошти (суддя-доповідач Савенко М.Д.).

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених статей заявник мотивує неоднозначністю їх застосування арбітражними судами. До конституційного звернення додано копії рішень арбітражних судів окремих областей та дві постанови судової колегії з перегляду рішень, ухвал, постанов Вищого арбітражного суду України у справах, де позивачем виступає заявник, які, на його думку, свідчать, що положення статей 197, 198 Цивільного кодексу Української РСР арбітражними судами застосовуються неоднозначно.

З матеріалів справи вбачається, що заявник фактично укладав з підприємствами-кредиторами договори уступки вимоги, згідно з якими новий кредитор зобов'язаний був повернути первісному кредитору повністю або частково витребувані від боржника у судовому порядку кошти чи інше майно. В окремих справах арбітражні суди винесли рішення про стягнення заборгованості з підприємств-боржників на користь заявника, визнаючи укладені ним договори такими, що відповідають закону. В інших справах договори визнано недійсними

на тій підставі, що за умовами договорів уступка вимоги не відбувається, а сторони домовляються лише про те, яким чином буде розподілено отриману від боржника кредиторську заборгованість, тобто укладено угоду з метою приховати іншу угоду (удавана угода). Відповідно до цього зміст рішень арбітражних судів про визнання недійсними договорів уступки вимоги, які прийняті виходячи з фактичних обставин справ, свідчить про однозначне застосування положень статей 197, 198 Цивільного кодексу Української РСР. Дослідження ж фактичних обставин справ та питання законності судових рішень виходять за межі повноважень Конституційного Суду України, передбачених статтею 14 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Інші відомості про неоднозначність застосування названих статей в матеріалах справи відсутні. Таким чином заявник в порушення вимог статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" не обґрунтував наявності підстав для офіційного тлумачення.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 14, 42, 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням виробничо-комерційного спільного підприємства "РЕУТ" щодо офіційного тлумачення положення статей 197, 198 Цивільного кодексу Української РСР на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Огурцової В.Є. та Шахматова П.М. щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 32, статей 40, 55, 64, 124 Конституції України, статті 248³ Цивільного процесуального кодексу України (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених статей Конституції України та Цивільного процесуального кодексу України зумовлена тим, що, як стверджують суб'єкти права на конституційне звернення, має місце неправильне застосування наведених положень щодо можливості в порядку цивільного судочинства оскарження до судів загальної юрисдикції неправомірних дій чи бездіяльності службових осіб, зазначених у статті 328 Цивільного процесуального кодексу України.

З матеріалів справи вбачається, що Огурцова В.Є. зверталася до судів загальної юрисдикції зі скаргами на неправомірні дії голови Харківського обласного суду та його заступника, оскільки вони, як вважає автор звернення, безпідставно відмовили в принесенні протестів у порядку судового нагляду на рішення суду. Судова колегія в цивільних справах Полтавського обласного суду ухвалою від 9 лютого 1998 року в прийнятті скарги відмовила. Ухвалою судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України від 18 березня 1998 року це рішення залишено без змін.

Суб'єкт права на конституційне звернення – Шахматов П.М. оскаржував рішення, яким йому відмовлено в задоволенні позовних вимог до Харківського об'єднаного авіазагону та його працівників про захист честі та гідності. Скарги Шахматова П.М., подані до Харківського обласного суду, касаційною та наглядовою інстанціями також залишено без задоволення. Не погодившись з цим,

Шахматов П.М. звернувся з позовом на Харківський обласний суд, його голову Бринцева В.Ф., колишнього суддю Ленінського районного суду м. Харкова Афанасьєва В.В. Позов було прийнято Карлівським районним судом Полтавської області. Ухвалою від 17 червня 1993 року провадження у справі закрито. Судова колегія в цивільних справах Полтавського обласного суду 22 липня 1993 року касаційну скаргу Шахматова П.М. залишила без задоволення.

У подальшому Шахматов П.М. неодноразово оскаржував зазначені судові рішення до Голови Верховного Суду України та його заступників, які не знайшли підстав для опротестування постановлених судових рішень. У червні 1997 року Шахматов П.М. звернувся до Печерського районного суду міста Києва з позовом про визнання неправомірними дій Голови Верховного Суду України та його першого заступника, які, як вважає автор звернення, "належним чином не перевірили доводи, викладені у скаргах в порядку нагляду, чим порушили його права". Печерський районний суд міста Києва 9 липня 1997 року відмовив у прийнятті скарги, з чим погодилась судова колегія в цивільних справах Київського міського суду.

Постановляючи такі рішення, суди виходили з того, що спір не підлягає розгляду в порядку окремого цивільного судочинства, оскільки повноваження службових осіб, зазначені у статті 328 Цивільного процесуального кодексу України щодо опротестування скарг на рішення суду, які набрали законної сили, належать до їх процесуальної діяльності у сфері правосуддя. Принесення протесту – це процесуальна дія судді, яка підлягає оскарженню в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України (глава 42). Тому такі дії службових осіб суду не можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому статтею 55 Конституції України та главою 31-А (в редакції від 31 жовтня 1995 року) Цивільного процесуального кодексу України. Ця глава, як свідчить її назва, визначає порядок оскарження в суді лише рішень, дій або бездіяльності службових осіб у сфері управлінської діяльності, що відповідає змісту частини другої статті 55 Конституції України.

Підставою для відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами чи іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав (стаття 94 Закону України "Про Конституційний Суд України").

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" у конституційному зверненні має бути обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні Конституції України та законів України. Проте суб'єкти права на конституційне звернення відповідних доказів до матеріалів справи не долучили.

З відповідей Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Прокуратури України на запит судді-доповідача вбачається, що розбіжностей у позиціях цих державних органів щодо оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності службових осіб, зазначених у статті 328 Цивільного процесуального кодексу України, при здійсненні ними своїх повноважень у сфері правосуддя немає.

З конституційного звернення та долучених до нього матеріалів не вбачається і порушення права Огурцової В.Є. та Шахматова П.М. на судовий захист. Навпаки, своє конституційне право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод вони реалізували, оскільки процедура розгляду їх заяв, передбачена цивільно-процесуальним законом, відбулася повністю.

Слід зауважити, що конституційне звернення про одночасне офіційне тлумачення кількох статей Конституції України та закону України правомірне лише в

тому разі, коли ці статті нерозривно пов'язані між собою і мають спільний предмет правового регулювання. Частина четверта статті 32 та стаття 40 Конституції України, положення яких просять офіційно витлумачити суб'єкти права на конституційне звернення, не пов'язані з вимогами, викладеними у конституційному зверненні, стосуються різних питань і тому не можуть бути предметом одного розгляду.

Отже, підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадян Огурцової В.Є. та Шахматова П.М. щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 32, статей 40, 55, 64, 124 Конституції України, статті 248³ Цивільного кодексу України у зв'язку з невідповідністю конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства енергетики України щодо офіційного тлумачення положень частин першої та другої статті 26 Закону України "Про приватизацію державного майна" (суддя-доповідач Корнієнко М.І.).

Суб'єкт права на конституційне подання – Міністерство енергетики України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо офіційного тлумачення положень частин першої та другої статті 26 Закону України "Про приватизацію державного майна", а саме:

- чи поширюється на державні акціонерні енергетичні компанії, створені шляхом корпоратизації, дія положень частин першої та другої статті 26 Закону України "Про приватизацію державного майна";
- з якого моменту приватизація державних акціонерних енергетичних компаній, створених шляхом корпоратизації, вважається завершеною.

Відповідно до частини першої статті 26 Закону України "Про приватизацію державного майна" розірвання трудового договору з працівником підприємства, що приватизується, не допускається з дня прийняття рішення про приватизацію, за винятком звільнення на підставі пункту шостого статті 40 Кодексу законів про працю України або вчинення працівником дій, за які законодавством передбачена можливість звільнення на підставі пунктів 3, 4, 7, 8 статті 40 та статті 41 Кодексу законів про працю України.

Державні акціонерні енергетичні компанії були створені шляхом корпоратизації. Відповідно до частини першої статті 5 Закону України "Про приватизацію державного майна" акції, що належать державі у майні державних акціонерних енергетичних компаній, є об'єктом приватизації. Їх продаж – один із способів приватизації. Відповідно до Указу Президента України "Про корпоратизацію підприємств" засновники відкритих акціонерних товариств після прийняття рішення про їх приватизацію передають акції цих товариств державним органам приватизації в порядку, визначеному Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а також Фондом державного майна України. Державні органи приватизації (стаття 7 Закону України "Про приватизацію державного майна") затверджують план розміщення акцій державних акціонерних товариств у процесі приватизації. Затвердження плану розміщення акцій державних акціонерних енергетичних компаній, створених у процесі корпоратизації, та його реалізація

відповідно до статті 11 Закону України “Про приватизацію державного майна” є однією із складових порядку приватизації державного майна.

Продаж акцій державних акціонерних енергетичних компаній згідно з планами їх розміщення розпочався в 1996 році і триває до цього часу. Це свідчить про те, що дія положення частини першої статті 26 Закону України “Про приватизацію державного майна” поширюється і на державні акціонерні енергетичні компанії, стосовно яких було прийнято рішення про приватизацію.

Як випливає із зазначених вище положень, частина перша статті 26 Закону “Про приватизацію державного майна” не потребує офіційного тлумачення.

Відповідно до частини другої статті 26 Закону України “Про приватизацію державного майна” не допускається звільнення працівників приватизованого підприємства з ініціативи нового власника чи уповноваженого ним органу протягом 6 місяців від дня переходу до нього права власності.

Право власності на приватизований об’єкт відповідно до частини четвертої статті 27 Закону України “Про приватизацію державного майна” переходить з моменту нотаріального засвідчення договору купівлі продажу. Водночас Закон України “Про приватизацію державного майна” чітко не встановлює момент переходу права власності до нового власника чи уповноваженого ним органу, якщо приватизація здійснювалася шляхом продажу акцій акціонерних товариств, створених у процесі корпоратизації.

Таким чином, порушене суб’єктом права на конституційне подання питання щодо офіційного тлумачення частини другої статті 26 Закону України “Про приватизацію державного майна” не може бути підставою для розгляду в Конституційному Суді України, оскільки не належить до його компетенції.

Отже, підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45, 50, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Міністерства енергетики України щодо офіційного тлумачення положень частин першої та другої статті 26 Закону України “Про приватизацію державного майна” на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Законом України “Про Конституційний Суд України”, та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України” (суддя-доповідач Євграфов П.Б.).

Суб’єкт права на конституційне подання – народні депутати України – обгрунтовує необхідність в офіційному тлумаченні положень частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України” тим, що Центральна виборча комісія помилково застосовує зазначену норму “при вирішенні нею питання щодо скасування свого рішення про реєстрацію кандидата у депутати (списку кандидатів) та вилучення його із зареєстрованого списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій у разі скасування партією, виборчим блоком партій свого рішення про висунення кандидата до партійного списку”.

Відповідно до частини першої статті 93 Закону України “Про Конституційний Суд України” підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з’ясуванні або роз’ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

У конституційному поданні народних депутатів України відсутнє належне правове обґрунтування практичної необхідності в офіційному тлумаченні положень частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, що є однією з основних вимог, встановлених статтею 39 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно змісту конституційного подання. Не наведені також і рішення Центральної виборчої комісії про вилучення кандидата у депутати із зареєстрованого списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій, які, на думку суб’єкта права на конституційне подання, є наслідком “буквального тлумачення” Центральною виборчою комісією норми частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України”, а “поширення його лише на окружні виборчі комісії є невірним”.

Однак законодавець, закріплюючи за Центральною виборчою комісією здійснення функції окружної виборчої комісії багатомандатного загальнодержавного виборчого округу (пункт 14 статті 11 Закону України “Про вибори народних депутатів України”), регламентує її повноваження у прийнятті рішень з питань вибуття кандидата в депутати з балотування (частина перша статті 26 зазначеного Закону). Ці повноваження мають певні відмінності, які не можуть бути усунуті шляхом розширеного тлумачення положень частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України”. У таких випадках потрібно встановлювати нову правову норму, а це є повноваженням органу законодавчої влади – Верховної Ради України.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а тому Конституційний Суд України не може виходити за межі повноважень, які встановлені Конституцією України (частина друга статті 19, пункт 28 статті 85, частина шоста статті 111, статті 150, 151, 159).

У разі порушення Центральною виборчою комісією (як і будь-якою іншою) виборчих прав і свобод громадян, політичних партій, виборчих блоків партій Конституція України гарантує їх захист у судовому порядку (частина перша статті 55, стаття 124). Саме з цього питання Конституційний Суд України своїм Рішенням від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України) визнав такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), положення Закону України “Про вибори народних депутатів України”, “за якими обмежується захист виборчих прав громадян у судовому порядку” (пункт 4 резолютивної частини Рішення). Оскарження рішень Центральної виборчої комісії, в тому числі й до суду, передбачається Законом України “Про Центральну виборчу комісію” (частина шоста статті 11).

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 48, 93 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 26 Закону України “Про вибори народних депутатів України” на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”, та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України” від 13 березня 1999 року № 250/99 (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Указом Президента України “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України” від 13 березня 1999 року № 250/99 внесено зміни до системи центральних органів виконавчої влади і затверджено схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади.

Суб’єкт права на конституційне подання вважає, що цей Указ не відповідає вимогам частини другої статті 9, пункту 12 статті 92, частини другої статті 102 та пункту 1 статті 106 Конституції України.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень ухвалою від 14 грудня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Указом Президента України “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” від 15 грудня 1999 року № 1573/99 Указ Президента України “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України” від 13 березня 1999 року № 250/99 (зі змінами, внесеними Указами Президента України від 12 травня 1999 року № 500, 16 червня 1999 року № 663, 2 серпня 1999 року № 943 і № 945, 24 вересня 1999 року № 1219, 2 жовтня 1999 року № 1267, 22 листопада 1999 року № 1474) визнано таким, що втратив чинність.

Згідно зі статтями 147, 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України не належить вирішення питань щодо конституційності законів та інших правових актів, які втратили чинність.

Враховуючи наведене та керуючись статтею 147, 150 Конституції України, статтями 13, 39, 45, 50, 71 Закону України “Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України” від 13 березня 1999 року № 250/99 на підставі пункту 3 статті 45 Закону України “Про Конституційний Суд України” – невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

11 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Юрченка М.Д. про необхідність конституційного тлумачення положень статті 137 Цивільного процесуального кодексу України, зокрема щодо змісту позовної заяви, яка подається до суду загальної юрисдикції (суддя-доповідач Чубар Л.П.).

Необхідність в офіційному тлумаченні суб’єкт права на конституційне звернення мотивує неоднозначним застосуванням зазначеного положення судами міста Києва, що призвело, на його думку, до порушення конституційного права на судовий захист.

Як впливає з конституційного звернення та долучених до нього матеріалів, громадянин Юрченко М.Д. звертався до районних судів міста Києва з позовними заявами про відшкодування моральних збитків. Так, Старокиївський районний суд прийняв до провадження позовну заяву до Київського міського підприємства поштового зв'язку "Київпошта", а Подільський районний суд своєю ухвалою від 14 грудня 1998 року повернув позовну заяву Юрченка М.Д. до Головного Київського міського управління у справах захисту прав споживачів як таку, що не відповідає вимогам статті 137 Цивільного процесуального кодексу України. З цим погодилася судова колегія в цивільних справах Київського міського суду. Юрченко М.Д. оскаржив зазначені судові рішення до Голови Верховного Суду України, який не знайшов підстав для опротестування постановлених судових рішень.

З матеріалів справи вбачається також, що, постановляючи такі рішення, суди керувалися частиною другою статті 137 Цивільного процесуального кодексу України, яка встановлює обов'язкові вимоги щодо позовної заяви. Вона має містити в собі, зокрема, зміст позовних вимог з викладенням обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, докази, що стверджують позов, зазначення ціни позову. До позовної заяви додаються також письмові докази, на яких ґрунтується позов (частина четверта статті 137 цього Кодексу). Суддя, встановивши, що позовна заява за змістом і формою не відповідає вимогам, викладеним у зазначеній статті Кодексу, постановляє ухвалу про залишення такої заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для виправлення недоліків. Позовна заява вважається поданою в день першого її подання до суду, якщо позивач у встановлений строк виконає всі вимоги, перелічені у статті 137 Цивільного процесуального кодексу України. Інакше заява вважається неподаною і повертається позивачеві, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу (стаття 139 Цивільного процесуального кодексу України). Суди виходили саме з цих вимог, приймаючи рішення про повернення Юрченку М.Д. позовної заяви без розгляду.

Згідно зі статтею 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного провадження у справі за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Крім того, відповідно до пункту 4 частини другої статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" в конституційному зверненні має бути наведене обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України.

Конституційне звернення Юрченка М.Д. не відповідає цим вимогам, оскільки в ньому відсутні дані про неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції положень статті 137 Цивільного процесуального кодексу України щодо змісту позовної заяви. З матеріалів конституційного звернення вбачається, що суди, застосовуючи зазначені положення, дотримуються вимог цивільного процесуального законодавства.

Прийняття до провадження Старокиївським районним судом позовної заяви громадянина Юрченка М.Д. не свідчить про неоднозначне застосування положень статті 137 Цивільного процесуального кодексу України. Перевірка та дослідження фактичних обставин прийняття позовної заяви до провадження не належать до компетенції Конституційного Суду України.

Отже, підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі не було. Враховуючи наведене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Юрченка М.Д. у зв'язку з невідповідністю конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

12 січня 2000 року Конституційний Суд України розглянув питання про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням Президента України до Конституційного Суду України про відкликання конституційного подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України "Про податок на додану вартість" від 3 червня 1998 року № 16-XIV (суддя-доповідач Яценко С.С.)

У конституційному поданні Президент України порушив питання щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України "Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України "Про податок на додану вартість" від 3 червня 1998 року № 16-XIV, якою було відхилено названий законопроект, поданий до Верховної Ради України Президентом України на підставі пункту 4 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України.

Дослідивши матеріали конституційного подання, Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань 11 лютого 1999 року прийняла процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – непідвідомчість Конституційному Суду України питання, порушеного в конституційному поданні.

Відповідно до частини третьої статті 48 Закону України "Про Конституційний Суд України" матеріали направлено Голові Конституційного Суду України для розгляду справи на засіданні Конституційного Суду України.

12 жовтня 1999 року Президент України письмовою заявою відкликав конституційне подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України "Про податок на додану вартість" від 3 червня 1998 року № 16-XIV.

Згідно з частиною першою статті 44 Закону України "Про Конституційний Суд України" конституційне подання може бути відкликано за письмовою заявою суб'єкта, який направив його до Конституційного Суду України, в будь-який час до дня розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

У такому разі відпадають підстави розгляду справи у Конституційному Суді України.

Виходячи з викладеного та керуючись статтею 150 Конституції України, частиною першою статті 44, частинами першою і четвертою статті 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив припинити розгляд справи за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України "Про податок на додану вартість" від 3 червня 1998 року № 16-XIV у зв'язку з відкликанням конституційного подання Президентом України.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ У ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП В УКРАЇНІ

П. Мартиненко,

суддя Конституційного Суду України,
професор, заслужений юрист України

Децентралізація у здійсненні публічної влади – один із ключових принципів розвитку демократії в державах-учасниках Європейського Союзу і, зокрема, Ради Європи. Право громадян брати участь в управлінні державними справами, зокрема шляхом самоврядування через самоорганізацію місцевого населення, належить у цих країнах до основ, що визначають форму організації та управління державою. Європейська Хартія місцевого самоврядування, підписана Україною у Страсбурзі в листопаді 1996 року і ратифікована в липні 1997 року¹, виходить з переконання, що “це право безпосередньо може бути здійснене саме на місцевому рівні, що існування наділених реальною владою органів місцевого самоврядування забезпечує ефективне і водночас наближене до громадянина управління”². Імплементация кращих європейських стандартів, а пізніше – і взятих міжнародно-правових зобов’язань з питань децентралізації і самоврядування істотно вплинула на формування системи самоврядування в Україні.

Від колишнього СРСР у спадок Україні залишилася надцентралізована система, яка формально базувалася на всевладді Рад народних депутатів. Тому подальший розвиток молодій незалежній державі пов’язаний з процесом децентралізації і поступового перетворення Рад на органи місцевого самоврядування. Підсумки цього процесу на найвищому рівні правового регулювання відображені в чинній Конституції України від 28 червня 1996 року, в якій демократична децентралізація закріплена як фундаментальний принцип у здійсненні державної влади і одночасно як необхідний спосіб її територіальної організації. Україна набула рис унітарної, відносно централізованої держави. Конституційні положення створюють належну основу для подальшого вдосконалення системи демократичної децентралізації влади в Україні. Цьому може сприяти і запровадження двопалатної системи парламенту за результатами всеукраїнського референдуму від 16 квітня 2000 року.

1. Від всевладдя Рад до демократичної децентралізації

Впродовж багатьох десятиріч Україна (Українська РСР у складі СРСР) розвивалася в закритій економічній системі, в умовах жорсткого планово-централізованого виробництва і розподілу, що адекватно відповідало всевладдю Рад, органічно несумісному ні з поділом влади, ні з децентралізацією або самоврядуванням.

¹ Закон України “Про ратифікацію Європейської Хартії місцевого самоврядування” від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.

² Преамбула Європейської Хартії місцевого самоврядування // Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 8.

І хоча після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності Україна взяла курс на розбудову соціальної ринкової економіки і входження у світове конкурентне середовище, система всевладдя Рад продовжувала існувати без будь-яких істотних змін. Незважаючи на те, що до чинної на той час Конституції України¹ було внесено доповнення про запровадження цілком нового інституту Президента України і визначено його прерогативи як “глави держави і глави виконавчої влади України”² все ж відповідно до її базових положень народ здійснював державну владу через Ради народних депутатів, які становили єдину ієрархічну систему “представницьких органів” на чолі з Верховною Радою України, яким були “підконтрольні і підзвітні” “всі інші державні органи” без будь-яких винятків³. У результаті цього в незалежній Україні склалася очевидна невідповідність між потребами соціально-економічного розвитку країни на шляху запровадження механізмів ринкового господарства, державної розбудови на основі застосування принципів поділу влади, децентралізації і самоврядування з одного боку, та існуючою системою “всевладдя Рад” – з другого. Ця невідповідність набула характеру хронічного політичного протистояння між гілками виконавчої та законодавчої влади, яке призвело до гострої конституційної кризи в середині 1995 року.

“Всеvладдя Рад” у своїй суті несумісне з дійсною демократією. Ради в тій моделі, яку вони мали в колишньому СРСР, – це представництва недемократичного, мітингово-вічевого рівня, які за задумом вождів більшовицької партії мають бути повною протилежністю парламентаризму. Ради (“совєти”) в концепціях цих вождів та конституційних актів колишнього режиму юридично ототожнювались із самою “державною владою”, будувались як “всеvладні” органи, що утворюють єдину систему державної влади “знизу доверху” і діють за принципом ієрархічної підпорядкованості “зверху донизу”. З позиції концепції “всеvладдя Рад” – лише Ради представляють народ, органи інших гілок влади (виконавчої, судової) розглядаються як підконтрольні Радам. На Ради, окрім нормотворчих (законодавчих) та контрольних, покладаються й оперативні-розпорядчі функції щодо державного майна, соціального забезпечення, призначення посадових осіб, суддів тощо. Система “всеvладдя Рад” у ключових елементах органічно несумісна ні з класичним поділом влади, ні з територіальною децентралізацією чи самоврядуванням. У колишньому СРСР вона служила вдалим прикриттям дійсної влади партноменклатури, яка проводила свої акції через постанови Рад різних рівнів, надаючи в такий спосіб видимість їх легітимності. В умовах незалежної України ця система, переставши бути ширмою партократичного режиму, продовжувала нести імпульс свого первісного призначення, знаходячи

¹ Конституція (Основний Закон) Української РСР, прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року, яка із змінами та доповненнями (понад 200) як Конституція (Основний Закон) України продовжувала діяти і в незалежній Україні до прийняття чинної Конституції України від 28 червня 1996 року // Історія Української Конституції. Упорядники: А.Слюсаренко, М.Томенко. – Київ: УПФ, 1997. – С. 306–358.

² Стаття 114-1 та положення Глави 12-1 Конституції (Основного Закону) Української РСР від 20 квітня 1978 року. Поправки до Конституції було внесено Законами від 15 липня 1991 року та 14 лютого 1992 року.

³ Статті 2, 78 Конституції (Основного Закону) Української РСР від 20 квітня 1978 року.

підтримку в зрозумілій інерції масової свідомості та з боку відповідних політичних сил у парламенті.

Питання переходу України до децентралізації у здійсненні державної влади, до запровадження місцевого самоврядування набули характеру гострих проблем конституційного процесу з 1992 року. Внаслідок прийняття Закону “Про місцеві Ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування” у березні 1992 року¹ діяльність існуючих на той час місцевих Рад народних депутатів істотно обмежувалася тим, що їх виконавчі функції передавалися органам державної виконавчої влади – представникам Президента України в областях і районах, а також у містах Києві та Севастополі. Проте після прийняття Закону щодо місцевих Рад народних депутатів Верховна Рада України² повернула всі ці функції місцевим Радам та їх виконкомам. 18 травня 1995 року Верховна Рада України схвалила Закон “Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні”, в якому знову підтверджувались основні постулати повноти влади Рад народних депутатів на місцях.

Схвалення цього Закону призвело до затяжного конфлікту між Президентом України та Верховною Радою України щодо питань організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні. Зрештою конституційна криза була вирішена неординарним (з точки зору конституційного права) способом – укладенням 8 червня 1995 року Конституційного Договору між Президентом України та Верховною Радою України, дія якого визначалась на період до прийняття нової Конституції України³. Як зазначалося в преамбулі цього Договору, запровадження чіткого розподілу функцій між законодавчою і виконавчою гілками влади, розмежування функцій органів державної виконавчої влади і місцевих Рад є необхідною передумовою належного функціонування всього державного механізму як у центрі, так і на місцях; невирішеність цих питань стримує проведення економічних реформ, веде до подальшого зuboжіння переважної більшості населення, загострення соціальних конфліктів, унеможливає подолання економічної, соціальної та конституційної кризи.

У чинній Конституції України від 28 червня 1996 року не тільки проведено, а й підтверджено поділ влади по вертикалі, і в такий спосіб було віднайдено помірковану формулу рівноваги між централізацією і децентралізацією у здійсненні державної влади. На місці надцентралізованої республіки Рад виникає відносно децентралізована держава. Проте резерв вдосконалення поділу влади по вертикалі ще залишається.

¹ Див.: Закон України “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” від 23 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 28. – Ст. 387.

² Закон України “Про формування місцевих органів влади і самоврядування” від 3 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144. Див. також нову редакцію Закону від 26 червня 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 26. – Ст. 217.

³ Конституційний Договір між Президентом України та Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст.133.

2. Конституційна концепція децентралізації

Децентралізація часто сприймається як аспект управлінської діяльності і суто адміністративна проблема. У вітчизняній юридичній літературі про неї найчастіше говорять, коли йдеться про вдосконалення адміністративного апарату, раціональне співвідношення між центром і місцями, запровадження чіткої ієрархії виконавчої влади чи створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями тощо, трактуючи ці процеси як “адміністративну децентралізацію”. Проте, як вдало зазначає професор М.Корнієнко, у цьому разі йдеться не стільки про децентралізацію самої виконавчої влади, скільки про деконцентрацію чи делегування її функцій і повноважень по вертикалі зверху вниз¹. Саме так сприймаються аналогічні процеси, що мають місце всередині системи виконавчої влади, і в зарубіжній науковій літературі², де вони, зокрема, відображаються також у поняттях деконцентрації і делокалізації³.

У контексті порівняльної конституційної практики сучасних держав децентралізація (деволюція – англійська література) в точному розумінні – це, як правило, такий спосіб територіальної організації влади, за яким держава передає право на прийняття рішень з певних питань або в певній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що перебувають поза системою виконавчої влади і є відносно незалежними від неї (автономними)⁴. У цьому разі об’єктом децентралізації можуть бути повноваження як суто виконавчі, так і власне законодавчі або ж ті й ті разом⁵, а їх адресатом – найчастіше місцеві (а нерідко й регіональні) територіальні спільноти чи громади різного рівня, а також органи, які вони обирають (органи місцевого самоврядування чи територіальної автономії). Тому децентралізація спричиняє юридичний поділ публічної влади країни на владу державну, тобто загальнонаціональну, і владу місцеву – недержавну.

Підсумовуючи викладене, варто вказати й на те, що децентралізація територіальна є, передусім, децентралізацією демократичною: самоврядування через самоорганізацію місцевого населення надає громадянам можливість (індивідуально і колективно) брати участь в управлінні державними справами. Враховуючи наведене, можна дійти висновку, що феномен демократичної децентралізації, виходячи за межі державно-управлінських відносин, істотно зачіпає правовий основопорядок держави і тому відображений у Конституції України як правовому статуті публічної влади.

Для врахування відмінностей концепції децентралізації в чинній Конституції України варто звернути увагу на те, що в ній децентралізація пов’язується не з державною виконавчою владою у загально прийнятому розумінні, а з держав-

¹ Конституційне право України. За ред. В.Тадія, В.Погорілка, Ю.Тодики. – Київ: УПФ, 1999. – С.351.

² М.Баглай, В.Туманов. Малая энциклопедия конституционного права. – Москва: БЕК, 1998. – С.122.

³ Oliver Duhamel, Yves Meny. Dictionnaire constitutionnel. – Paris: PUF, 1992. – P. 264.

⁴ Charles Debbsch, Yves Daudet. Lexique de termes politiques. Paris: Dalloz, 1974. – P. 77; Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science. Second Edition. – Kyiv: Osnovy Publishers, 1998. – P. 101.

⁵ A Dictionary of Law. Third Edition. Ed. By Elizabeth A. Martin. – Oxford University Press, 1996. – P. 123.

ною владою взагалі, з територіальним аспектом її здійснення. Про це недвозначно свідчить зміст положення статті 132 Конституції України, в якому викладено вимогу стосовно того, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і **децентралізації у здійсненні державної влади**, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Ключове значення для розуміння конституційного підходу до децентралізації у здійсненні державної влади в Україні мають і ті положення її Конституції, в яких закріплено суверенітет України, його поширення на всю її територію, а також те, що Україна є унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону – цілісною і недоторканою¹. В Україні відповідно до її Конституції визнається і гарантується місцеве самоврядування², а також автономний статус Автономної Республіки Крим, проте як “невід’ємної складової частини України”³. На засадах єдності та цілісності державної території ґрунтується і територіальний устрій України⁴.

Конституційне визначення адміністративно-територіальних основ організації влади в Україні не позбавлене певної еволюційності. Конституція колишньої Української РСР відповідно до усталеної радянської традиції республіканських конституцій закріплювала (за найменуванням) усі області й міста республіканського підпорядкування без будь-яких винятків⁵. Після проголошення незалежності України в процесі розробки проекту нової Конституції України подальше існування областей було поставлено під сумнів на час до проведення адміністративно-територіальної реформи. У першому проекті Конституції України, винесеному Верховною Радою України на всенародне обговорення в липні 1992 року, пропонувалося закріпити систему адміністративно-територіального устрою на рівні загальних її положень, без деталізації. Адміністративно-територіальними одиницями України пропонувалося визначити: область (земля), район, місто, селище і село. Передбачалася можливість у місцях традиційного компактного проживання національних меншин за волевиявленням населення цієї місцевості з метою задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб громадян утворення “національних адміністративно-територіальних одиниць”⁶. У цьому ж проекті пропонувалося запровадити в Україні систему не тільки місцевого, а й “регіонального” самоврядування на рівні областей (земель)⁷. Ці принципово нові для України підходи до визначення адміністративно-територіальних основ органі-

¹ Частина перша, друга та третя статті 2 Конституції України.

² Стаття 7 Конституції України.

³ Стаття 134 Конституції України.

⁴ Стаття 132 Конституції України.

⁵ Стаття 77 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року // Конституція незалежної України. Книга перша. Документи, коментарі, статті. – Київ: УПФ, 1995. – С. 95.

⁶ Стаття 107 проекту Конституції України від 1 липня 1992 року // Конституція незалежної України. Книга перша. Документи, коментарі, статті. – Київ: УПФ, 1995. – С. 143–144.

⁷ Розділ VI проекту Конституції України // Там само. – С. 172.

зації влади майже повністю були повторені в проекті Конституції України в редакції від 27 травня 1993 року, внесеному Комісією Верховної Ради України по розробці нової Конституції України наприкінці 1993 року¹. Якщо пропозиції перетворити успадковані від радянських часів області на “землі” викладались і тут², то питання щодо запровадження “регіонального самоврядування” в цьому проекті вже відсутнє³.

У проекті Конституції України від 15 листопада 1995 року, підготовленому Робочою групою Конституційної комісії України і офіційно схваленому Конституційною комісією України 23 листопада 1995 року⁴, запропоновано систему адміністративно-територіального устрою у складі Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, селищ і сіл; містам Києву та Севастополю пропонувалося надати спеціальний статус відповідно до закону⁵. Будь-які натяки щодо реформування областей у ньому відсутні. Проект, що став основою чинної Конституції України, майже повністю повторив ту модель адміністративно-територіального поділу, сформовану за радянських часів відповідно до тогочасних умов. Проте останній крок на шляху узаконення цієї моделі зробили народні депутати України під час схвалення проекту Конституції України в парламенті⁶, доповнивши її положенням, що увійшло до частини другої статті 133 Конституції України: “До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь”. Закріплення в Конституції України положень, які за своєю природою, як показує досвід більшості сучасних держав, становлять об’єкт законодавчої регламентації, може стати серйозною перепороною для переходу України до більш досконалої системи адміністративно-територіального устрою і проведення відповідного її реформування.

Система адміністративно-територіального поділу відчутно впливає як на організацію влади, так і на способи її здійснення. Поєднання в Конституції України фундаментальних засад централізації і децентралізації у здійсненні державної влади віднесено саме до територіального устрою України, чим підкреслено просторово-територіальний характер дії цих засад та їх приналежність до атрибутів

¹ Там само. – С. 197 і наст. проект Конституції України від 27 травня 1993 року // Там само. – С. 239

² Стаття 183 проекту Конституції України від 27 травня 1993 року // Там само. – С. 239, 242–245.

³ Розділ ІХ проекту Конституції України від 27 травня 1993 року // Там само. – С. 239–245.

⁴ Там само. – С. 55.

⁵ Стаття 136 проекту Конституції України від 23 листопада 1995 року // Там само. – С. 88.

⁶ Частина друга статті 133 проекту Конституції України, схваленого Тимчасовою спеціальною комісією з доопрацювання проекту Конституції України 15 червня 1996 року // Конституція України. Книга друга. Частина третя. Документи. – Київ: УПФ, 1997. – С. 41.

як форми організації влади, так і способів управління державою. Їх поєднання в конституційних вимогах щодо територіального устрою України має й інший аспект. Принципи територіального устрою України відповідно до її Конституції діють з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних та демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів України. На практиці, як свідчить досвід інших держав і самої України, цей здоровий регіональний партикуляризм внаслідок різних причин може набути деформованого стану політичного регіоналізму чи навіть сепаратизму. Дія конституційних принципів централізації і децентралізації при здійсненні державної влади в Україні враховує існуючий у ній регіональний партикуляризм і, поєднуючись, забезпечує державу від його деформації, від того, щоб він не увійшов у пряму суперечність із засадами єдності та цілісності державної території. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки розглядаються в Конституції України як найважливіші функції держави і справа всього Українського народу, здійснення яких покладено на Збройні Сили України, на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави¹.

Концепція децентралізації у здійсненні державної влади в контексті Конституції України як цілісного документа і системи норм найвищої юридичної сили має й інший аспект – джерела влади, що здійснюється. Відповідно до визначень самої Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України². Чинний Закон вносить до цього визначення нові нюанси: йдеться про село, селище, місто, які є “самостійними адміністративно-територіальними одиницями”³. Чинне законодавство передбачає можливість прийняття статуту територіальної громади села, селища, міста, в яких враховуються історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості життя громади і які підлягають державній реєстрації у встановленому порядку⁴.

Відповідно до Конституції та законів України територіальні громади здійснюють місцеве самоврядування в порядку, встановленому законом, як безпосередньо (місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи тощо), так і через органи місцевого самоврядування, які вони обирають на чотири роки: сільські, селищні, міські ради і відповідно сільського, селищного та міського голову⁵, а також через районні та обласні ради, які представляють їх спільні інтереси. Територіальні громади, здійснюючи самоврядування, наділяються згідно з Конституцією України незалежною матеріальною і фінансовою базою, за-

¹ Частини перша, друга та третя статті 17 Конституції України.

² Частина перша статті 140 Конституції України.

³ Частина друга статті 1 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року // *Голос України*. – 1997. – 12 червня.

⁴ Стаття 19 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року; Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1150 “Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад”.

⁵ Статті 140 – 141 Конституції України.

тверджують власні програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання тощо.

Проте в контексті положень Конституції України, зокрема статті 140, взятої в єдності зі статтями 5, 7, 38, 69 та деякими іншими, право на місцеве самоврядування в Україні не має свого позадержавного джерела і не є властивим правом територіальної громади (відома “громадівська теорія”). Відмінність української конституційної концепції децентралізації полягає в тому, що місцеве самоврядування в ній сприймається як невід’ємна складова влади народу, його суверенітет й одночасно як спосіб і необхідна організаційно-правова форма реалізації громадянами України їх конституційно гарантованого права брати участь в управлінні державними справами.

Конституція України, виходячи з цієї концепції, закріплює істотно важливе положення: через органи місцевого самоврядування народ як суверен здійснює свою владу. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні відповідно до Конституції України є народ¹. Від імені Українського народу – громадян України всіх національностей – Верховна Рада України прийняла і Конституцію України². Як суверен народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування³. Виключно народові належить і право визначати і змінювати конституційний лад в Україні⁴. Конституція України застерігає від можливої узурпації цього права державою, її органами або посадовими особами⁵ і в категоричній формі закріплює заборону узурпувати державну владу з боку будь-кого⁶. Як впливає з положень Конституції України, здійснення народом влади через органи місцевого самоврядування віднесено до основної його форми поряд з формами представницької та безпосередньої демократії. При цьому неприпустимо, щоб органи місцевого самоврядування, здійснюючи цю владу, узурпували її.

Органи місцевого самоврядування відповідно до Конституції України виступають як конституційно встановлена організаційно-правова форма реалізації участі громадян в управлінні державними справами і реалізації значного обсягу своїх суб’єктивних прав у цій сфері. Громадяни України беруть участь у місцевих референдумах, вільно обирають представників до органів місцевого самоврядування і в такий спосіб здійснюють своє основне право брати участь в управлінні державними справами⁷. Громадяни користуються рівним правом доступу до служби в органах місцевого самоврядування⁸. Самоврядування через самоорганізацію місцевого населення – це гарантована Конституцією України “демократія участі” – участі інститутів, організацій громадянського суспільства і окремих громадян у прийнятті організаційно-управлінських рішень, що зачіпають їх інтереси.

¹ Частина друга статті 5 Конституції України.

² Преамбула (вступна частина) Конституції України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

³ Частина друга статті 5 Конституції України.

⁴ Частина третя статті 5 Конституції України.

⁵ Там само.

⁶ Частина четверта статті 5 Конституції України.

⁷ Частина перша статті 38 Конституції України.

⁸ Частина друга статті 38 Конституції України.

Отже, як впливає з Конституції України, зокрема положень частини другої статті 5, єдина влада народу понятійно розмежовується в просторово-територіальних аспектах свого здійснення як “влада державна” і як “місцеве самоврядування”, проте це розмежування певною мірою має умовний характер (Конституція України не знає поняття публічної влади). Ця умовність впливає і на співвідношення фундаментальних засад централізації і децентралізації у здійсненні державної влади.

Здійснення “державної влади” і, зокрема, “виконавчої”, яка за Конституцією України є категорією “державної влади”, базується на засадах (і відповідній їй реальній тенденції) **централізації**. Централізація у здійсненні державної влади за своєю суттю є концентрацією цієї влади в одному центрі, що може бути наслідком передачі певному центральному органу функцій, завдань чи повноважень у визначеній сфері державного управління. Але така концентрація може бути також продуктом проведення певної політики деконцентрації, яка є способом проведення централізації і спрямована на досконаліше забезпечення єдності та цілісності держави, її економічного і правового простору. Реалізація цієї політики тоді покладається на місцеві органи виконавчої влади, безпосередньо підпорядковані центру¹, прямо включені у “владну вертикаль”². В Україні дія цих органів у системі виконавчої влади визнана на конституційному рівні. Відповідно до положень Основного Закону виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації³. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. При здійсненні своїх повноважень вони відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня⁴. Конституція України закріплює основні завдання місцевих державних адміністрацій. Забезпечення єдності економічного і правового простору держави серед них є провідним⁵.

Місцеве самоврядування своєю підосновою має **засаду децентралізації** і відповідну їй тенденцію передачі державою місцевому населенню повноважень самостійно, в межах закону приймати рішення у своїх інтересах і під свою відповідальність. Тому децентралізація у здійсненні державної влади є одночасно і децентралізацією (а в певному сенсі – і деєтатизацією) цієї влади, констатацією факту її інституціоналізації на адміністративно-територіальній основі як “місцеве самоврядування”. Сам принцип децентралізації з повним правом можна назвати принципом децентралізації і самоврядування. В ньому відтворюється органічний зв'язок територіальної децентралізації з наявністю в системі організації влади даної країни специфічних за природою і призначенням органів місцевого або регіонального самоврядування.

¹ Oliver Duhamel, Yves Meny. Dictionnaire constitutionnel. – Paris : PUF, 1992. – P. 118

² Баглай М.А., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. – Москва: БЕК, 1998. – С. 494.

³ Частина перша статті 118 Конституції України.

⁴ Частина четверта та п'ята статті 118 Конституції України.

⁵ Положення статті 119 Конституції України.

В Україні децентралізація державної влади в цьому розумінні застосована у двох основних формах: **місцевого самоврядування** і **Автономної Республіки Крим**. Місцеве самоврядування – система сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів, разом з районними та обласними радами, що представляють їх спільні інтереси, про яку вже йшлося, – у правовому сенсі, на думку більшості науковців, є автономією¹ або місцевою адміністративною автономією. Статус Автономної Республіки Крим, незважаючи на спроби деяких політиків витлумачити його в сенсі права на самовизначення, в позитивному праві України недвозначно визначено як “адміністративно-територіальну автономію у складі України”². Похідна (від держави) природа повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим не викликає сумнівів: вона, відповідно до Конституції Автономної Республіки Крим, “є представницьким органом Автономної Республіки Крим і здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах своєї компетенції”³. Конституція України визначає сферу відання Автономної Республіки Крим⁴ і сферу її нормативно-правових актів⁵. У Конституції України обидві форми zdeцентралізованої влади сприйняті як інтегральна частина єдиної конституційної системи влади України⁶.

3. Поділ влади “по вертикалі”. Проблема другої палати. Конституційний контроль

Поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади в Україні має свій вияв і в конституційно врегульованих взаємовідносинах між органами державної влади, які представляють Український народ як суверен влади і за своїм характером є центральними органами держави, з одного боку, і органами zdeцентралізованої влади – Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування, які є представництвами місцевого населення територіального (АРК) чи локального (місцеві ради) рівнів, з другого боку. За органами державної влади зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних (загально-національних) інтересів Українського народу, забезпечення єдності держави та її економічного і правового простору, а також збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних та демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. За органами zdeцентралізованої влади – охорона та забезпечення інтересів місцевого населення, територіальних громад сіл, селищ, міст, окремих територій.

¹ Rechtswörterbuch. Von Hans Kauffmann. 12 Auflage. – München: Beck’sche Verlag, 1994. – S.127.

² Стаття 1 Закону України “Про Автономну Республіку Крим” від 17 березня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – Ст. 69. Цей Закон України діє нарівні з Конституцією Автономної Республіки Крим згідно із Законом України від 4 квітня 1996 року № 117/96-ВР.

³ Пункт 3 статті 1 Конституції Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 року // Голос України. – 1999. – 12 січня.

⁴ Стаття 138 Конституції України.

⁵ Стаття 137 Конституції України.

⁶ Статті 134–139 Конституції України щодо Автономної Республіки Крим; статті 140–146 Конституції України щодо місцевого самоврядування.

Український конституцієдавець, відтворюючи взаємовідносини органів державної влади і органів zdeцентралізованої влади на рівні поділу конституційних повноважень між ними (поділу влади по вертикалі), узгодив і збалансував їх предмети відання і сфери повноважень, звернувши особливу увагу на запровадження механізмів взаємних противаг, які гарантували б автономію органів zdeцентралізованої влади. Проте дія Основного Закону вже в перші роки після його прийняття показала недостатню ефективність цих механізмів. Інтереси регіонів України не мали належного представництва на рівні законодавства, в діяльності парламенту. У зв'язку з цим постало питання про перехід України до двопалатної системи парламенту (бікамеризму).

А) Механізми противаг. Противаги у стосунках між органами державної влади, з одного боку, та органами zdeцентралізованої влади – з другого встановлено у Конституції України залежно від основних сфер цих стосунків: правотворчості; бюджету, фінансово-економічних питань; державного управління. Вони не поширюються на сфери судочинства та прокурорського нагляду, які є виключною функцією державної влади.

Противаги у сфері **правотворчості** полягають у конституційному визначенні виключної сфери законів України як гарантії автономії органів zdeцентралізованої влади. Відповідно до Конституції України Верховна Рада України має право приймати закони лише з питань, вичерпно визначених у статті 92 Конституції України та з деяких інших питань, якщо вони віднесені до її відання¹. Питання, які не віднесені до виключної сфери законів України, в принципі, відповідно до Конституції України та законів України, можуть бути об'єктом правотворчої діяльності органів місцевого самоврядування та органів Автономної Республіки Крим з урахуванням при цьому їх конкретизації в нормативних актах Президента України та Кабінету Міністрів України. Місцеві ради реалізують цю діяльність прийняттям власних рішень. На випадок невідповідності цих рішень Конституції України та законам України в Основному Законі передбачено можливість зупинення їх дії з одночасним зверненням до суду². Проте і місцеві ради мають право оспорювати в судовому порядку конституційність або законність актів органів державної влади³. Лише відсутність в Україні належної системи адміністративних судів заважає належно скористатись цим правом.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим реалізує правотворчу діяльність шляхом прийняття нормативно-правових актів – рішень та постанов – і лише в межах сфери нормотворчих повноважень Автономної Республіки Крим⁴ і сфери предметів її відання⁵, визначених Конституцією України. Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані й інші повноваження⁶. Проте нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити

¹ Частина друга статті 85 Конституції України.

² Частина друга статті 144 Конституції України.

³ Стаття 145 Конституції України.

⁴ Частина друга статті 135, частина друга статті 136, частина перша статті 137 Конституції України.

⁵ Стаття 138 Конституції України.

⁶ Частина друга статті 138 Конституції України.

Конституції України та законам України. Вони приймаються відповідно до Конституції України та законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання. У разі допущених невідповідностей нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих актів з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх неконституційності¹. Звернутися для судового вирішення колізії має право і Верховна Рада Автономної Республіки Крим, якщо закон України, нормативні акти Президента України чи Кабінету Міністрів України порушують конституційні повноваження органів Автономної Республіки Крим².

Конституція України розмежує повноваження органів державної влади і органів децентралізованої влади (Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування) і в їх **матеріальних та фінансово-економічних** основах. У сфері власності розмежовуються: державна власність, об'єкти якої віднесено до управління, здійснюваного Кабінетом Міністрів України³, і комунальна власність – рухоме і нерухоме майно, земля, природні ресурси, доходи місцевих бюджетів, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад⁴. Автономна Республіка Крим також має своє власне майно, щодо якого вона самостійно здійснює управління⁵. Розмежування торкається і бюджетно-фінансових питань. На відміну від Державного бюджету України, який є розписом доходів та витрат держави в цілому на рік, органи місцевого самоврядування затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону⁶. Свій бюджет має і Автономна Республіка Крим, який вона самостійно розробляє, затверджує та виконує на основі єдиної податкової і бюджетної політики України⁷.

Закріплюючи цілковиту самостійність органів місцевого самоврядування та Автономної Республіки Крим з питань фінансово-економічної діяльності, Конституція України закріплює і певну державну опіку щодо цих питань: держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування⁸.

У сфері здійснення **державного управління** місцеві державні адміністрації, які представляють державну владу на місцях, та органи місцевого самоврядування діють цілком самостійно в межах своїх повноважень на основі механізмів взаємного контролю. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні місцевим радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районни-

¹ Частина друга статті 137 Конституції України.

² Частина друга статті 150 Конституції України.

³ Пункт 5 статті 116 Конституції України.

⁴ Частина перша та друга статті 142 Конституції України.

⁵ Пункт 3 частини першої статті 138 Конституції України.

⁶ Частина перша статті 143 Конституції України.

⁷ Пункт 4 частини першої статті 138 Конституції України.

⁸ Частина третя статті 142 Конституції України.

ми чи обласними радами¹. Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Однак, якщо таку недовіру висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації². У свою чергу, місцеві державні адміністрації, а також прокуратура, виявивши факти, які дають підстави для дострокового припинення повноважень органів місцевого самоврядування, порушують питання про дострокове припинення повноважень місцевої ради у встановленому законом порядку³. Фактами, які діють підставами для дострокового припинення повноважень органів місцевого самоврядування, є: якщо депутати місцевої ради протягом місяця не можуть вирішити на першій сесії свої організаційні питання; якщо місцева рада три рази підряд не збирається на сесію у встановленому законом порядку; якщо місцева рада систематично порушує Конституцію України та закони України⁴.

Державну владу в Автономній Республіці Крим представляє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України⁵. Конституція України передбачає можливість дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за рішенням Верховної Ради України за наявності відповідного висновку Конституційного Суду України⁶.

Б) Проблема другої палати. Як відомо, за результатами проведення квітневого всеукраїнського референдуму, проголошеного за народною ініціативою Президентом України⁷, на запитання: “Чи підтримуєте Ви необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України і виборчого законодавства?” була отримана схвальна відповідь. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України схвалені всеукраїнським референдумом за народною ініціативою питання “є обов’язковими для розгляду і прийняття рішень у порядку, визначеному Конституцією України, зокрема її розділом XIII “Внесення змін до Конституції України”, та законами України”⁸.

З метою забезпечення виконання прийнятих на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою рішень щодо необхідності формування двопалатного парламенту в Україні, а також щодо внесення змін до виборчого законодавства Указом Президента України від 29 травня 2000 року № 727 створено

¹ Частина шоста статті 118 Конституції України.

² Частина десята статті 118 Конституції України.

³ Пункт 30 статті 85 Конституції України.

⁴ Частина перша статті 78 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 51 травня 1997 року // Голос України. – 1997. – 12 червня.

⁵ Стаття 139 Конституції України.

⁶ Пункт 28 частини першої статті 85 Конституції України.

⁷ Указ Президента України “Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” від 15 січня 2000 № 65/2000 // Голос України. – 2000. – 18 січня.

⁸ Пункт 1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” від 27 березня 2000 року, № 3-рп/2000.

Комісію з підготовки законопроектів, що впливають з рішень всеукраїнського референдуму за народною ініціативою щодо запровадження в Україні двопалатного парламенту. Комісія продовжує свою роботу. В порядку *de lege ferenda* можна внести декілька пропозицій.

Як свідчить міжнародний досвід парламентаризму, рівноправний бікамеризм – класичний інститут федерації, який не викликає жодних сумнівів. В умовах унітарних держав, в яких примат надається принципу демократичної легітимності при формуванні нижньої палати, вирішення питання легітимності другої палати є далеко не простим. Враховуючи те, що не існує прямої кореляції між способом формування і повноваженнями другої палати, відмінність способу формування цієї палати набуває реального функціонального значення лише за умови, якщо він забезпечує відмінність політичного складу цієї палати. Недотримання цих умов, як показує негативний досвід деяких зарубіжних країн (Данія, Швеція, Італія та інші), призводить до того, що друга палата фактично дублює роботу першої і феномен двопалатності втрачає свій реальний сенс. За відсутності реально-значущих функціональних розмежувань між ними в масовій свідомості громадян виникають сумніви щодо самої обґрунтованості застосування бікамеризму в умовах унітарної держави.

Тому в унітарних державах, де існує бікамеризм, зокрема унітарних державах-учасниках Європейського Союзу, його панівною моделлю є саме нерівноправний бікамеризм. Це така двопалатна система парламенту, в якій нижній палаті, що формується на ширшій демократичній основі, надається беззастережна пріоритетність у здійсненні бюджетно-фінансових повноважень і в контролі за урядом. На другу палату в цьому разі покладаються різноманітні повноваження, залежно від визначеної доцільності запровадження бікамеризму. В умовах України – це представлення інтересів регіонів України і сприяння їх реалізації. Аналізуючи сказане, можна дійти висновку, що запровадження в Україні другої палати має здійснитися за моделлю **нерівноправного бікамеризму**, одна з палат якого стала б **органом територіального представництва**.

Теоретичному обґрунтуванню цієї моделі бікамеризму служить концепція додаткового представництва, згідно з якою поряд з відтворенням демократичної легітимності при формуванні парламенту (нижньої палати) необхідно також враховувати ту географічну різноманітність, в умовах якої народ здійснює свою волю. Палата територіального представництва в унітарній державі своїм призначенням має забезпечити це додаткове представництво народу, орієнтуючись на специфічні інтереси суб'єктів територіальної організації влади (територій, регіонів, областей тощо). Йдеться не про запровадження якихось механізмів федералізму в унітарній державі, а про відтворення на рівні її представницького органу (парламенту) певних складових самого народу як суверена. Тому **легітимність другої палати** тут сприймається не як конкурентна, а як **додаткова до демократичної**, що і визначає відмінність цієї моделі бікамеризму. Виходячи з наведеного, всі складові системи адміністративно-територіального устрою України – кожна область, Автономна Республіка Крим, міста Київ та Севастополь – мають бути представлені в другій палаті **на основі рівного представництва**: по три народних депутати України, що обираються по одномандатних округах терміном на 5 років. У зв'яз-

ку зі своєю основною функцією – представляти інтереси регіонів України і сприяти їх реалізації – палата територіального представництва на рівноправній основі мала б брати участь у законодавчому процесі, функціонально зосереджуючись на вирішенні питань адміністративно-територіального устрою, питань призначень, які сьогодні віднесено до повноважень Верховної Ради України, затвердження статутів територіальних громад найбільших міст України тощо.

Таким чином, запропонована модель базується не на рівноправності палат, а на пріоритетності першої палати, орієнтованої на загальні інтереси всього народу (нації) щодо другої, орієнтованої на партикулярні інтереси окремих складових народу. Застосування бікамеризму з метою представництва регіональних інтересів в умовах України не повинне зачіпати ні існуючий конституційно закріплений механізм поділу влади, ні унітарну форму її державного устрою.

В) Конституційний контроль. Внаслідок переходу України до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу по горизонталі (на законодавчу, виконавчу та судову¹) і по вертикалі (на державну і zdeцентралізовану владу), органи влади почали взаємодіяти між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження в межах, установлених Конституцією України і відповідно до законів України². Це спричинило значну кількість спорів щодо компетенції органів державної влади, місцевого самоврядування, Автономної Республіки Крим, меж їх конституційних повноважень та належного порядку їх здійснення. Відповідно до Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України³. У низці своїх рішень Конституційний Суд України намагається привести дії Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування у відповідність до вимог Конституції України.

У рішеннях Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим відобразилися випадки, непоодинокі в минулому, виходу органів Автономної Республіки Крим за межі конституційного поля України.

У справі про бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік, розглянутій на підставі наявності спору стосовно повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, зокрема приймати рішення про зарахування до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим податку на додану вартість та акцизного збору, викликаного прийняттям нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим “Про республіканський бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік” від 14 січня 1998 року (конституційне подання Президента України), Конституційний Суд України констатував, що в цьому разі Верховна Рада Автономної Республіки Крим вийшла за межі своїх повноважень, встановлених Конституцією України і законами України і визнав неконституційними відповідні положення зазначеного акта. Одночасно Суд

¹ Частина перша статті 6 Конституції України.

² Частина друга статті 6 Конституції України.

³ Частина друга статті 19 Конституції України.

вказав на неконституційність використання Верховною Радою Автономної Республіки Крим терміна “закон Автономної Республіки Крим” як форми нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим¹.

У справі про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим, розглянутій на підставі наявності спору стосовно повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймати нормативно-правові акти з питань порядку організації і діяльності об'єднань громадян, викликаного прийняттям Закону Республіки Крим “Про об'єднання громадян” від 22 квітня 1993 року (конституційне подання Президента України), Конституційний Суд України установив, що Конституція України і закони України не дають підстав для висновку, щодо відання Автономної Республіки Крим віднесено нормативне регулювання питань утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян. З урахуванням наведеного Конституційний Суд України визнав Закон Республіки Крим “Про об'єднання громадян” від 22 квітня 1993 року таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)².

У справі щодо конституційності Закону Автономної Республіки Крим “Про обчислення часу” від 15 жовтня 1997 року, розглянутій на підставі наявності спору щодо віднесення до виключної компетенції Автономної Республіки Крим питання регулювання обчислення часу, визначення часового поясу, порядку переходу на території Криму на літній час (конституційне подання Президента України), Конституційний Суд України установив, що питання регулювання обчислення часу в Україні віднесені до компетенції Кабінету Міністрів України і з урахуванням наведеного визнав зазначений Закон таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)³.

У рішеннях Конституційного Суду України щодо органів місцевого самоврядування відбулися суперечливі питання, пов'язані з формуванням і утвердженням цих нових органів в Україні.

У справі щодо відповідності Конституції України положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої

¹ Пункти 1, 3 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим “Про республіканський бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік” // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3. – С.22.

² Пункт 1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону Республіки Крим “Про об'єднання громадян” // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С.23.

³ Пункт 1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим “Про обчислення часу” та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим “Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим “Про обчислення часу” // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 32.

статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року, розглянутій за конституційним поданням 46 народних депутатів України на підставі наявності спору щодо відповідності Конституції України зазначених положень цього Закону, Конституційний Суд України підтвердив конституційність майже всіх цих положень, що мало важливе значення як для утвердження основної концепції Закону, так і для подальшої його практичної реалізації¹.

У справі щодо статусу депутатів рад, розглянутій на підставі наявності практичної необхідності в офіційній інтерпретації положень статей 3 та 5 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів”, зокрема щодо можливості поєднання депутатського мандата із зайняттям посад перших заступників та заступників керівників структурних підрозділів міської та районних у місті Києві державних адміністрацій (конституційне подання народних депутатів України), Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення частини першої статті 5 зазначеного Закону, яким заборонялось таке поєднання депутатського мандата із зайняттям відповідних посад. Депутат ради, за Рішенням Суду, не може бути головою місцевої державної адміністрації, його заступником, керівником її структурного підрозділу, прокурором. Депутат сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради, який перебуває на посаді керівника місцевого органу виконавчої влади чи на посаді, на яку поширюється дія Конституції України та законів України щодо обмеження сумісництва, не може поєднувати свою службу діяльність на цій посаді з посадою сільського, селищного, міського голови, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови та заступника голови районної у місті, районної, обласної ради, а також з іншою роботою на постійній основі в радах, їх виконавчих органах та апараті².

У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року в

¹ Пункт 2 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 9 лютого 2000 року // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 29.

² Пункт 1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів” // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3. – С.9.

зв'язку з практичною необхідністю у з'ясуванні цих положень щодо можливості здійснення народним депутатом України своїх повноважень на постійній основі з одночасним перебуванням на посаді міського голови, Конституційний Суд України вирішив, що сільський, селищний, міський голова є “головною посадовою особою відповідної територіальної громади з представницьким мандатом”. Громадянину України надано право бути вільно обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови¹.

У справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України постанови Верховної Ради України “Про Закон України “Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві”, розглянутій на підставі наявності спору щодо конституційності зазначеної постанови Верховної Ради України в частині призначення виборів міського голови у місті Києві, Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення постанови Верховної Ради України “Про Закон України “Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві” від 6 лютого 1998 року № 81/98 в частині проведення виборів міських голів у містах Києві та Севастополі згідно із Законом України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”².

У рішеннях Конституційного Суду України, що торкаються органів місцевого самоврядування, відобразились суперечливі питання, пов'язані з формуванням і утвердженням цих нових органів в Україні.

Децентралізація в Україні має два наслідки – позитивний і негативний. Позитивний аспект децентралізації знаходить прояв насамперед на місцевому рівні. Децентралізація модернізує суспільство, активізує участь громадян у вирішенні питань місцевого значення, в забезпеченні своїх соціально-економічних, політичних і культурних потреб. Відповідно до змін у стані громадської свідомості змінюється і характер управління місцевими справами, функціонування системи місцевого самоврядування.

Однак децентралізація містить і деякі негативні аспекти. Йдеться про розширення можливості конфлікту між державою і органами самоврядування, між

¹ Пункти 1, 2 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 6 липня 1999 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 4. – С. 18.

² Пункт 1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про Закон України “Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві” від 27 березня 1998 року // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 36.

ними і місцевим населенням. Передача державою окремих повноважень органам місцевого самоврядування не завжди підтверджується передачею необхідних матеріальних чи фінансових засобів. До того ж часто виявляється недостатність чи розпорощеність місцевих ресурсів, вузькість можливої бази їх застосування, не виключена і поява місцевого егоїзму. Один з можливих небезпечних наслідків – спричинення шкоди для природнього середовища.

За цих умов місцева автономія може розглядатись у двох аспектах: структури і динаміки. В першому аспекті місцева автономія веде до звуження централізації і до унеможливлення будь-яких зловживань з боку центральної влади. Тоді, як другий аспект передбачає розв'язання місцевих політичних проблем безпосередньо місцевим населенням, умовно він може бути названий “місцевою політикою”. У місцевій політиці участь громадян у прийнятті рішень, адекватність цих рішень реальним потребам місцевого значення є істотно важливими. Інститут місцевого самоврядування і є тим засобом, за допомогою якого місцеве населення вирішує питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

В Україні держава, яка є унітарною за формою устрою, намагається підвищити суспільно-політичний статус самоврядних громад і в той же час зміцнити місцеві державні адміністрації, зменшуючи в такий спосіб централізацію державної влади.

Одна з цілей децентралізації – пом'якшення прямого адміністративного контролю з боку держави, перехід від опіки *a priori* в контроль *a posteriori* за дотриманням Конституції та законів держави. Тому для розвитку демократії через децентралізацію і місцеве самоврядування необхідне істотне підвищення рівня як судового контролю з боку держави, так і контролю з боку місцевого населення. З цією метою Україна гостро потребує запровадження системи адміністративних судів і прийняття сучасного законодавства про адміністративне судочинство.

Без сумніву, вагомий резерв у вирішенні питань подальшого вдосконалення системи децентралізації та місцевого самоврядування в Україні становить європейський досвід субсидіарності та регіоналізму – також важливий напрям удосконалення системи демократичної децентралізації в Україні. Практичне використання цього досвіду, на наш погляд, є невідкладним. Воно має бути узгодженим із сучасним станом ще недосконалої розбудови системи місцевого самоврядування в Україні і адаптованим до цього стану.

Отже, децентралізація у здійсненні державної влади в Україні – це фундаментальний принцип її конституційного основопорядку і факт організації влади, це також визнана цінність і тенденція в стані активного розвитку.

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ**ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕКУ*
(КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)****В.Тихий,**суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор**М.Панов,**проректор з наукової роботи Національної
юридичної академії України ім.Я.Мудрого,
доктор юридичних наук, професор

Проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для життєдіяльності людини.

Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини, і її “продукування” не може зупинятися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (частина перша статті 3 Конституції України).

Безпека людини – це об’єктивний стан і суб’єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини при- таманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв’язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним порушувати питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатнє для безпеки людини, її безпечного існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об’єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Згідно з Конституцією України право людини на безпеку охоплює і такі права, як право на безпечність продукції та усіх видів послуг і робіт (частина четверта статті 42), право на безпечні умови праці (частина четверта статті 43), на соціальну безпеку (стаття 46), на безпечне для життя і здоров’я довкілля (частина перша статті 50), правову безпеку тощо.

Таким чином, безпека людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші її види. Це означає, що методо-

* Продовжуємо друкувати матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “50 років Конвенції про захист прав людини та основних свобод і проблем формування правової держави в Україні”.

логічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпеки. Вона (безпека) є одним з головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки. Так доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо вірогідність фатального наслідку становить один випадок з мільйону. Якщо ж ризик досягає значення 10^5 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийнятного ризику встановлений у нормативно-правових актах. Прийнятним рівнем індивідуального ризику для смертельних випадків вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків із смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загрози для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок впливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів України і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, “кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені” (стаття 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що “кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією” (стаття 3). У Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну Декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне і ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції (стаття 1).

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом

національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур). Про це свідчать такі положення Конституції України: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (частина перша статті 21); права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (частина друга статті 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22); при прийнятті нових законів або внесених змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя статті 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша статті 24).

Визначаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частини друга та третя статті 8).

Згідно зі статтею 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загальновизнані принципи права не згадуються в цій статті, проте посилання на загальновизнані принципи і норми міжнародного права введено до статті 18, яка стосується зовнішньої політики України.

Чітке втілення в Конституції України принципу законності: "Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України" (стаття 19). Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також частина третя статті 8 та частина перша статті 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (стаття 58 Конституції) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини, які підлягають захисту, є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист всього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, та здійснити їх практичне втілення. "Конституційні права і свободи людини і громадянина

не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України” (частина перша статті 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в Конституції в окремих статтях (постатейно), а не в спільній статті. Дуже важливо, що частина друга статті 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і, таким чином, закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

3) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України є також засобом забезпечення безпеки людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Попередження порушення права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюється шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто, право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах з державою;

- врегулювання поведінки людей відповідно до загальноновизнаного принципу “дозволено все, крім того, що заборонено законом” та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу “дозволено лише те, що передбачається законами”;

- забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (стаття 27), права на повагу гідності (стаття 28),

свободи та особистої недоторканності (стаття 29), недоторканності житла (стаття 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (стаття 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34);

- приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;

- посилення юридичного забезпечення права людини на власність; прийняття нового Цивільного кодексу України;

- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

- посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття нових Кримінального, Кримінально-процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України, законів про зброю, охоронну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був впевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. “Люди, – писав Гегель, – впевнені у тому, що держава повинна існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не приходиться в голову, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі”¹.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

¹ Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990. – С 293.

**ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ
У КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ 1950 РОКУ**

О.Мироненко,

суддя Конституційного Суду України,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Підписана десятима державами в середині ХХ століття Конвенція, як і будь-яке епохальне явище в історії людства, не могла виникнути раптово, на порожньому місці. Вона пройшла досить тривалий шлях величних перемог і гірких поразок у своїй еволюції від поглядів на людину як на річ, “балакаюче знаряддя” до її ствердження як найвищої соціальної цінності, визнання пріоритетного становища особи над державою і суспільством. Усі народи робили свій посильний вклад у цю справу. Значний доробок у поступове становлення доктрини загальноновизнаних стандартів захисту прав і свобод людини належить і вітчизняному правознавству.

Відаючи данину зусиллям науковців сучасної незалежної України, завдяки яким стали реальністю підписання і ратифікація Україною згаданої Конвенції, ми маємо намір зосередити увагу на внескові у процес визрівання цього “документа-ювіляра” з боку вітчизняної правової думки минулого. А він, як буде показано нижче, виявився досить вагомим. Повернення до юридичної науки імені і досягнень забутих свого часу “пророків у власній вітчизні” – почесний обов’язок наших правознавців-сучасників.

Найдавніші писемні витоки поступового ствердження прав людини, ще задовго до появи самого цього терміна можна відшукати у староруському ґрунті. Йдеться про літописання, договори Русі з Візантією, Руську Правду, княжі устава та інші документи, що закріплювали право приватної власності, права чоловіка у сім’ї, право успадкування, право на звернення до суду зі скаргою на свого хазяїна, право смердів, закупів-кріпаків і навіть ізгоїв на виступ у суді в ролі свідка, право на життя не тільки боярина, а й холопа, челядина тощо. В Уставі Володимира Мономаха (1113 рік) значно зміцнювалося правове становище ремісників, інших міщан. Здійснювалися перші кроки до поліпшення правового статусу жінки. Встановлювалися досить суворі покарання за образу честі й гідності особи. Одним з перших проблему природної рівності і свободи людини ще в ХІ столітті порушив київський митрополит Іларіон. Літописи були сповнені закликами до князів “по правді суд судити”, “убогих не забувати”, “не давати сильним огубити бідних”, “боронити своїх підданих від сваволі та насильства” тощо.

Верхівка Литовсько-Руської держави, Речі Посполитої теж зробила певний внесок у загальнолюдську скарбницю творення концепції прав і свобод людини, але виключно щодо привілейованої частини суспільства. Литовські статuti успадкували низку гуманітарних правових традицій Руської Правди, а фактичні конституції первісних козацьких громад дали світові зразки демократизму, які навіть на цивілізованому Заході тоді описувалися тільки в утопіях. Йдеться про рівність і економічних (користування землею, угіддями, промис-

лами тощо), і політичних (участь у козацькому самоврядуванні) прав особи, і про “панування справжньої свободи, яка тільки була коли-небудь у людському товаристві” (М.Комар), козацької волі, обмеженої лише звичаями, які виробили самі запорожці. Але з часом поділ козаків на “батьків” і “синів”, реєстрових і нереєстрових, старшину і “чернь” та інші верстви відкрили шлях до всепоглинаючої нерівності особи і у козацькому середовищі. Утиск політичних, соціальних, економічних прав людини значно посилила Люблінська унія, а Брестська унія взагалі, за словами М.Костомарова, “відкрила у Речі Посполитій шлях до свавілля” у сфері віросповідання, в результаті чого нещадним переслідуванням піддавались і православні, і уніати, і католики, не кажучи вже про іудеїв.

Проте саме українська богословська думка дала нашій вітчизні і Європі імена перших визначних борців за права і свободи людини (І.Вишенський, Й.Залізо, Х.Філалет, К.Острозький, Й.Борецький, Степан і Лаврентій Зизанії-Тустановські та інші). Спираючись на категорії добра і зла, поринала у глибину проблеми людини, її прав і вольностей і середньовічна світська українська політико-правова думка. Саме гуманісти Ю.Дрогобич, І.Пересветов, С.Оріховський, Лукаш з Нового м'яста, Мартин з Журавиць, М.Смотрицький, а згодом козацькі літописці Самовидець, Г.Граб'янка, С.Величко, інші вихованці Острозької, Києво-Могилянської академії торували шлях до виникнення на українських землях юридичної освіти і науки. Проблема свобод і вольностей не тільки “козацького народу”, а й окремого індивіда ставиться у їх творах досить гостро. Зверхніми, визначальними вони вважають права, надані людині Богом. Недоторканими для них є і природні “права малоросіян, розтоптані іншим савроматським народом польським” (С.Величко). Такої ж позиції дотримувались і Ф.Прокопович – найвизначніша постать серед українських мислителів того часу, М.Довгалевський, М.Козачинський, С.Яворський, Г.Козицький, В.Золотницький та багато інших синів українського народу, які збагачували у XVIII столітті скарбницю правової думки у Петербурзі та Москві.

Така ж доля спіткала й перших видатних українських правознавців Я.Козельського та С.Десницького, яких можна вважати фундаторами юридичної науки на теренах всієї Російської імперії. Розмежовуючи юриспруденцію як знання права і легіспруденцію як знання законів, Я.Козельський поділяв право на природне (божественне), тобто “встановлене у самій природі людини”, цивільне, тобто “встановлене у громадянах для спокійного життя і постійного благополуччя”, і всесвітнє, тобто право народів. Природні права людини (на любов до ближнього, на повагу до себе, на життя, на вживання їжі, на працю (!), на справедливий розподіл її результатів тощо) є невід'ємними і невідчужуваними. Перший (як на Україні, так і в Росії) доктор і професор у галузі правознавства С.Десницький обґрунтовував струнку і досконалу теорію особистих прав, поділяючи їх на права натуральні “для захисту тіла, честі, гідності і власності”, права набуті, які походять від батька, господина, государя тощо, права, що виникають із стосунків між людьми, та права “для зручного утримання і безпеки обивателів”. Пропозиції С.Десницького до проекту катериненського Уложення стосувались реформування влади, мали сприяти ліпшому захисту прав людини і громадянина. Підкреслимо, що концепції і Козельського, і Десницького були обґрунтовані

задовго до появи французької Декларації 1789 року і американського Білля про права 1791 року. Не інакше, як до славетних здобутків світової доктрини захисту прав і свобод особи, треба віднести і етико-моралістичну систему розуміння людини видатного українського просвітителя-гуманіста Г.Сковороди.

В узагальненому вигляді своєрідність вітчизняної доктрини (звичайно, не систематизованої) прав і свобод людини литовської, польської і гетьманської доби полягала у найскладнішому переплетінні вчень, що захищали: а) привілеї українського православного духовенства, права і свободи православних; б) привілеї уніатського духовенства, права і свободи прихильників греко-католицької церкви; в) привілеї української шляхти і магнатів; г) привілеї козацької верхівки; д) загальнокозацькі права і вольності; е) права і свободи селян, козацької голоти, черні, сіроми; ж) права і вольності міщан та молоді буржуазії.

Саме з таких правових позицій у поглядах на статус людини розпочинала свій шлях українська юридична наука у XIX столітті, протягом якого вона досить швидко пододала багатовікове відставання від західного правознавства і вийшла на межі XIX-XX століть на світовий рівень. Шлях цей був непростим і торувався пліч-о-пліч чи то з російськими на сході, чи то з австрійськими, польськими на заході вченими-юристами. Чимало знаменитих правознавців-українців збагачували скарбницю юриспруденції, працюючи у Петербурзі, Москві, Дерпті, Вільно, Казані, Томську, Варшаві, Відні, інших “університетських містах”. Значна кількість етнічних росіян, поляків, євреїв, австрійців робила вагомий внесок у “концептуальний кошик” юридичної науки і правової освіти в університетах Харкова, Києва, Одеси, Львова, Чернівців, українських юридичних ліцеях тощо. Як і при дворі Катерини II, у “якобінській зграї” реформатора М.Сперанського переважали фахівці з українських земель, які з позицій “природного конституціоналізму”, раціоналістичних теорій праворозуміння творили засади конституційної держави, диференціювали права особи на політичні права (активні виборчі, пасивні виборчі, право на державні посади, на участь у законодавчому процесі) та цивільні свободи (безпека, недоторканність власності, привілеї для окремих станів тощо). Деякі вихідці з України, зокрема П.Завадовський, вступали у жорстку полеміку з тим же М.Сперанським і висували більш прогресивні пропозиції для майбутньої конституції у розумінні прав і свобод людини.

Поступово в Україні народжувалась і стверджувалась доктрина людинолюбства. Могутнім поштовхом для цього стали твори І.Котляревського, в яких поет мріяв про часи, коли проста людина буде “у вольності вік доживати”, перестане вважатись “волом”, відповідатиме природній призначеності особи - рівної серед рівних членів суспільства. Політичні та економічні права особистості, її абсолютну цінність, свободу визнавала знаменита “Історія Русів”, яку не без підстав називають Декларацією прав української нації. У 1823 році у Тульчині й Києві розроблено, обговорено і затверджено стрижневий програмний документ декабристів – “Руську правду” П.Пестеля, яка виходила з ідеї пріоритету природних прав людини, проголошувала свободу слова, друку і віросповідання.

Українська доктрина людинолюбства у XIX столітті збагачувалася завдяки активному проникненню в Україну шеллінгіанства, фіхтеанства, кантіанства, гегельянства та інших “філософій свободи”, що разом формували знаменитий україн-

ський романтизм, утопічну конструкцію “романтичної держави”, яку створили громадяни – прості, прекрасні, сильні, мужні, кришталево чесні особистості, подібні не до макіавеллівських діячів, а до образів грецької міфології. Тим самим створювалася “людська” основа національної самосвідомості, духовна культура, що ґрунтувалася на величч “народної душі”, “правди народної”, “небесної справедливості” тощо. Провідником шеллінґіанства на теренах усїєї Російської імперії виявився натурфілософ з чернігівщини Д.Велланський, фіхтеанства – харківський викладач С.Єсікорський, кантіанства – штурман з Миколаєва Я.Рубан, гегельянства – знаменитий правознавець – роменчанин П.Редькін. Палко пропагував ідеї французьких декларацій прав і свобод людини і громадянина перший ректор Харківського університету І.Рижський. Ідеали свободи совісті, думки, права на освіту у цьому ж університеті послідовно відстоював професор Й.-Б. Шад. Прагнення до щастя як фундамент природних прав людини популяризував відомий львівський філософ П. Лодій. Концепцію романтичної шеллінґіанської “філософії тотожності і свободи” розвивав у своїх працях перший ректор Київського університету, мислитель-енциклопедист М.Максимович.

Нового імпульсу загальноукраїнська доктрина людинолюбства набула з виходом на суспільну арену Т.Шевченка – духовного отця української нації, найпалкішого захисника прав і вольностей простого люду. Провідниками українського типу слов'янофільства, демократичних правових традицій, ідей справедливості, свободи, рівності, братерства поряд з Т.Шевченком стали М.Костомаров, М.Куліш, М.Гулак, М.Савич та інші члени знаменитого Кирило-Мефодіївського братства.

Саме з цієї умовної межі бурхливо розквітає українська юридична освіта і наука, центрами якої на Наддніпрянщині стають Харків, Київ, Одеса, Ніжин, на Наддністрянщині – Львів, на Буковині – Чернівці тощо. За слово на захист природних прав людини виганяють з Харківського університету професорів Й.-Б.Шада, Т.Осиповського, І.Тимковського, переслідуються їх учні, але естафету прихильників “природного конституціоналізму” підхоплюють тут А.Дудрович, К.Паулович, С.Гренберг, Г.Гордієнко, Т.Степанов, К.Михайловський, З.Савицький, П.Дегай, О.Рославський-Петровський, А.Валіцький, О.Палюмбецький, С.Пахман, Д.Каченовський, А.Стоянов, М.Куплеваський, Л.Владимиров, В.Данилевський, П.Матвеев та інші. У Петербурзі права і свободи людини у контексті європейського раціоналізму відстоюють вихованці Львівського університету закарпатські правознавці В.Кукольник, М.Балуг'янський, П.Лодій, роменчанин П.Редькін, харків'янин О.Градовський та їх учні. У Києві схожих позицій дотримуються І.(Г.)Данилович, О.Міцкевич, С.Богородський, С.Орнатський, К.Неволін, К.Мітюков, М.Бунге, В.Незабитовський, О.Романович-Славатинський, М.Рененкамф, О.Кістяківський, М.Владимирський-Буданов, М.Хлебніков, у Одесі – О.Бакунін, О.Лохвицький, О.Богдановський, Ф.Леонтович, А.Пригара, М.Дювернуа (Дівернуа), І.Патлаєвський, П.Цитович, О.Боровиковський, Д.Азаревич, О.Куніцин, М.Малінін, М.Шпілевський, М.Кантакузін, М.Власєв, М.Чижов, М.Васильєв та ін.

“Батьком” прогресивних судових реформ на теренах усїєї Російської імперії, реформ, які прокладали шлях дійсному, а не удаваному судовому захисту прав людини, “світилом нашого судового світу” вважався випускник юридичного факультету Харківського університету С.Зарудний. Його справу продовжив

юрист і сенатор з Полтавщини Г.Закревський. Геть забутим не тільки в Україні виявився видатний організатор новітнього конституціоналістського руху в межах велетенської самодержавної Росії, натхненник та ідеолог земців-конституціоналістів, автор їх піонерських політичних і правових програм, спрямованих, насамперед, на захист прав і свобод людини, ініціатор запровадження американської моделі судової конституційної юстиції за умов повалення самодержавства і конституціоналізації імперії чернігівський суддя і гласний І.Петрунkevич. Саме він став фундатором новітньої європейської моделі судового конституційного контролю, яку згодом привласнив Г.Кельзен. Разом з І.Петрунkevичем намагався пристосувати американську модель судового нагляду за дотриманням майбутньої російської конституції і видатний український мислитель М.Драгоманов, який вибудував у власному конституційному проєкті таку досконалу систему захисту прав і свобод людини і громадянина, яка залишає далеко позаду навіть сьогодишню “конвенцію-ювіляра” та розрахована, мабуть, і щодо нас, і на прийдешні покоління.

Про те, що були в українському правознавстві “пророки у власній вітчизні”, свідчать не тільки наведені прізвища і факти. На жаль, доводиться нагадувати, що всевітньо знаменита психологічна школа права народилася саме у Київському університеті зусиллями його вихованця і викладача Л.Петражицького. Ще одна найоригінальніша течія праворозуміння, яка дістала світове визнання, бере свій початок зі стін юридичного факультету Чернівецького університету, де працював її основоположник, корінний чернівчанин, декан цього факультету, а згодом і ректор університету Є.Ерліх. Йдеться про доктрину “живого права”, концепцію “вільного права”, що, нехай і досить своєрідно, але все ж була спрямована на захист справедливості щодо людини, мала головною метою саме пошук гарантій справедливих судових рішень. Нащадок славетного козацького роду Лазаренків-Лазаревських петербурзький професор М.Лазаревський слідом за І.Петрунkevичем, незалежно від нього і теж у час, коли юний Г.Кельзен тільки осягав ази правознавства на студентській лаві, теоретично обґрунтував необхідність запровадження спеціального судового органу *ex officio* як провідного охоронця конституції держави.

Найвизначнішими постатями, що створювали на теренах всієї Російської імперії загальнофілософські основи праворозуміння взагалі і захисту прав і свобод людини зокрема майже незаперечно вважаються знаменитий представник сковородинського роду В.Соловйов, професійний юрист, професор Київського політехнічного інституту С.Булгаков, корінний киянин, випускник юридичного факультету Університету святого Володимира, приват-доцент Таврійського університету Л.Шестов (Шварцман), ще один уродженець Києва, студент юридичного факультету того ж університету М.Бердяєв, професор філософії права Київського університету Є.Трубецької, професор державного права Харківського і декан юридичного факультету Київського університету Б.Кістяківський, найвідоміший з правознавців – ортодоксальних позитивістів родом з Херсонщини Г.Шершеневич та інші. Звернемо увагу й на те, що майже всі знамениті теоретики правової держави Російської імперії, тобто найактивніші виборювачі прав і свобод особистості, були родом з України. Йдеться про про-

фесорів Й.Покровського з Глухівщини, Й.Гессена з Одещини, його кузена В.Гессена з Миколаївщини, П.Новгородцева з Катеринославщини, Ф.Кокошкіна з Холмщини, І.Михайловського, М.Палієнка з Київщини, М.Ковалевського з Харківщини тощо. Доля склалася так, що чимало етнічних українців – учених того ж напрямку, майже все своє життя розвивали юридичну науку за межами рідної землі (С.Котляревський, О.(Й.) Малиновський, Ф.Тарановський, В.Александренко, О.Рождественський та інші).

Але і в українських університетах на початку ХХ століття працювало чимало правознавців-науковців, які послідовно проводили концептуальну лінію на ствердження правової, конституційної держави, для якої захист природних прав людини і громадянина залишався пріоритетним напрямом діяльності. Серед учених Київського університету тут можна назвати О.Жиліна, С.Єгізарова, Д.Піхно, Л.Білогриць-Котляревського, О.Левицького, М.Довнар-Запольського, Г. і В. Демченків, О.Лазаревського; серед правознавців харківської школи – М.Палієнка, В.Каткова (згодом працював в Одесі), К.Яроша, М.Гредескула, А.Фатеева, Л.Володимирова, С.Андреевського, В.Гордона, Л.Загурського, В.Бузескула, М.Максимейка, В.Барвінського, В.Даневського; одеської – О.Богдановського, Є.Васьковського, П.Казанського, В.Сокольського, І.Івановського, О.Шпакова; львівської – О.Огоновського, П.Стебельського, Є.Олесницького, О.Бальцера, П.Домбковського, М.Яворського, С.Дністрянского та інших.

Спираючись на світовий конституційний досвід і на власну величезну концептуальну скарбницю правознавства у вигляді створених зазначеними вченими своєрідних “доктринальних конституцій”, провідні політичні діячі кінця ХІХ – початку ХХ століть, серед яких теж було немало професійних юристів (О.Терлецький, Ю.Бачинський, М.Міхновський, М.Порш, М.Туган-Барановський, І.Шраг, М.Міклашевський, І.Заболотний, М.Герценштейн, І.Присецький, А.В'язлов та інші.) неодмінно включали вимоги надання людині найширших прав і свобод до своїх “партійних конституцій”, тобто політичних програм понад двох десятків партій, переважно, соціалістичної орієнтації, що виникли в Україні за цієї доби. Ця традиція збереглась і у буремні 1917–1920 роки не тільки у “партійних конституціях” новостворюваних партій, а й в юридичних конституціях (чи їх проектах) УНР, Української держави, ЗУНР та УСРР, у більшості фактичних конституцій десятків квазідержав та державних утворень, що виникли у цей трагічний час на українських землях. “Доктринальні конституції” і за цієї доби насичувались як українськими вченими-правознавцями, що працювали і у старих, і у нових університетах (П.Новгородцев, Й.Покровський, М.Палієнко, Б.Кістяківський, Л.Шестов, В.Катков, М.Гредескул, В.Сінайський, В.Мітіліно, Ф.Тарановський, Є.Спекторський, О.Левицький, О.Бошко, А.Яковлів, О.Грушевський, Р.Лашенко, М.Слабченко, М.Чубатий, С.Дністрянский, В.Гордон, А.Байков, М.Алексеев, Г.Гурвіч, В.Косинський, О.Гальперіна-Гінзбург, Б.Міркін-Гецевич (Борис Мірський), П.Богаєвський, О.Горовцев, О.Євтихiev, В.Ястржембський та інші), так і юристами – професійними революціонерами чи політичними діячами всіх спрямувань (В.Винниченко, С.Єфремов, В.Садовський, М.Ткаченко, К.Лоський, А.Лівицький, М.Левитський, Д.Донцов, М.Василенко, С.Шелухін, Г.Квітка, І.Кістяківський, В.Рейнбот, О.Андрієвський, Ю.Мазурен-

ко, В.Старосольський, О.Ейхельман, К.Левицький, Є.Петрушевич, С.Баран, С.Витвицький, М.Лозинський, Є.Терлецький, В.Люксембург, П.Тучапський, І.Саммер, М.Урицький, М.Подвойський, Д.Мануїльський, М.Криленко, О.Хмельницький, М.Лебединець, Г.Пятаков, Д.Курський, М.Рейснер та інші.).

Не можна виправдати тенденцію, що з'явилася останніми роками і в українському правознавстві до відкидання, а то й огульного паплюження значного внеску до світової юридичної науки і практики взагалі і збагачення доктрини прав і свобод людини зокрема вітчизняної юриспруденції 20–40-х років ХХ століття, всіх радянських конституцій, у тому числі й конституцій УСРР та УРСР 1919, 1929, 1937, 1978 років. Дійсно, командно-адміністративна система, реальні ознаки автократії і тоталітаризму, жорстокі репресії проти людини, у ході яких зневажалось стрижневе її природне право – право на життя, практично ігнорувались зафіксовані у названих конституціях свободи слова, друку, зборів і мітингів, походів і демонстрацій, перетворювались на порожні декларації начебто імперативні конституційні норми щодо недоторканності особи, житла громадян, таємниці листування тощо, не дають підстав співати хвалу всьому тому, що коїлось у суспільстві і державі протягом останніх десятиліть перед підписанням Конвенції.

Але не можна не враховувати, що, з одного боку, негативний досвід Радянського Союзу в цілому і УРСР зокрема надав певного імпульсу появі цієї Конвенції саме на початку 50-х років, а з другого, – Жовтнева революція, насильницький злам існуючих порядків так сколихнули тоді світ, що змусили десятки держав терміново переглянути ставлення до людини, особливо її соціальних прав з тим, щоб запобігти кривавим потрясінням у власних країнах. Конституції УСРР і УРСР разом з іншими радянськими конституціями дали світові не тільки нові зразки декларацій щодо низки соціальних прав людини і пересічного громадянина, а й гарантували їх реальне втілення. Йдеться про права на працю, “повну, всебічну і безплатну” освіту, “безоплатне, безстрокове, довічне” користування землею, матеріальне забезпечення в старості, право на відпочинок, на охорону здоров'я, на житло, на користування досягненнями культури тощо. Будемо відвертими, що з цих позицій, на жаль, доводиться констатувати, що незалежна Україна саме після підписання і ратифікації Конвенції все далі й далі відкочується назад, порівняно з недалеким минулим. Ті права і свободи людини, які за радянської доби виявились деклараціями, у якийсь час набули тенденції до реального втілення (нині така тенденція, знову – на жаль, послаблюється), а дійсні й гарантовані протягом радянського періоду права і свободи перетворюються в Україні на межі третього тисячоліття на пусті декларації (така тенденція, ще раз – на жаль, посилюється).

Залишається лише висловити сподівання, що у майбутньому Україна зробіть людину найвищою соціальною цінністю і не тільки свято дотримуватиметься, а й збагачуватиме власним позитивним досвідом загальноєвропейським і закріплені у Конвенції стандарти захисту прав і свобод особи. Суттєву допомогу молодій державі у цьому напрямі повинні надати професійні фахівці-правознавці, науковці і практики.

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ
В УКРАЇНІ**

Л.Малинникова,
суддя Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

Головна мета державно-правової реформи в Україні – всебічний захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від ідеології, релігії, національності, статі та кордонів. Тому ця реформа є настільки важливим та значним за своїм обсягом явищем, що її значущість і багатогранність основних напрямів важко переоцінити.

Одним з напрямів державно-правової реформи є судово-правова перебудова, яка має зосереджуватися на створенні системи ефективного державного захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, забезпеченні конституційного правопорядку, утвердженні режиму законності в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, вирішенні питання про співвідношення судової влади і правосуддя, яке є формою захисту судовою владою порушених суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина.

Із прийняттям нової Конституції України кожному відповідно до частини третьої статті 8 Основного Закону України гарантується право звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України. Згідно із закладеною у Конституції концепцією в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Визначивши на конституційному рівні людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, Україна приєдналася до світового і європейського бачення цього питання, закріпивши це загальнолюдське гуманітарне підґрунтя у здійсненні влади.

Гарантуючи згідно із статтею 55 Конституції України право кожного на судовий захист, суду надано повноваження переглядати рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у разі їх оскарження. Слід наголосити, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Тим самим створено реальний механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, здійснення нею обов'язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

У сфері державного управління, регулювання і контролю тією чи іншою мірою перебувають усі громадяни і юридичні особи. У своєму житті вони постійно стикаються з рішеннями, діями чи бездіяльністю службових і посадових осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Повноваження останніх є значними, а тому необхідний контроль за тим, як вони здійснюють ці повноваження. Найбільше значення, як свідчить практика, тут має судовий контроль. Проте в нашій державі його рамки завжди були обмеженими.

В основних напрямках державної політики в галузі прав людини, затверджених Постановою Верховної Ради України "Про засади державної політики Укра-

іни у галузі прав людини” від 17 червня 1999 року, визначається як завдання створення належних умов, вироблення механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою своїх прав і законних інтересів. Це має стати основою створення системи адміністративної юстиції.

Якщо, наприклад, в Основному Законі Німеччини чітко зафіксовано, що для відправлення правосуддя в галузі загальної, адміністративної, фінансової, трудової і соціальної юстиції Федерацією засновуються верховні суди: Верховний федеральний суд, Верховний адміністративний суд тощо, то в Конституції України відсутні найменування спеціальної юрисдикції з відповідними вищими спеціалізованими судовими органами. Частина друга статті 118 Конституції Російської Федерації також встановлює, що судова влада здійснюється шляхом конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального судочинства. Ця ж формула виписана і в пункті 3 статті 1 Федерального конституційного закону “Про судову систему Російської Федерації” від 31 грудня 1996 року. А стаття 26 зазначеного Закону передбачає можливість заснування спеціалізованих федеральних судів щодо розгляду цивільних і адміністративних справ, статус яких визначається федеральним конституційним законом. У Хорватії з 1991 року діє Акт про адміністративні спори, в Естонії – Закон про адміністративні процедури, в Македонії – Закон про адміністративні процедури 1987 року тощо.

Таким чином, судовий контроль здійснюється або спеціальним адміністративним судом, або спеціалізованими суддями в судах загальної юрисдикції.

Судам загальної юрисдикції відповідно до Закону України “Про судоустрій” від 5 червня 1981 року та інших законів підсудні цивільні, кримінальні та адміністративні справи. До останніх належать справи про склад адміністративного правопорушення, яке здійснюється як громадянами, так і посадовими особами.

Оскарження рішень у справі про адміністративні правопорушення відповідно до статті 288 Кодексу України про адміністративні правопорушення може здійснюватися до суду. Для цього у Цивільному процесуальному кодексі України (Розділ III-Б.) виділено провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин.

Арбітражні суди України розглядають справи щодо економічних спорів, а також, як це впливає з пункту 1 статті 12 Арбітражного процесуального кодексу України, їм підвідомчі спори про визнання недійсними актів (рішень) органів державної влади.

Забезпечення у нашій країні повноцінного функціонування системи адміністративного судочинства передбачає проведення реформи, в межах якої необхідно розробити загальну концепцію, визначити обсяг адміністративної юрисдикції, сформулювати відповідну нормативно-правову базу і систему адміністративних судів, підготувати спеціалістів.

Зважаючи на це, необхідно визначити обсяг і характер адміністративного судочинства. Передусім потрібно встановити природу відповідних справ. Це – адміністративні справи, які виникають у сфері державного управління, і вирішення спорів, що впливають з адміністративних правовідносин щодо захисту прав і свобод людини у сфері управління.

На думку, зокрема, російських учених-юристів, усі ці справи можна поділити на чотири категорії.

До першої категорії належать справи щодо оскарження громадянами актів і дій посадових осіб, державних органів і органів місцевого самоврядування, громадських організацій, які порушують їхні права переважно публічного характеру. Йдеться про відмову надати публічну інформацію, певні документи, проведення реєстрації юридичних дій, про обмеження і порушення в процесі виборів, про перепони для зайняття посади на державній службі тощо.

До другої категорії належать спори між громадянами, юридичними особами і державними органами, посадовими особами щодо їх правових актів. Це можуть бути як акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих органів влади, так і акти, що порушують права інших органів, установ і громадян. Наприклад, Вищий арбітражний суд України згідно з пунктом 1 статті 12 та пунктом 1 статті 14 Арбітражного процесуального кодексу уповноважений розглядати справи, в яких однією зі сторін є, зокрема, Кабінет Міністрів України, в тому числі справи у спорах про визнання недійсними його актів з підстав, зазначених у законодавстві, що було підтверджено Рішенням Конституційного Суду України від 1 жовтня 1998 року № 13-рп/98 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 статті 14 Арбітражного процесуального кодексу України. Тобто Вищий арбітражний суд України відповідно до власної юрисдикції може визнавати акти Кабінету Міністрів України недійсними, що є гарантією забезпечення законності у діяльності Кабінету Міністрів України.

Третю категорію становлять тематичні спори. Вивчена практика доводить значний обсяг правопорушень бюджетного, податкового, митного, екологічного законодавства тощо. І саме тут адміністративне судочинство могло б суттєво допомогти зміцненню імперативних норм.

До четвертої категорії могли б належати спори про повноваження в системі органів виконавчої влади, порядок вирішення яких не врегульований у національному законодавстві України. Багато випадків порушень повноважень, втручання, використання чужих повноважень у відносинах між Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, на місцевому рівні – між головами місцевих державних адміністрацій і головами рад.

Найважливішими принципами адміністративного судочинства необхідно визнати: повноту оцінки акта з точки зору закону; рівність перед законом; відповідність законно встановленій меті; пропорційність, тобто баланс між ефективністю рішення, свободами та інтересами громадян і метою, якій воно присвячене; об'єктивність, захист легітимної довіри і уповноваженого органу, посадової особи.

Запровадження адміністративного судочинства не може бути здійснене без формування спеціалізованих судових структур. Воно повинно мати еволюційний характер. Перший етап – закріплення у відповідних законах положень про спеціальну адміністративну юрисдикцію, здійснювану адміністративними судами у судах загальної юрисдикції. Другий – створення адміністративних колегій у судах загальної юрисдикції. Третій – створення самостійної системи адміністративних судів на чолі з Вищим адміністративним судом.

Необхідне також, на нашу думку, затвердження масиву матеріальних і процесуальних адміністративних норм. Як у російській, так і у вітчизняній юридичній літературі не існує єдиної думки щодо того, з чого має складатися система адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства. Заслужують на підтримку та увагу пропозиції щодо прийняття:

- а) засад адміністративно-процесуального законодавства;
- б) засад адміністративного судочинства (учасники, процесуальні дії тощо) і як їх складової – можливого Кодексу адміністративного судочинства;
- в) закону про надання громадянам інформації органами виконавчої влади;
- г) закону про порядок розгляду спорів про повноваження в системі органів виконавчої влади;
- д) нового Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- е) закону про адміністративні суди.

Наведені пропозиції щодо розвитку адміністративного судочинства розраховані на досягнення трьох цілей – забезпечення легальності й міцної законодавчої основи всієї управлінської, адміністративної діяльності, підвищення її ефективності, зміцнення системи судового захисту в Україні.

**ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
В ГАЛУЗІ ПРАВОСУДДЯ
З ВИМОГАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ**

Л. Чубар,

суддя Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

Права людини і громадянина нині стали лейтмотивом сучасного суспільства. Спочатку на національному, а згодом – на міжнародному рівні відбувається їх поступова універсалізація. Такий загальновізнаний пакт, як Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 рік) на рівні з іншими – Загальною декларацією прав людини (1948 рік), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (1966 рік), Конвенцією про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 рік), Декларацією прав дитини (1959 рік) і багатьох інших – у своїй сукупності становлять міжнародні стандарти прав людини, що є правовим еталоном у галузі прав людини, якого прагне досягти, закріплюючи правовий статус людини і громадянина, будь-яка держава, що вважає себе демократичною. Позитивно, що й Україна в цьому плані не є винятком.

З прийняттям у 1996 році Конституції України наше суспільство в практичну площину поставило питання розбудови справді незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Для такої держави найхарактернішою ознакою є законодавче визначення і реалізація прав і свобод людини та громадянина.

У зв'язку з цим для України набуло важливого значення визнання міжнародних стандартів прав людини. Україна є учасником прийняття багатьох міжна-

родних актів з питань захисту прав і основних свобод людини і до значної їх більшості приєдналася. Тим самим вона взяла на себе зобов'язання неухильно дотримуватися загально визнаних норм щодо цих питань. Якісні зрушення в галузі прав людини знайшли відображення в Конституції України. В ній, з одного боку, значно збагачено зміст традиційних прав і свобод людини і громадянина, а з другого – розширено їх перелік, передбачено цілий ряд гарантій.

Важливою подією в житті держави був вступ України у 1995 році до Ради Європи. На підставі цього волевиявлення Україна взяла на себе зобов'язання приєднатися до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 рік) (далі – Конвенція).

Ця Конвенція прийнята у важливий для континенту історичний період. Після закінчення трагічної для людства другої світової війни західноєвропейські країни виступили з ініціативою створення міжнародних інститутів за європейську єдність. Ініціатива завершилася підписанням Статуту Ради Європи 5 травня 1949 року. Підготовка проекту хартії прав людини стала першочерговим завданням для новоствореної Ради Європи, і вже через 18 місяців після підписання Статуту (4 листопада 1950 року) десять держав – членів підписали Конвенцію про захист прав і основних свобод людини. Конвенція набула чинності 3 вересня 1953 року. У преамбулі Конвенції встановлюються такі важливі принципи: “підвалини справедливості та миру у світі... зберігаються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з другого – завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать.

Уряди європейських країн, що дотримуються спільної думки і мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права... роблять перші кроки на шляху колективного забезпечення реалізації певних прав, проголошених у Загальній декларації”.

Таким чином, у преамбулі дається поняття політичної демократії, якого не існувало у відповідних положеннях Статуту Ради Європи. Така ж увага приділена в ній колективному забезпеченню прав людини.

Конвенція була першим міжнародним правовим документом захисту прав людини, спрямованим на широкий спектр громадських та політичних прав як через набуття Конвенцією вигляду обов'язкового правового договору, в якому договірні сторони беруть участь на правових засадах, так і через запровадження системи контролю за імплементацією права на внутрішньодержавному рівні. Найбільш революційним кроком було включення до Конвенції положення статті 25, згідно з яким Високі Договірні Сторони погоджуються на контроль з боку Європейської комісії з прав людини у випадках, коли окрема особа, а не держава, є ініціатором процесу. Складовою успіху Конвенції стало прийняття Високими Договірними Сторонами положення про право на індивідуальні звернення.

У статті 1 Конвенції запроваджено ще один важливий елемент до міжнародного права в галузі прав людини, а саме: Високі Договірні Сторони гарантують кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі першому цієї Конвенції. Термін “кожна людина”, як і подібні терміни, що зустрічаються у міжнародних документах такого рівня, підкреслює універсальний характер визначених Конвенцією прав. Конвенція захищає права не лише громадян, а й іноземців, осіб без громадянства та недієздатних осіб.

Висловлювання “під їхньою юрисдикцією”, здавалося б, обмежує кількість осіб, які можуть користуватися визначеними Конвенцією правами, але насправді він вживається для встановлення необхідного зв'язку між “кожною людиною” та державою-членом. Іншими словами, для того, щоб Конвенція була застосована, держава повинна мати фізичну можливість забезпечити проголошені в ній права. При цьому також втрачається необхідність встановлювати правовий зв'язок типу “громадянство”, “місце проживання” або “постійне місце проживання”. Для держави достатньо того, що вона може здійснювати певні повноваження по відношенню до особи. Завдяки дії Конвенції та діяльності її контрольних органів – Європейської комісії та Європейського Суду – Рада Європи забезпечує високі стандарти захисту прав людини в державах-членах. Треба підкреслити, що всі країни Центральної та Східної Європи, які виявили бажання вступити до Ради Європи, заявили про свою готовність підписати та ратифікувати Європейську конвенцію з прав людини разом з факультативними положеннями статті 25 (право на індивідуальне звернення) і статті 46 (обов'язкова юрисдикція Європейського Суду).

Верховна Рада України 17 липня 1997 року ратифікувала приєднання України до Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини, а 2 вересня 1997 року Україна отримала ратифікаційні грамоти Ради Європи.

У Законі України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” зазначається, що наша держава повністю визнає на своїй території дію статті 25 цієї Конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Конвенції, та статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикції Європейського Суду з прав людини з усіх питань, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, а також повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції щодо протоколів №№ 4 і 7.

У той же час Закон містить окремі застереження, зумовлені особливостями введення в дію деяких положень Конституції України, пов'язаних із гарантіями недоторканності людини та її права на захист. Ці застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України або до прийняття нового Кримінального кодексу України, але не довше ніж до 28 червня 2001 року.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання привести внутрішнє законодавство та правозастосовну практику у відповідність до положень Конвенції та виправити будь-які порушення тих основних прав і свобод, які захищає Конвенція.

Україна вперше у своїй історії визнала в Конституції, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9). Конституція України визначає складовою національного права лише певні норми міжнародного права, а саме: міжнародні договори та угоди, що не суперечать Конституції та у встановленому законом порядку ратифіковані парламентом, і тим самим набули сили національного закону.

На нашу думку, Конвенція, поряд з іншими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визнана частиною національного законодавства України і діє як норма звичайного законодавства, тобто має пріоритет над положеннями тільки тих законодавчих актів, які вступили в дію до набуття Конвенцією чинності в національному праві. Згідно з частиною другою статті 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Отже, цей, визначений Конституцією України принцип права, вказує, що міжнародні угоди, які стають частиною національного законодавства, підпадають під обмеження Конституції України. Конституційне положення має пріоритет над положенням угоди.

Подібне положення закріплене в ряді конституцій інших держав, а також підтримується державами, в яких воно конституційно не закріплене. Так, Конституційна Рада Франції у рішенні від 11 вересня 1992 року вказала, що Маастріхтський договір про Європейський Союз 1992 року містить положення, які суперечать Конституції. Тому перед його ратифікацією необхідно внести до Конституції певні зміни¹.

Будь-яка правова норма функціонує лише тоді, коли застосовується як інструмент регулювання певного кола суспільних відносин. Безумовно, це стосується також імплементованих у національне законодавство міжнародно-правових норм.

Щодо застосування норм міжнародного права, які є складовою законодавства України, існують різні точки зору. Одні дослідники зазначають, що під час реалізації норм міжнародного права останні потребують "допомоги з боку норм національного права"², інші вказують на взаємодію систем міжнародного та національного права. Міжнародне право не встановлює підпорядкування двох правових систем і навіть не визначає сфери національної юрисдикції, – підкреслює І.Лукашук. Тобто реалізація норм міжнародного права залежить від особливостей національної правової системи³. Відомий український вчений П.Рабінович вважає, що в разі суперечності законодавства України нормам чинного міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосуванню підлягає саме останній⁴.

Необхідно зауважити, що значною мірою реалізація декларативних положень міжнародно-правових актів залежить від рівня їх регламентації у відповідних нормативно-правових актах. Чим ретельніше вписано правові приписи, тим досконаліший правовий механізм регулювання суспільних відносин.

Недостатньо визнати обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду в питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Важливо визначитись, як це забезпечуватиметься у державі.

¹ Див.: Рішення у справі про морську делімітацію та територіальні питання між Катаром і Бахрейном // ICJ. Reports. – 1994. – P. 122.

² Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. – М., 1982. – С. 57.

³ Лукашук И.И. Международное право в судах государств. – СПб.СКФ., "Россия-Нева". 1993. – С. 119.

⁴ Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – №1. – С. 358.

Щодо самої Конвенції, то приведення у відповідність до її вимог ряду нормативно-правових актів внутрішнього національного законодавства є дуже важливим питанням.

Ратифікувавши Конвенцію та її протоколи №№ 1, 2, 4, 7, 11, в яких, зокрема, закріплено право індивідуального звернення громадян держави до Європейського Суду, Україна цим самим взяла на себе зобов'язання привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до вимог Конвенції та її Протоколів. Це стосується норм Кримінально-процесуального кодексу України – статей 106 та 157, що регулюють порядок затримання особи та дачі прокурором санкції на арешт, а також пунктів 50, 51, 52 та 53 тимчасового Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України, затвердженого Указом Президента України від 7 жовтня 1993 року стосовно арешту як дисциплінарного стягнення.

Це ж стосується і питань узгодження статей 263 та 303 Кримінально-процесуального кодексу України з підпунктом “d” пункту 3 статті 6 Конвенції щодо права підсудного на виклик та запит свідків, а щодо права підозрюваного і обвинуваченого – лише в частині права заявляти клопотання про виклик і допит свідків та проведення з ними очної ставки відповідно до статей 43, 43¹ і 142 зазначеного Кодексу.

Положення статті 8 Конвенції застосовуються в тій частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України та статтям 177 і 190 Кримінально-процесуального кодексу України щодо дачі прокурором санкції на обшук, а також щодо огляду житла.

Відповідно до положень Конвенції, кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення, має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону (частина перша статті 6). Саме статті 6 та 13 Конвенції, статті 2, 3, 4 Протоколу № 7 є тими нормативними положеннями Конвенції, що мають стати предметом більш детального вивчення з метою подальшого застосування в системі національного законодавства України.

Розглядаючи питання про забезпечення в Україні права особи на справедливий судовий розгляд справи у розумний строк незалежним та неупередженим судом, необхідно зазначити, що хоча законодавчо це право і закріплене, але не повною мірою, оскільки на сьогодні процес реформування правосуддя ще не завершений. Законодавча база, що регулює діяльність судової влади, нині є предметом постійних змін та доповнень і не завжди у кращий бік. Досі не прийнято нових законів України про судову систему, цивільний, податковий, кримінально-процесуальний, кримінальний, цивільно-процесуальний, земельний кодекси та інші нормативні акти. Є потреба у прийнятті ряду законів, які не тільки закріпили б конкретні права осіб у процесі здійснення правосуддя, а й забезпечили б його реалізацію шляхом створення необхідних умов щодо незалежності судової влади, неупередженості суддівства, здійснення судочинства в межах розумних строків, тобто створення мінімальних, гарантованих законом умов для судової влади, необхідних для реалізації гарантії її незалежності, передбачені Конституцією України та різними міжнародно-правовими документами,

такими як рішення Комітету Міністрів Ради Європи (NR(94)12) стосовно незалежності суддівства та рішення ООН щодо основних принципів незалежності судової влади (листопад 1985 року).

Україна, закріпивши спочатку в Конституції право кожного на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових органів, а згодом ратифікувавши Конвенцію, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини. Отже, громадяни України, а також ті, хто на законних підставах перебувають на її території, реалізують право “після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна” (частина четверта статті 55 Конституції України). Для держави це новий механізм захисту прав людини, застосування якого ускладнюється як проблемами реформування самої судової системи, так і тим, що Україна є державою з континентальною системою права, в той час як право Європейського Суду з прав людини – прецедентне. Як зазначає П.Рабінович, справжній сенс багатьох норм Конвенції, сформульованих, здебільшого, в надто абстрактній, часто оціночній формі, конститується, з’ясовується лише після їх тлумачення і застосування в рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. А тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб’єктами захисту прав людини в Україні¹.

Важливим для України як держави, де ніколи не застосовувалося прецедентне право у рішеннях судів і де не існує необхідних законодавчих підстав для такого застосування, є вивчення того, в який спосіб право Конвенції застосовується іншими національними судами. Досвід застосування Конвенції та права Європейського Суду у шведській правовій системі, яка також є континентальною, свідчить, що право Конвенції там застосовується паралельно з національним правом, воно не має переваг у випадку конфлікту з національним правом Швеції.

Як зазначає І.Камерон, для національного суду питання полягає у застосуванні норми закону в світлі Конвенції.

Отже, на нашу думку, обґрунтованим є положення про те, що Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції під час застосування норм міжнародного права як частини національного законодавства, пов’язаного з забезпеченням прав і свобод людини, повинні дбати про захист конституційних засад збереження їх сутнісного змісту, основ конституційного ладу, демократії. Юрисдикція судів може поширюватися лише на ті положення міжнародних договорів, які належним чином імплементовані у внутрішнє право України, або які за своєю природою є самовиконуваними. Причому такі положення не повинні мати переваги над нормами українського законодавства. Їх треба застосовувати за загальними правилами.

¹ Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – №1. – С.358.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ПЕРШІ ВІТЧИЗНЯНІ ДОКТРИНИ СУДОВОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

О.Мироненко,

суддя Конституційного Суду України,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Щодо загальної історії державності України, то ХІХ століття називають по-різному: сонливим, млявим, зануреним у дрімоту тощо. У світову ж історію воно увійшло, з одного боку, як століття революційних зрушень у правовому державотворенні, а з другого – як століття юридичної науки. Природно, такі процеси об'єктивно не могли оминати ані “сплячу красуню” Україну, ані самодержавні велетенські імперії, між якими були поділені її землі.

Фахові правознавці з етнічних українських територій, починаючи з С.Десницького, і раніше робили чималий внесок у справу творення правового фундаменту, на якому зростали б теоретичні конструкції новітнього конституціоналізму. Але до 40-х років ХІХ століття це були поодинокі постаті, які здобували юридичну освіту за кордоном (університети Глазго, Кракова, Праги тощо) або самотужки вивчаючи основи держави і права за навчальними програмами риторики і богослов'я єзуїтських чи братських шкіл, академій і колегій ХVІІІ століття. Таким чином, скажімо, став відомим правознавцем вихованець Чернігівського колегіуму надвірний радник Ф.Давидович (1756–20-ті роки ХІХ століття) – автор однієї з перших, суто юридичних, розвідок “Короткий виклад предметів, узятих з прав у Малій Росії вживаних, за яким слід висвітлити ті права...”. Ця праця побачила світ лише у 1861 році, але написана була раніше, коли Ф.Давидович очолював шосте відділення Експедиції приватних узаконень. У 1804–1807 роках зусиллями цього відділення було підготовлене Зібрання малоросійських прав 1807 року – визначна пам'ятка кодифікації права України, що охоплює норми майнового, сімейного та спадкового права з численних джерел, чинних у ХVІ–ХІХ століттях. Фундаментом Зібрання стали гетьманські пункти і грамоти, “Права, за якими судиться малоросійський народ (1743 рік)”, Литовські статuti, збірники магдебурзького, хелмінського і саксонського права та екстрактів з указів, інструкцій та закладів Правительствующого сенату “по малоросійській частині”. Зібрання малоросійських прав усотує багато правових витоків, що і застосовувались на практиці, і втратили або втрачали для неї значення. Згодом підготовлений рукопис було здано до бібліотечних сховищ¹. Але найперший у ХІХ столітті

¹ Усі його оригінальні тексти вперше видані окремим томом Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Див.: Собрание малороссийских прав 1807 г. / Гол. редкол. О. Мироненко. Укладачі К.Вислобоков, А.Ткач, І.Усенко та інші. – К., 1993.

досвід наукового опрацювання джерел вітчизняного права, їх кодифікації, безумовно, дав поштовх подальшому розвитку правової думки на українських землях, створенню фундаменту новітнього конституціоналізму.

Починаючи з 1755 року, значний внесок у справу поширення правничої освіти в Україні робить Московський університет, де навчалося чимало майбутніх викладачів права навчальних закладів українських губерній. У свою чергу, вчені-юристи з України виходили на провідні ролі у тому ж Московському (нагадаємо про С.Десницького), а згодом і в Казанському (з 1804 року), і в Петербурзькому (з 1819 року) університетах. Першим ректором останнього був видатний правознавець і економіст із Закарпаття М.Балуг'янський (Балудянський, 1769–1847).

У попередніх статтях уже говорилося про те, що паростки професійної юридичної освіти на етнічних українських землях побачили світ у Львові в останній чверті XVIII століття. Йдеться про початок викладання суто юридичних дисциплін (поряд із загальнофілософськими) у ліцеї, на який було перетворено Львівський університет, та у “становій колегії”, де навчались молоді шляхтичі. У 1784 році вже на базі цих та деяких інших навчальних закладів (“теологічна студія”, “медична колегія”) знову відродився Львівський університет у складі юридичного, філософського, медичного і теологічного факультетів. Підкреслимо, що професійні юристи тоді водночас вважались і професійними “політологами”, оскільки політичним наукам на юридичному факультеті приділялось не менше уваги, ніж курсам природного, римського, адміністративного, цивільного, кримінального, канонічного права.

Іншими словами, вітчизняна політична освіта з самого початку крокувала пліч-о-пліч з юриспруденцією, була найважливішим, невід’ємним елементом останньої чи навіть випереджала її, і лише через століття, а то й півтора стала від неї відмежовуватись у самостійну галузь знань. Цей незаперечний факт теж є досить важливим для історії української конституційної юстиції, оскільки у концептуальному плані конституційна юстиція і як наука, і як практика ефективно може еволюціонувати саме на стику юриспруденції і політології. Такий висновок дають підстави робити і сучасність, і, як бачимо, національні традиції минулого.

Ще одним вагомим доказом нерозривності політичних і юридичних наук є й такий неспростовний історичний факт у життєписі вітчизняної еволюції знань: юридичний факультет Харківського університету, що відкрив двері у 1805 році четвертим у Російській імперії (після Московського, Дерптського і Казанського), виріс із відділення моральних та політичних наук (етико-політичного відділення). Політичні та комерційні дисципліни протягом 1817–1838 років були профільними і у закритому (для дітей купецтва та аристократії) середньому навчальному закладі — Рішельєвському ліцеї в Одесі, на базі вивчення яких тут у 1838 році відкрито відділення правознавства, дипломи про закінчення якого прирівнювалися до університетських¹. Тривалий час (з 1819 до 1831 року) політичні науки формували концептуальний фундамент для виникнення про-

¹ Кількість студентів-юристів тут коливалась від 20–25 (у 1838, 1853, 1854, 1855 роках) до 70–75 (у 1847, 1849, 1850 роках.). Першими викладачами на факультеті стали А.Георгієвський, О.Богдановський, П.Протопопов, П.Архангельський, В.Ліновський, К.Цін та інші.

фесійної юридичної освіти у Кременецькому ліцеї, який за доби польського повстання було спочатку закрито, а в 1833 році переведено до Києва і через рік (31 жовтня 1834 року) перетворено на Університет святого Володимира як форпост російської освітньої системи у західних губерніях імперії, головним призначенням якого було придушення не української (її ще не існувало), а польської державницької ідеї. Суто юридичний факультет (поряд з філософським) тут з'явився у 1835 році¹. Звернемо увагу: серед викладачів новоствореного університету лише два виявилися українцями² — охарактеризований у попередній статті М.Максимович і один з перших в Україні істориків-фахівців професор всесвітньої історії В.Цих (1805–1837) — кандидат Харківського університету, який твердо стояв на раціоналістичних позиціях розуміння еволюції людства і моральної природи людини як двигуна історичного процесу.

Важлива роль у розвитку вітчизняної юридичної науки і освіти належить Ніжинському (Безбородьківському) ліцею, який у 1840–1875 роках називався Юридичним ліцеєм. У 1865 році відкрив двері Новоросійський (Одеський) університет, де на базі відділення правознавства Рішельєвського ліцею, хоча тут і відчувалася гостра нестача фахівців, особливо у галузі державного і міжнародного права, відразу було оголошено набір на юридичний факультет³. Значний внесок у справу поглибленого вивчення канонічного права вносила Київська духовна академія, яка в 1819 році постала на місці Києво-Могилянської академії, а також численні духовні семінарії.

Професійна правнича освіта і вітчизняна юридична наука розпочинали свій шлях у XIX столітті на концептуальному фоні досить суттєвих і цікавих зрушень у вченнях про право, які відбувались у Європі і світі. Велика французька революція призвела як до торжества школи природного права, так і до її поразки. Раціоналістичне тлумачення права просвітителями, за яким воно подавалося у вигляді кодексу правил, що мали своїм фундаментом політичний і юридичний ідеал, у свою чергу, виведений апріорі з вимог розуму, у результаті хворобливої реакції на яacobинський терор зокрема і невдачу революціонерів взагалі поступилося консервативному трактуванню безсилля теоретичного розуму у справі пізнання суспільних процесів, заклик до повернення у минуле, яке немов би панує над сучасністю, до заміни раціоналістичної революції на історичну еволюцію. Принцип історизму, вже висунутий і розроблений у філософських системах Д.Віко, Вольтера, Й.Г.Гердера та інших мислителів, став досить популярним у європейській суспільній думці. Одна за одною історичні школи виникли не тільки у філософії, політекономії, а й у природничих науках. Щодо юриспруденції, то вона теж ба-

¹ На ньому викладались енциклопедія прав (як загальний, системний огляд законодавства), основні закони і “учреждения” Російської імперії, російські цивільні закони, російські кримінальні закони, закони “благочинія”, закони про державні повинності і фінанси та римське законодавство “у поєднанні з його історією”.

² У Російській імперії на той час налічувалось всього 119 професорів, з яких майже половина були іноземцями, а багато не мали навіть учених ступенів.

³ Висувалися проекти відкриття такого університету з юридичним факультетом у Миколаєві, а не в Одесі з причини відсутності в останній “тихого і спокійного життя для занять наукою”. Але перемогли прихильники Одеси. Юридичні кадри повинні були готуватися тут для Новоросії, Криму, Волині, Поділля, а також Кавказу.

гато в чому переорієнтувалась на історичні дослідження позитивного права. Цим самим було завдано відчутного удару по новітніх теоріях конституціоналізму взагалі і теоретичних обґрунтуваннях перших паростків конституційної юстиції зокрема.

Доктринальні твердження засновників названої школи права після декабристського повстання мало не силою нав'язувались у Російській імперії, у тому числі й на українських землях. Для вивчення ідей Г.Гуго, К.Савіньї, Г.Пухти до Німеччини відряджались спеціальні наукові групи. Прихильників ідей природного права виганяли з вищих навчальних закладів, а їх праці заборонялись як такі, що розповсюджують “шкідливе вчення”. Принципи історизму і догматизму у розумінні права стали провідними у слов'янофілів, представників просвіченого лібералізму і справили значний вплив на формування течії юридичного позитивізму на теренах Російської імперії у середині та другій половині XIX століття.

У той же час концептуальні засади історичної школи права різко критикували Г.В.Гегель, К.Маркс, Р.Штаммлер, з числа українців – П.Новгородцев та інші відомі мислителі за “відсутність точки зору розуму в історичному підході”, надмірне і невиправдане піднесення авторитету позитивного, історично даного права, зневажання природно-правових ідей “правильного і розумного” права. Якщо політико-правове вчення І.Канта називали німецькою теорією французької революції, то право в уявленні Г.Гуго та його прихильників вважали німецькою теорією французького старого порядку¹.

Суттєвим гальмом на шляху розвитку новітнього конституціоналізму взагалі і конституційної юстиції зокрема, окрім концепцій історичної школи права, виявились на початку XIX століття консервативні твердження представників нових теологічних, теократичних політико-правових доктрин. Перш за все йдеться про французького графа Жозефа де-Местра (1754–1821), який у період 1802–1817 років мешкав у Петербурзі і категорично виступав навіть проти деяких правових нововведень Олександра I, та ще про одного француза віконта Л.Г.А. де-Бональда (1753–1840). На релігійній платформі вони відстоювали ідеї необмеженої, абсолютної монархії, станів привілеїв, разом з юснатуралізмом рішуче відкидали доктрини “писаних конституцій”. Такі вчення, з одного боку, спирались на погляди прихильників історичної школи права, а з другого – самі були джерелом для живлення останніх.

Ще однією противагою природно-правовим концепціям, “природному конституціоналізмові”, реакцією на абсолютну філософію Шеллінга і Г.Гегеля ставав у той же час класичний філософський позитивізм О.Конта (1798–1857). Відвертий антигегельянець був переконаний, що людство пододало теологічну епоху (до 1300 року), метафізичну (філософську) епоху (1300–1800 роки) і вступило у нову позитивну (сучасну йому) епоху. Абсолютна філософія як наука наук себе вичерпала, вона стає в один ряд із іншими науками або на основі досвіду – теорією науки взагалі. Людська конгломерація, як і природа, у позитивну епоху підпорядковується загальним законам, які повинна вивчати нова наука соціологія – вінець усіх людських знань. Право для О.Конта існує виключно як право

¹ Докл. про це див.: Мироненко О. Історична школа права // Правова держава. Ювілейний щорічник наукових праць. – К., 1999. – С. 229–236

виконувати обов'язки, з яким люди народжуються й існують усе життя. Всі інші права повинні бути знищені. Природне право — це метафізика, вигадка. Основа юридичної науки — це позитивне, тобто дійсне, справжнє знання, яке спирається на конкретний досвід людства, а не на філософію і філософствування. У Російській імперії першим став сповідувати доктрини класичного філософського позитивізму В.Лесевич (1837–1905) з Полтавщини (псевдонім — “Українець”).

Щодо власне юридичного позитивізму, то ця течія існувала задовго до О.Конта. Її першовиток — давньокитайські вчення школи законників фацзя (VI–III століття до н.е.), представників якої згодом назвали легістами. Свій внесок до виникнення позитивізму зробили і переконані юснатуралісти — Геракліт з гаслом битись за закон, як за свої стіни, Горгій з розмежуванням права і закону, Арістотель з поділом права на природне та умовне, Цицерон із твердженням, що під дію законів підпадають усі, римські юристи із розмежуванням цивільного права на писане і неписане, глосатори та інші юридичні школи середньовіччя зі своєю юридичною догматикою, Ф.Бекон із уже суворим поділом природного права і людського закону, Т.Гоббс із правилом, що право є воля суверена, і, нарешті, сам Г.Гегель з концепцією верховенства права держави. Завершувачами поступу позитивного права на верхівку юриспруденції ще до О.Конта і Г.Гуго став професійний англійський правознавець І.Бентам (1748–1832), який з позицій утилітаризму проголосив природне право словесною фікцією, абсолютні права людини — химерою, а державу визнав “нічним сторожем”, та його земляк професор юридичного факультету Лондонського університету Дж.Остін (1790–1859)¹. Останнього вважають ще й засновником аналітичної школи в юриспруденції, яка стала серцевиною класичного юридичного позитивізму, що відрізнявся крайнім догматизмом і формалізмом. Головні його гасла: природне право — вигадка; право — це виключно писане право; закони можуть усе; право — це наказ держави; норма права — це припис суверена з примусовою санкцією; ніякого права не існує, а є тільки закон; головне в юриспруденції — догматика і правильне застосування термінології; мораль ніякого відношення до права не має; цінність закону в імперативності; головне не зміст закону, а його форма тощо.

На відміну від концепції історичної школи права чи його нових теологічних трактувань ані юридичний позитивізм (аналітична юриспруденція), ані соціологічний позитивізм, що виник із класичного філософського позитивізму, не змогли загальмувати розвиток новітнього конституціоналізму. Навпаки, дехто з позитивістів у своїх теоретичних міркуваннях сприйняли ряд доктрин права з класичного американського і західноєвропейського лібералізму, гегельянства та кантіанства і почали далі обґрунтовувати концепції правової держави, тобто держави, підпорядкованої праву, де панує юридично обмежене урядування на основі чіткого розмежування законодавчої і виконавчої влади з обов'язковим судовим конституційним контролем за їх діяльністю.

¹ Зміст свого вчення Дж.Остін виклав у лекціях, прочитаних у 1828–1832 роках і частково опублікованих у праці “Читання з юриспруденції” (1832 рік). Але головна його праця “Лекції з юриспруденції чи філософії позитивного права” побачила світ лише у 1873 році. Тоді ж з'явилась і праця ще одного класика юридичного позитивізму Ш.Амоса “Система поглядів на вчення про юриспруденцію” (Лондон, 1872 рік).

Палкий послідовник О.Конта англієць Д.С.Міллз (1806–1873) у трактатах “Про свободу” та “Представницьке правління” з позицій позитивізму розвивав ліберальні гасла і переконливо обгрунтовував сформульовані раніше юснатуралістами принципи, які покладено в основу вчень про конституційну юстицію: необхідність обмеження влади держави, запровадження представницької демократії, запобігання “тиранії більшості”. Інший представник класичного позитивізму Г.Спенсер (1820–1903) відродив на новітній основі тезу Платона про державу як велику людину¹ і цим самим став фундатором органічних вчень про державу і право, які теж активно використовувались згодом теоретиками конституційної юстиції.

Помітний внесок у теоретичні обгрунтування доктрин конституційної юстиції у першій половині XIX століття вносили ліберальні концепції Б.Констана (1767–1830), В.Гумбольдта (1765–1835) та інші. Перший виступав на захист конституційної монархії, у якій обмежується правом і влада держави, і народо-владдя; а другий чітко визначав межі компетенції держави, за які вона взагалі не повинна була виходити². Починаючи з другої третини XIX століття поняття “правова держава”, невід’ємною ознакою якої була наявність і судового, і квазісудового, і політичного, і адміністративного конституційного контролю, вже офіційно вживалось у науковому обігу. Особлива заслуга у цьому належить ряду німецьких мислителів-правознавців, серед яких слід назвати імена Р.Моля (1799–1875), Ф.Ю.Штала (1802–1861), О.Бера (1817–1895), Л.Штейна (1815–1890) та інші. Ніхто з них не робив якихось фундаментальних концептуальних відкриттів. Названі вчені досить вдало використали і творчо узагальнили раніше висловлені ідеї від Платона, Арістотеля, Полібія, Цицерона до І.Канта, І.Фіхте та Г.Гегеля і на цій основі вибудували теоретичну схему правової держави, взірць якої майже всі вони вбачали у надкласовій пруській конституційній соціальній монархії. З німецьких джерел трохи згодом вийшов і термін “соціальне право”, автором якого став представник нової історичної школи права О.Гірке (1841–1921). Він вважав, що соціальне право – це є відроджене “добре німецьке старе право”, до якого слід додати “краплю соціалістичної олії”.

Це було нав’язане бурхливим поширенням у Європі соціалістичних, матеріалістичних концепцій права, які теж справляли значний вплив на вітчизняну правову думку. Їх витoki сформовані у німецькій класичній філософії, особливо діалектиці Г.Гегеля і матеріалізмові Л.Фейєрбаха, вченнях англійських економістів (А.Сміт та Д.Рікардо) та французького утопічного соціалізму (К.А.Сен-Сімон, Ф.Фур’є та інші) і узагальнені у працях К.Маркса (1818–1883) та Ф.Енгельса (1820–1895). Марксизм виходив з постулатів, що держава є машиною для пригнічення одного класу іншим, а право є возведеною у закон волею пануючого класу. Марксистки відкидали і природно-правові доктрини (право виходить з природи речей, суспільства, людини); і божественні їх інтерпретації (неотомізм, неопротестантизм тощо); і концепції історичної школи права (право є породженням народного духу); і неокантіанські, неогегельянські, феноменологічні твердження про визначальне значення “природи речей”, “ідеї права”,

¹ Такі порівняння зустрічаються і у Мененія Агріппи, і у Т.Гоббса, і у Ж.-Ж.Руссо.

² Праця мислителя так і називалась. Див.: Гумбольдт В. Идеи к опыту определения границ деятельности государства. – СПб., 1908.

апріорних правових субстанцій і цінностей; і психологічні правові теорії (право має першовитоком інтуїцію, психіку людини); і екзистенціалістські правові конструкції (право визріває з “конкретної ситуації”, з “існування людини”); і герменевтику, тобто тези про те, що право виникає з “живої історичної мови” чи “процесу історичного праворозуміння”; і позитивістські схеми права (право не залежить від економічних чи політичних передумов) тощо. Відкидаючи ідеї буржуазної правової держави, буржуазного конституціоналізму, буржуазної конституційної юстиції, марксизм не заперечував необхідності верховенства закону, конституційного устрою і конституційного контролю, які були б побудовані на принципах соціалізму і відмерли б при повній перемозі комунізму разом з державою і правом взагалі.

Середина XIX століття породила ще один різновид концептуальних підходів до сутності права, який сприяв поглибленню європейських доктрин конституційної юстиції і мав значний вплив на вітчизняну правову думку. Йдеться про реалістичні правові теорії Р.Ієрінга(1818–1892). У працях “Боротьба за право” (1872), “Мета у праві” (1872–1883 роки) з позитивістської платформи (“державна – єдине джерело права”) він вшент розбиває твердження історичної школи права і доводить універсальність права будь-якого народу, що завжди носить на собі “сліди поту й крові”, є результатом жорстоких конфліктів і суперечностей, плодом досягнення мети, яка цілковито залежить від інтересів, перш за все інтересів самозбереження і захисту власності. Звідси Р.Ієрінг робить висновок: право – захищений державою інтерес, політика влади, воно є силою, сукупністю примусових норм, але сама державна влада повинна бути “правовою, правильною, обумовленою правилами”¹, обмеженою правом. Саме останні тези мислителя використовувались для концептуального обґрунтування різних моделей конституційної юстиції.

Поряд з реалістичними, згаданими вище органічними, біологічними теоріями права, що виникли на ґрунті позитивізму, з’являються й анархістські його трактування, що теж значною мірою проникли у вітчизняну правову думку. Йдеться про праці “Одинак і його власність” М.Штірнера (1806-1856), “Філософія злиденності” П.-Ж.Прудона (1809–1865), “Державність і анархія” М.Бакуніна (1814–1876), а згодом і роботи П.Кропоткіна (1842–1921), які стали спробою поєднання класичного анархізму з марксизмом і позитивізмом. Спираючись на окремі висловлювання Платона, Зенона, гуситів, Ж.-Ж.Руссо, Д.Дідро, ідеологію “скажених” доби Великої французької революції, трактат англійського письменника У.Годвіна “Міркування про політичну справедливість” (1793 рік) теоретики класичного анархізму проголосили державу і право непотрібними атрибутами, що підлягають негайному знищенню після соціалістичної революції, і встановлення на їхньому місці федерації вільних виробничих асоціацій, комун, головним завданням яких буде гарантування політичних та економічних свобод особистості. На українських мислителів особливий вплив справили саме ідеї федерації і виробничих асоціацій.

Щодо власне новітньої світової конституціоналістської думки, то на час, що розглядається, суттєво змінилась етимологія самої категорії “конституція”. Її

² Ієрінг Р. Цель в праве. – СПб., 1881. – С. 188.

почали розглядати у матеріальному аспекті вже не тільки як фактичну чи юридичну конституцію, а й як відображення розташування соціальних сил та їх інтересів. У формальному ж сенсі поняття “конституція” розумілось не лише як зведення найвищих за юридичною силою правових норм і принципів, а й (у широкому смислі) як будь-який основний закон щодо правової і політичної організації держави або ж (у вузькому значенні) як виключно той основний закон, що закріплює гарантії прав і свобод громадян, поділ влади та народне представництво¹.

Широкий підхід до формального розуміння поняття “конституція” дозволяє нам поділити світовий процес конституціоналізму на кілька великих періодів: 1) найвний, первісний (патрімоніальний) конституціоналізм, де панували звичаєві фактичні конституції; 2) греко-римський (рабовласницький) конституціоналізм, характерний появою перших ознак юридичних конституцій; 3) традиціоналістський (схоластичний, становий) конституціоналізм, складовими якого виявились середньовічні хартії, привілеї та інші акти, доповнені залишками фактичних конституцій; 4) абсолютистський (самодержавний, потім “освічений”) конституціоналізм, за доби якого вся верховна влада (законодавча, виконавча, судова) у повному обсязі належала одному правителю; 5) новітній класичний (реальний, договірний, революційний) конституціоналізм, за період якого діє виключно юридична (систематизована чи несистематизована) конституція, що закріплює народний суверенітет, поділ влади, права і свободи громадян; 6) новітній уявний (удаваний, оманливий) конституціоналізм, коли формально чинною є юридична (октройована, монарша, урядова) конституція, але фактично влада належить монарху чи іншому диктатору одноособово або деякою мірою спирається на підпорядкований правителю парламент (квазіконституції дуалістичних монархій, дуалістичних республік).

Первісними джерелами новітнього класичного конституціоналізму ставали для світу, Російської імперії взагалі і України зокрема несистематизовані найвищі за юридичною силою акти англійської та шведської парламентарних монархій, революційна північноамериканська Конституція 1787 року, яка закріплювала федеративну парламентарну республіку, революційна французька конституція 1791 року, що встановлювала унітарну конституційну монархію, яacobінська конституція унітарної і неподільної парламентарної республіки 1793 року та такої ж спрямованості термідоріанська конституція 1795 року. Централізаторські конституційні тенденції сповідували на українських землях прихильники Союзу благоденства, федералістичні – нащадки і однодумці П.Пестеля, М.Муравйова, члени Кирило-Мефодіївського товариства, а згодом – М.Драгоманов та інші.

Початковими витокami новітнього уявного конституціоналізму (Scheinkonstitutionalismus) або квазіконституціоналізму як одного з різновидів авторитаризму нового часу, що, у свою чергу, вийшов з традиціоналістського чи освіченого абсолютизму та спирався на соціальну демагогію², виявилась бонопартистська конституція 1799 року, його ж сенатус-консульти 1802 і 1804 років та, особливо, французька Конституційна хартія 1814 року. У Російській імперії чи в Україні

¹ Див.: Учреждение и пересмотр конституций. – М., 1918.

² Англійські і французькі правознавці називали його ще й “кульгаючим конституціоналізмом” (hinkendem Konstitutionalismus).

новітній уявний монархічний конституціоналізм мав власне коріння у договірних актах віча з князем, земських соборах, монархомахічних позиціях А.Курбського, І.Пересветова та інших, документах і подіях Смутного часу, монархічних прагненнях Б.Хмельницького, І.Самойловича, І.Мазепи, концепціях верховників, В.Татіщева, П.Шувалова, А.Волинського, М. та П.Паніних, О.Безбородька, а у XIX столітті розвивався у вченнях чи конституційних проектах В.Кочубея, М.Новосельцева, Г.Державіна, П.Завадовського, конституції Царства Польського 1815 року. Першим (близьким до офіційного) актом практичної реалізації на пряму уявного монархічного конституціоналізму на теренах Російської імперії стали Основні закони 1832 року М.Сперанського.

Майже всі названі течії світової конституціоналістської правової думки і практики у середині і другій половині XIX століття знаходили своїх прихильників на українських землях. Набагато менше поміченими з боку вітчизняних мислителів аж до початку XX століття виявились розповсюджені в Європі на той час різновиди расистських і шовіністичних правових вчень Ж.А.Гобіно (1816–1882), Т.Трейчке (1834–1896), А.Гумпловича (1838–1909), Ф.Ніцше (1844–1900) та деяких інших прихильників “хімії рас”, “богообраності арійців”, “зверхності нації”, “касти надлюдей” тощо. Ці погляди стали поширюватися і активно пропагуватися на українських територіях у три “прийоми”: на початку, у середині XX століття і на межі третього тисячоліття.

У перші десятиліття XIX століття пануючими на Україні серед професійних правознавців залишались природно-правові ідеї, “природний конституціоналізм” у побудовах класичного кантіанства, фіхтеанства, гегельянства та шеллінгіанства. У Харкові еволюцію від Канта до Фіхте, від Фіхте до Шеллінга здійснив перший декан етико-політичного (майбутнього юридичного) відділення щойно заснованого університету професор Й.Б.Шад (1758–1834). Помітним кроком у процесі становлення вітчизняного праворозуміння взагалі і започаткування конституціоналістських концептуальних доктрин зокрема стали його навчальні посібники для майбутніх юристів “Логіка”, “Римська історія від заснування Риму до Августа” і, особливо, “Встановлення природного права”, видані за власний рахунок професора в університетській друкарні у 1812–1815 роках. В умовах жорсткого тиску на раціоналізм і юснатуралізм з боку цензорів і міністерських кіл Й.Б. Шад виявив неабияку мужність, щоб знову підняти прапор ідей видатних німецьких просвітителів-раціоналістів у їх поглядах на право, мораль, державу, людину, доводячи при цьому особисту відданість ідеалам більш класичного, ніж уявного конституціоналізму, свободи совісті, думки, права на освіту, засуджуючи (виключно у завульованій формі) самодержавний деспотизм, релігійне мракобісся тощо. Невід’ємними складовими процесу становлення доктрини вітчизняної конституційної юстиції стали думки Й.Б. Шада про закон абсолютної свободи, про походження держави і права з розуму людини, про пов’язаність законодавства раціональністю і “вродженим і вічним” природним правом, про обов’язкову відповідність закону розуму. Вчений вважав, що в разі суперечності закону розуму людина втрачає гідність розумної істоти і потрапляє у рабство, яке є вищою формою насильства. Міністерство освіти звинуватило професора у “розтлінні юнацтва” думками Ф.В.Шеллінга, підприві авторитету “відомих осіб”, закликав до

раціоналізму, за інші “темні думки”¹, спалило його твори і протягом 24 годин 8 грудня 1816 року “викинуло” за кордон.

Така ж доля за подібне вільнодумство спіткала й відомого філософа і математика, ректора університету у 1813–1820 роках, одного з перших перекладачів Е.Кондільяка Т.Осиповського (1765–1832), який у своїх творах оспівував велич справедливості як критерію правильності закону, а також професора історії права І.Тимковського (1773–1853) – одного з організаторів як Харківського університету, так і його юридичного факультету. Уродженець Переяслава, дядько М.Максимовича, доктор права з 1805 року за висловлювані ідеї природної рівності і свободи, співзвучні фундаторам французького конституціоналізму, змушений був допрацьовувати у Новгород-Сіверській гімназії². Чималі “неприємності”, пов’язані з докторськими дисертаціями, підготовленими під керівництвом Й.Б. Шада, перетерпіли його учні магістр О.Ковалевський, кандидат І.Гриневиц та інші.

Кращою виявилась доля ще одного учня професора Шада закарпатця А.Дудровича (1782–1830). З позицій раціоналізму і романтизму Шеллінга йому вдалося у 1814 році захистити дисертацію, заступити свого вчителя на професорській кафедрі юридичного факультету, де він блискуче викладав природне право, яке поділяв на приватне, державне і міжнародне. Все це подавалося студентам крізь призму вчень не тільки Шеллінга, а й Лейбніця, Вольфа, Канта, Фіхте, Гегеля. Аудиторії на лекціях А.Дудровича завжди були переповнені не тільки майбутніми юристами, а й студентами всіх інших факультетів³. Згодом поділ природного права, який застосовував А.Дудрович, вилився у три окремих курси юридичних наук: енциклопедію права, законознавство та міжнародне право. Після смерті А.Дудровича курс природного права (практично з його конспектів) став читати О.Криворотов (1803-?).

Тут же у Харкові професори юридичного факультету видали немало досить цікавих праць, у яких, хоч і дуже обережно, зважаючи на цензуру і гірку долю вигнаних з університету, викладались ідеї обмеження самодержавної влади, тобто робились перші кроки до обґрунтування необхідності конституційної держави взагалі та ієрархії правових норм, де нижчі норми повинні відповідати вищим, зокрема. Серед них – “Конспекти римського правознавства” К.Пауловича (1828 рік), “Міркування про відношення загального права до позитивного права, до філософії позитивного права, до політики і етики” С.Гренберга (1833 рік)⁴, “Про законодавчі гідності зводу законів Російської імперії” Г.Гордієнка (1835 рік), “Про сутність, важливість і призначення політичних наук” Т.Степанова (1833 рік), “Про начала і походження російського законодавства” К.Михайловського (1834 рік), “Виклад найголовніших моральних систем давніх і найнові-

¹ Див.: Багалеї Д.И. Удаление профессора И.Шада из Харьковского университета. – Х., 1890.

² Переслідування вчених за їх юснатуралістичне праворозуміння було в імперській Росії справою майже буденною. За двотомник “Право природне” (1818–1820 роки) як “провідника шкідливих вчень і ворожих християнству ідей” викинули з Петербурзького університету, а згодом і з Царськосельського ліцею О. Куніцина (1783–1840).

³ Багалеї Д.И. Опыт истории Харьковского университета. Т. 2. – Х., 1904. – С. 611.

⁴ На думку автора, загальне право – це і є філософія, а галузі права можна виокремити, лише осягнувши розумом загальне.

ших філософів” З.Савицького (1825 рік) та інші. Чимало робіт харківських правознавців вміщено у журналах, які видавав у ті роки університет: “Украинский вестник”, “Украинский журнал”, “Украинский альманах”.

Важливу роль у становленні суто вітчизняної концепції новітнього конституціоналізму взагалі і просуванні до доктрин конституційної юстиції зокрема стала відігравати започаткована А.Дудровичем у Харківському університеті як самостійна дисципліна юридичного профілю енциклопедія права. В Європі, особливо у Німеччині, вона вже ствердилась як окрема наука протягом XVII–XVIII століть, а в Московському університеті цю дисципліну почали викладати майже виключно іноземні фахівці. Учень А.Дудровича з Херсонщини П.Дегай (1792–1849), який закінчив Харківський університет у 1813 році, став фундатором нового, суто вітчизняного підходу до розуміння предмета енциклопедії права. У 1831 році він опублікував роботу “Посібники і правила вивчення російських законів, або матеріали до енциклопедії, методології та історії літератури російського права”, яка започаткувала науку і навчальну дисципліну під назвою “Енциклопедія законодавства”. Принциповою її відмінністю від енциклопедії права виявилось те, що енциклопедія законодавства продемонструвала непоступливість і українських, і російських правознавців ані історичній школі права, ані юридичному позитивізму, який уже народжувався. Курси енциклопедії законодавства у Харківському, Київському, Московському та інших університетах відмежовували право як зверхнє правове начало закону і зосереджували увагу на вивченні саме закону як прояву, реалізації ідеї природного права. Певний доробок в історії ідей “конституціоналізації Російської імперії” взагалі і визрівання доктрин вітчизняної конституційної юстиції належить одному з наймодерніших нащадків “якобінської зграї” М.Сперанського доктору права Берлінського університету з 1834 року, цивілісту, ректору Харківського університету (1838–1840 роки), декану юридичного факультету О.Куніцину (1807–1883), який у 1866 році переїхав до Одеси.

Взагалі ж поки що єдиний на Наддніпрянщині університет, природно, не міг забезпечити зростаючий попит на фахівців-юристів. Але кількість випускників з року в рік збільшувалась: у 10-ті роки XIX століття — 8–10, у 30-ті — 20–30 чоловік. Вихованці юридичного факультету, які успішно витримали іспит, здобували ступінь дійсного студента. Наступним (теж після складання іспитів) був ступінь кандидата юридичного факультету; далі — після захисту відповідної дисертації будь-якою мовою — ступінь магістра; і, нарешті, — по захисту дисертації виключно латиною — доктора тієї чи іншої галузі права. Звернемо увагу: для допущення до захисту навіть докторської дисертації вимагалось витримати іспити з 7 предметів, основними з яких вважались римське право, російське право, а також природне, приватне, публічне і народне право. Остання доктрина тільки складалась багато в чому під впливом історичної школи права, але використовувалась концепція народного права як на Україні, так і в Росії загалом для обґрунтування ідей обмеження самодержавної влади, підпорядкованості держави народу саме на ґрунті юснатуралізму.

Рационалістичне праворозуміння, “природний конституціоналізм”, кантіанство і гегельянство зі стін юридичного факультету Харківського університету

не вдалося викорчувати не тільки на початку, а й у середині XIX століття. Цю справу тут продовжували професори і ад'юнкти А.Федотов-Чехівський (1806–1892), О.Рославський-Петровський (1816–1870)¹, А.Валіцький (1806–1858), О.Палюмбецький (1811–1897) та інші викладачі.

Залишили свої імена в історії вітчизняної конституційної юстиції і вихованці Львівського університету уродженці Закарпаття П.Лодій (1764–1829), В.Кукольник (1765–1821), М.Балуг'янський (1769–1847). Перший з них спочатку досить критично ставився до правових ідей І.Канта і більше схилився до догматичного раціоналізму Х.Вольфа, з якого саме й виріс І.Кант, та до природно-правових інтерпретацій Ф.Х.Баумейстера, “Філософські визначення” (1735 рік) якого у той час були досить популярними в Європі. Працюючи в Петербурзі, де він очолив спочатку кафедру загального права Петербурзького університету, а згодом там же став першим деканом юридичного факультету, П.Лодій стає прихильником категоричного імперативу І.Канта, його ідеї права і на цій основі з домішками сенсуалізму і деїзму розробляє власні демократичні правові доктрини з позицій філософії моралі. Про це свідчать головні роботи мислителя “Логічні настанови” (1815 рік) та “Теорія загальних прав” (1828 рік)². Раціоналістичного тлумачення природного права дотримувався і В.Кукольник, який викладав римське право у петербурзькому Вищому училищі права, а з 1816 року очолював у Педагогічному інституті кафедру римського і природного права. З 1804 року членом урядової комісії для складання зведення законів Російської імперії став М.Балуг'янський, який до цього з природно-правових позицій викладав історію права і державне право у Будапештському університеті. Після звільнення у 1821 році з посади першого ректора Петербурзького університету і коли надалі був змушений залишити й університетську кафедру, М.Балуг'янський продовжував застосовувати свої енциклопедичні правові знання, керуючи пліч-о-пліч з М.Сперанським кодифікаційними роботами і сприйнявши позицію новітнього уявного конституціоналізму останнього.

Чимало зробили для поширення природно-правових доктрин і філософії права Гегеля на Україні і в Російській імперії загалом київські професори-правознавці. Деякі з них до Києва були викладачами юридичного факультету Харківського університету. Це стосується й першого декана юридичного факультету Київського університету І.(Г.)Даниловича (1787–1843). У “Бібліографічних описах усіх відомих рукописів і друкованих примірників Литовського статуту” (1823 рік), “Літопису Литви і Русі” (1827 рік), публікаціях “Про хід кримінального законодавства взагалі і насамперед у Німеччині” (1837 рік), “Огляд історичних відомостей про складення зводу законів Західних губерній” (1837 рік), І.Данилович з позицій рівності всіх перед законом, переконаності, що люди вільні за своєю природою і лише потім самодержавний устрій ставить один стан над іншим підводить громадську думку до розуміння необхідності правового захисту чинних стрижневих законів, особливо таких, які закріплюють основи державного

¹ Цей чернігівчанин, який був не тільки професором, а й ректором університету, дуже багато зробив для теоретичного розвінчування історичної школи права.

² На превеликий жаль, мабуть, назавжди втрачені фундаментальні роботи П.Лодія “Природне право народів” та “Повний курс філософії”.

устрою. Приблизно з тих же позицій виступала в Київському університеті й когорта інших професорів-юристів першого покоління: на кафедрі римського права – О.Міцкевич (1801–1871, рідний брат А.Міцкевича), на кафедрі кримінального права – С.Богородський (1804–1857)¹, на кафедрі російського цивільного права і процесу – С.Орнатський (1806–1884) тощо.

Особливе місце в історії вітчизняної конституційної юстиції належить фундатору основного курсу із загальної теорії держави і права в Київському університеті, одному з його організаторів і перших ректорів (згодом проректору і декану юридичного факультету Петербурзького університету), першому юристу – дійсному члену Російської Академії наук К.Неволіну (1806–1855). Приписування мислителю ролі засновника історичної школи права в Росії², на наш погляд, підстав не має. Дійсно, К.Неволін під час примусового нав'язування імперією ідей такої школи стажувався в Берліні під керівництвом одного з її натхненників К.Ф.Савіні. Але не можна забувати, що у тому ж Берлінському університеті стажер за своєю ініціативою не пропускав можливості слухати особисто і лекції Г.Гегеля. Повернувшись на батьківщину, він і став засновником вітчизняної філософії права, але не у трактуваннях Г.Гуго, а у викладах Г.Гегеля.

Видатною заслугою К.Неволіна є те, що він, залишаючись на природно-правових позиціях, наслідуючи методологію Г.Гегеля, особливо у трактуванні сутності волі та її зв'язку з правом, сходило розв'язку волі, співвідношення історичного і логічного, об'єктивного і суб'єктивного, необхідності і випадковості, сутності і явища, критично підійшов до деяких висновків визначного німецького мислителя, вбачаючи їх недосконалість у перебільшенні “духу свого часу” і неналежній оцінці “духу інших часів і віків”. На цій концептуальній платформі К.Неволін підготував першу в Україні і в Росії взагалі філософсько-правову працю “Енциклопедія законодавства”³, в якій зробив спробу “збагатити” філософію права Г.Гегеля деякими постулатами історико-правової школи. Для історії вітчизняної конституційної юстиції особливе значення має неволінське трактування природного закону як правової першооснови, правової сутності, як ідеї законодавства для закону позитивного, а позитивного права – як “проявлення” ідеї законодавства⁴, тобто її реалізації. Звідси напрошується висновок: закон позитивний повинен відповідати природному праву як своєрідній природній конституції. К.Неволін неухильно дотримується вчення Г.Гегеля про нерозривність суб'єктивного і об'єктивного у еволюції ідеї права, єдність права і моралі, необхідність вирішення всіх політичних проблем на основі права тощо.

¹ Двотомна праця “Нарис історії кримінального законодавства в Європі на початку XVIII століття”, яка вийшла вже після смерті С.Богородського у 1862 році, вражає широкою і глибокою ерудицією автора, незважаючи на певний консерватизм як наслідок впливу історичної школи. Саме С.Богородський став вчителем відомого українського мислителя-правознавця О.Кістяківського.

² Див.: Казмер М.Э. Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли. – Рига, 1983.

³ Неволин К. Энциклопедия законовещения. В 2-х томах. – К., 1839. Ще до цього у 1835 році він захистив докторську дисертацію “Роздуми про філософію законодавства у древніх”. Не було б помилкою вважати саме цю роботу пріоритетною у галузі філософії права в Україні.

⁴ Неволин К. Энциклопедия законовещения, т.1, с. 52.

Разом з К.Неволіним слухав Г.Гегеля у Берліні ще один видатний український юрист родом з Роменщини, вихованець Ніжинської гімназії вищих наук П.Редькін (Редкін, 1808–1891). Згодом він – професор Московського, Петербурзького університетів, ректор останнього, почесний член Петербурзької Академії наук, член Державної ради. Саме правознавцю П.Редькіну належить пріоритет у систематичному викладі філософської платформи Г. Гегеля в Росії у цілому та його філософії права зокрема. Спочатку мислитель робив це у низці статей і брошур¹, де він виявив себе повним і переконаним гегельянцем, за що його було вигнано з професорської посади як вільнодумця. Лише через 15 років (у 1863 році) П.Редькіну, який (може, й з суто прагматичних міркувань) почав начебто схилитись до позитивістської платформи, було дозволено повернутись до викладацької роботи. Як професор Петербурзького університету він читав лекції з енциклопедії юридичних і політичних наук, поглиблюючи позиції у цій проблематиці згаданих вище А.Дудровича, П.Дегая і К.Неволіна, займався дослідженням філософії права, її історії і на цій основі опублікував кілька фундаментальних праць².

Треба віддати належне мислителю: він ніколи не відмовлявся від найвищої оцінки гегелівського вчення про право. Але враховуючи кон'юнктуру, П.Редькін почав визнавати деякі позитивістські трактування права, відкидаючи при цьому як діалектичні доктрини, так і органічне позитивістське розуміння права. Сам він винайшов власний спосіб вивчення права, який назвав генетичним. З точки зору вітчизняної конституційної юстиції увагу привертають концептуальні пошуки П.Редькіним коріння необхідної відповідності позитивного права природному ще у сивій давнині, за доби первісного (патрімоніального) конституціоналізму. При цьому він звертає увагу на гесіодівську діке (божественну справедливість, правду) як “доньку неба, небесну, божественну, доньку природної сили, світову, природну, натуральну”, тобто на “право по природі або еству”, що стоїть над “правом у людському розумінні чи встановленні”³. Мислитель акцентує на тому, що порча норів у людей може призвести до відходу від природного, божественного права і підміни останнього силою, кулаком. На його думку, виключно природне право може називатись “філософським правом”. Саме воно втілює “раціональне, тобто таке, що досягається розумом людини, право, або ідеальне право, першообраз права”, представляє “те, що праведне і справедливе (justum) або у чому полягає правда і справедливість (justitia)”⁴. Відштовхуючись від тези Гегеля “все дійсне розумне, як і все розумне дійсне”, П.Редькін рішуче виступає проти “будь-якого неправда, будь-якої неправди і несправедливості”⁵, що з позицій розглянутої проблеми обгрунтовано можна вважати його протестом проти неконституційних дій чи актів.

¹ Редкин П.Г. Обзорение гегелевской логики // Москвитянин. – 1841, ч.4, кн. 8; Редкин П.Г. Об уголовной кодификации // Юридические записки. – 1842, т. II; Редкин П.Г. Какое образование требуется современностью от русского правоведа. – М., 1846; та інші.

² Редкин П.Г. Энциклопедия юридических и политических наук. – СПб., 1872 – 1873; Редкин П.Г. Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще. Т. I – VII. – СПб., 1889–1891.

³ Редкин П.Г. Из лекций по истории философии права..., т. 1, с. 395.

⁴ Там само, с. 200.

⁵ Там само, с. 173.

Таким чином, вчення П.Редькіна про філософію права, яку він вважав суто юридичною дисципліною, оскільки спільним предметом і позитивної юриспруденції, і філософії права є право, незважаючи на деякі коливання мислителя у бік позитивної філософії, у цілому витримане у рамках гегельянства. Спроби ж вченого доповнити чи оновити гегелівські філософські інтерпретації права можна назвати започаткуванням течії неогегельянства у вітчизняній політико-правовій думці. З інших українських юристів у Києві ідей Гегеля дотримувався декан юридичного факультету Університету святого Володимира, згодом його ректор, відомий історик права М.Іванишев (1811–1874). Але загалом його власне праворозуміння пролягало десь між вченнями Г.Гегеля і К.Савіні, під керівництвом якого він навчався у Берліні. З праць “Матеріали до історії Малоросії”, “Копні суди на Україні”, “Відомості про початок унії”¹ та інших, змісту прочитаних ним лекцій про поліцейське право очевидно, що М.Іванишев тлумачив Гегеля по-своєму, оскільки виявляв себе переконаним прихильником чи то традиціоналістського, чи навіть абсолютистського конституціоналізму, кріпосництва, збереження станового поділу суспільства. Не висловлювали якихось оригінальних філософсько-правових ідей, що збагачували б українську конституційну думку, й інші гегельянці з юридичного факультету, очолюваного М.Іванишевим – ад’юнкт А.Федотов-Чехівський (1806–1892), професор М.Пілянкевич (1819–1856), професор В.Лашнюков (1823–1869). Останній до цього пропагував такі ж ідеї у Ніжині, а в Одесі найвідомішим гегельянцем, мабуть, був правознавець О.Бакунін (1821–1908).

Що ж до ідей історичної школи права, то вони на Україні, незважаючи на насильницьке їх нав’язування самодержавством, широкого розголосу не набули. Але повністю заперечувати їх значення для формування ідеології вітчизняного конституціоналізму взагалі і доктрин конституційної юстиції зокрема не можна. Концепції історичної школи права використовувались українськими юристами у рамках суто юридичного чи соціологічного позитивізму, який почав заявляти про себе в Україні саме у другій половині XIX століття.

(Далі буде)

¹ Сочинения Н.Д. Иванишева. – К., 1876.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ЛИСТОПАД – ГРУДЕНЬ 2000 РОКУ

- 12–15 листопада** суддя Конституційного Суду України В.Шаповал взяв участь у конференції, присвяченій 5-й річниці прийняття Конституції Азербайджанської Республіки (м. Баку, Азербайджанська Республіка).
- 13 листопада** відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з Надзвичайним і Повноважним Послом США в Україні К.Паскуале.
- 6 грудня** відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова із заступником Голови конституційно-правового Комітету Палати депутатів Парламенту Чеської Республіки В.Паркановою.
- 6–10 грудня** суддя Конституційного Суду України В.Вознюк та науковий консультант судді Конституційного Суду України М.Тесленко відвідали м.Регенсбург, ФРН з метою участі у фахових бесідах з питань конституційного права.
- 15 грудня** відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з Керівником проектів по Україні Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва Ш.Хюльсхьорстером, у ході якої було обговорено програму співробітництва на 2001 рік.
- 18 грудня** відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з Надзвичайним і Повноважним Послом ФРН в Україні Д.Штюдemanом.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

**Висновки та Рішення Конституційного Суду України,
опубліковані у “Віснику Конституційного Суду України” у 2000 році**

Висновки Конституційного Суду України:

- № 1-в/2000 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку
27.06.2000 щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до Консти-
туції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною
ініціативою” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про
внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України)
*“Вісник Конституційного Суду України”
№ 3. С. 10 (далі – скорочено)*
- № 2-ву/2000 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо
11.07.2000 відповідності проекту Закону України “Про зміни до Конституції України
за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року”, поданого
народними депутатами України, вимогам статей 157 і 158 Конституції Укра-
їни (справа про внесення змін до Конституції України за ініціативою народ-
них депутатів України) **№ 3. С. 17**
- № 3-ву/2000 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо
5.12.2000 відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 80 Кон-
ституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа
про внесення змін до статті 80 Конституції України) **№ 6. С. 4**
- № 4-ву/2000 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо
21.12.2000 відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до статті 98 Кон-
ституції України” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа
про зміни до статті 98 Конституції України) **№ 6. С. 9**

Рішення Конституційного Суду України:

- № 10-рп/99 у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про
14.12.1999 офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосуван-
ня державної мови органами державної влади, органами місцевого самовря-
дування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах
України (справа про застосування української мови) **№ 1. С. 5**
- № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо
29.12.1999 відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58,
59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смерт-
ну кару як вид покарання (справа про смертну кару) **№ 1. С. 16**
- № 1-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України
9.02.2000 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини
п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів
3, 5, 6, 9, 10, 16, частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41,
частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61,
частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин чет-
вертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу
третього пункту 2 розділу V “Прикінцеві та перехідні положення” Закону
України “Про місцеве самоврядування в Україні” (справа про місцеве само-
врядування) **№ 1. С. 22**

- № 2-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 5, частини третьої статті 9 Закону України “Про ціни і ціноутворення” і розділу II “Прикінцеві положення” Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про ціни і ціноутворення” (справа про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги) **№ 1. С. 30**
- № 3-рп/2000 у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) **№ 2. С. 5**
- № 4-рп/2000 у справі за конституційним поданням Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону України “Про статус народного депутата України” (справа про запити народних депутатів України до прокуратури) **№ 2. С. 17**
- № 5-рп/2000 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 5 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (справа про віковий ценз) **№ 2. С. 22**
- № 6-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) **№ 2. С. 29**
- № 7-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про тимчасове виконання обов’язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України” (справа про тимчасове виконання обов’язків посадових осіб) **№ 2. С. 38**
- № 8-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України “Про статус народного депутата України” в редакції Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про статус народного депутата України” від 25 вересня 1997 року (справа про статус народного депутата України) **№ 2. С. 45**
- № 9-рп/2000 у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) **№ 3. С. 5**
- № 10-рп/2000 у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” (справа про приватизацію державного житлового фонду) **№ 5. С. 5**
- № 11-рп/2000 у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (справа про свободу утворення профспілок) **№ 5. С. 9**
- № 12-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянки Стешиної Рити Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини другої стат-

ті 2 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи” (справа про зону відчуження) **№ 5. С. 18**

№13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) **№ 5. С. 24**

№14-рп/2000 у справі за конституційним зверненням товариства покупців членів трудового колективу перукарні № 163 “Черемшина” (м.Київ) щодо офіційного тлумачення окремих положень статті 7 Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” (справа про визначення способу малої приватизації) **№ 6. С. 12**

№15-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про чинність Закону України “Про Рахункову палату”, офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України “Про Конституційний Суд України” стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) **№ 6. С. 16**

№16-рп/2000 у справі за конституційними зверненнями Центральної спілки споживчих товариств України та державного підприємства Міністерства оборони України “Управління військової торгівлі Прикарпатського військового округу” щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини третьої статті 1 Закону України “Про патентування деяких видів підприємницької діяльності” (справа про патентування підприємницької діяльності) **№ 6. С. 22**

Над випуском працювали:

Галина Сурначова

Олена Пазенко

Любов Лавриненко

Луїза Ляшко

Валентина Вдовиченко

Геннадій Хижняк

Олександр Кротков

Здано до складання 16.01.2001. Підписано до друку 29.01.2001

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 7,72. Умовн. друк. арк. 5,27. Наклад 1000 прим.

Віддруковано у ЗАТ “Віпол”, ДК № 15. 03151, Київ – 151, вул. Волинська, 60